

Cuprins

Studii literare

Eugen Ciurtin, *Buddhist Cantos from Bucharest III. Year 1912: Ion Pillat and T. S. Eliot [Asia in Europe IV]* / 1

Cosmin Ciotloș, *Numărătoarea continuă* / 11

Anca Socaci, *M. Blecher le français – despre receptare în contextul revizuirilor planetare* / 23

Anca-Simina Martin, *Romanul „Dracula” în limba română: ipoteza intermedierei prin traducerea franceză* / 38

Andrei Crăciun, *Drumul spre singurătate: Panait Istrati și URSS* / 44

Ioan Fărnuș, *Ficțiunea care se țese. O analiză a romanului „Baltagul” de Mihail Sadoveanu* / 51

Dumitru Chioaru, *Un Orfeu medieval: François Villon* / 59

Kinga Boitor, Melinda Erzse, *Imaginea alterității în opera lui Karin Gündisch. Studiu de caz: Paradisul se află în America* / 62

Științele comunicării

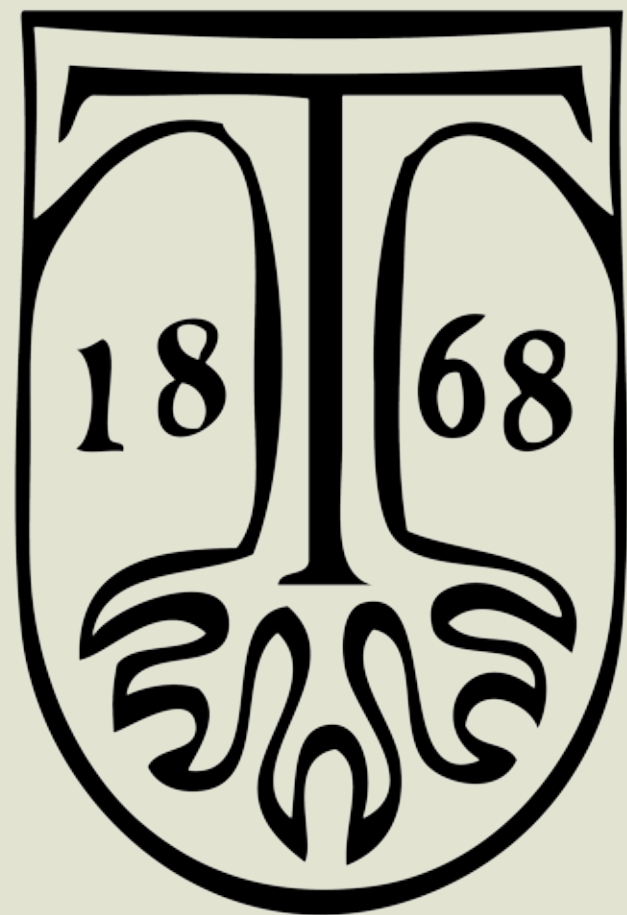
Minodora Sălcudean, Radu Motoroiu-Ștefan, *Visual Humor through Internet Memes. Iconicity, Irony, and Virality in the Digital Age (I)* / 67

Științele educației

Niculae Liviu Gheran, *Confucianism, Parenting și E-learning: Cultura Asiei de Est și rezultatele PISA* / 73

Istorie și studii culturale

Dragoș Dragoman, *Speranțe și neîmpliniri ale secolului al XVII-lea: Bacon, Campanella, Galilei, Newton* / 90

Revista TRANSILVANIA a fost fondată în ianuarie 1868, ca platformă ideologică și științifică a Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Din 2017, este editată de Complexul Național Muzeal ASTRA sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu. Apare în parteneriat academic cu Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu. Din 2009, Revista TRANSILVANIA este indexată în bazele de date SCOPUS și EBSCO.

ISSN 0255 0539

TRANSILVANIA

SIBIU, 4/2020

TRANSILVANIA: serie nouă, anul XLVIII (CLII)

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC:

prof. univ. dr. Ștefan Afloroaei
(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)

prof. univ. dr. habil. Constantin Chiriac
(Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

prof. univ. dr. Petr Kopecký
(Universitatea din Leiden, Germania)

prof. univ. dr. Mihaela Miroiu
(Școala Națională de Studii Politice și Administrative, România)

acad. pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu
(Academia Română)

acad. prof. univ. dr. Ioan-Aurel Pop
(Academia Română)

conf. univ. dr. Marci Shore
(Universitatea Yale, Statele Unite ale Americii)

prof. univ. dr. Ștefan Sienerth
(Universitatea „Ludwig Maximilian” din München, Germania)

prof. univ. dr. habil. Andrei Terian
(Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

acad. prof. univ. dr. Alexandru Zub
(Academia Română)

REDACȚIA:

Redactor-șef:
Radu Vancu

Redactori:
Dragoș Varga
Vlad Pojoga

Secretar de redacție:
Ștefan Baghiu

Tehnoredactor:
Mihaela Basarabă

Tipar:
Print ATU

Revista editată de
Complexul Național Muzeal ASTRA,
sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu

Director general C.N.M. ASTRA:
Ciprian Anghel Ștefan

Redacția și administrația:
550182 Sibiu, Piața Mica, nr. 11
Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com
www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com
www.muzeulastra.ro

TRANSILVANIA: New Series, Year XLVIII (CLII)

ADVISORY BOARD:

Prof. Ștefan Afloroaei

(Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania)

Prof. Constantin Chiriac

(Lucian Blaga University of Sibiu, Romania)

Prof. Petr Kopecký

(Leiden University, Germany)

Prof. Mihaela Miroiu

(The National University of Political Studies

and Public Administration, Romania)

Acad. Prof. Mircea Păcurariu

(Romanian Academy)

Acad. Prof. Ioan-Aurel Pop

(Romanian Academy), Babeș-Bolyai University of Cluj, Romania)

Assoc. Prof. Marci Shore

(Yale University, USA)

Prof. Stefan Sienerth

(Ludwig Maximilian University of München, Germany)

Prof. Andrei Terian

(Lucian Blaga University of Sibiu, Romania)

Acad. Prof. Alexandru Zub

(Romanian Academy)

EDITORIAL TEAM:

Editor-in-Chief:

Radu Vancu

Editors:

Dragoș Varga

Vlad Pojoga

Editorial Secretary:

Ștefan Baghiu

DTP:

Mihaela Basaraba

Printed at:

Print ATU

Journal edited by

ASTRA National Museum Complex

under the authority of the Sibiu County Council

General Manager ASTRA NMC:

Ciprian Anghel Ștefan

Contact:

550182 Sibiu, Piața Mică, nr. 11

Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com

www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com

www.muzeulastra.ro

Fotografia de pe coperta I: Ilinca Pop.

Contents

Literary Studies

Eugen Ciurtin, *Buddhist Cantos from*

Bucharest III. Year 1912: Ion Pillat

and T. S. Eliot [Asia in Europe IV]

/ 1

Cosmin Ciotloș, *The Countdown Goes*

On / 11

Anca Socaci, *M. Blecher le français*

– Literary Reception in the

Context of the Planetary Turn /

31

Anca-Simina Martin, *The Romanian*

Translation of “Dracula” as

a Byproduct of a French

Intermediary: A Theory / 38

Andrei Crăciun, *The Road to Solitude:*

Panait Istrati and the Soviet

Union / 44

Ioan Fărnuș, *The Fiction That Is*

Weaving. An Analysis of Mihail

Sadoveanu’s Novel “Baltagul” / 51

Dumitru Chioaru, *A Medieval Orpheus:*

François Villon / 59

Kinga Boitor, Melinda Erzse, *The Image of*

Otherness in the Work of Karin

Gündisch. Case Study: Paradise

Lies in America / 62

Communication Sciences

Minodora Sălcudean, Radu Motoroiu-

Ștefan, *Visual Humor through*

Internet Memes. Iconicity, Irony,

and Virality in the Digital Age (I)

/ 67

Education Sciences

Niculae Liviu Gheran, *Confucianism,*

Parenting, and E-Learning: East

Asian Culture and PISA Results

/ 73

History and Cultural Studies

Dragoș Dragoman, *Expectations and*

Failures of the 17th Century:

Bacon, Campanella, Galilei,

Newton / 90

BUDDHIST CANTOS FROM BUCHAREST III. YEAR 1912: ION PILLAT AND T. S. ELIOT [ASIA IN EUROPE IV]

Eugen CIURTIN

Faculty of Social Sciences and Humanities, Mahidol University, Bangkok
Institute for the History of Religions, Romanian Academy, Bucharest
Personal e-mails: ciurtin.eug@mahidol.ac.th, e.ciurtin@ihr-acad.ro

---

BUDDHIST CANTOS FROM BUCHAREST III. YEAR 1912: ION PILLAT AND T. S. ELIOT [ASIA IN EUROPE IV]

This contribution in three parts analyses for the first time Ion Pillat's Buddhist poetry of his debut volume (*Visări budiste* [Buddhist Reveries] from *Visări păgâne* [Pagan Reveries] (Bucharest: «Minerva» – Institut de Arte Grafice și Editură, 1912) compared against plausible European and Asian religious and literary sources, contexts, and significance, in order to palliate the callous non-sense of some literary critics and the cultural prejudice inflicted by some scholars of religion. The five poems – *A Buddhist Prayer* (a title subsequently changed to *A Prayer to the Buddha*), *Samsara* [saṃsāra], *Towards Nirvana*, *Karman* and *A Hymn of Worship* – are illustrative of the wider topics and literary moves of an 'Asian Renaissance', and highlight the Buddhist legacy of Eugène Burnouf (1801–1852), a professor of the Collège de France who would become the founding father of modern Buddhist Studies worldwide and whose Magna Carta of Buddhist Studies would also have a Romanian echo, from Odobescu (who moreover frequented his classes) to Eminescu (who authored more and better Buddhist cantos) or Georgian (the first to critically edit Sanskrit texts) to young Pillat, a schoolboy, then student in Paris since 1905, to become the first translator into Romanian of another pupil of Sanskrit India in Paris and Harvard in the 1910–1914, T. S. Eliot.

Keywords: Ion Pillat, Asia in Europe, Buddhist writings in Pāli and Sanskrit, European literature, karman, saṃsāra, Romanian literature, T. S. Eliot.

V. Year 1912: European, Indian, Buddhist & Global!

As we have seen, Ion Pillat's *Buddhist Reveries* of 1912 read and rephrased Buddhist narratives and imaginaire from Eugène Burnouf's 1844 masterful *Introduction à l'histoire du buddhisme indien*. In reading translated Buddhist texts, he was by no means alone: precisely not alone as a careful reader and *aficionado* of Indic religious

world among Romanian writers. Even the very year 1912 was eventful in this respect, as some gleaning from an interconnected, global intellectual history may show.

During the very same years, Lucian Blaga's secondary education in Șaguna High School of Brașov (1906–1914) and then in the Theological Institute of Sibiu opted at times for what he remembered as the "Buddhist catechism", "the Rigvedic hymns translated by Max

Müller” and “the whole history of religions”². More open to tasters of Asian archaic cultures, Margarita Miller-Verghy discussed in 1911 samples of Romanian figurative folklore of *croix gammées* outwardly identified with Indic *svastika* – “seemn priincios” (‘a propitious sign’)³ – well before occult influences in Nazi Germany disfigured it into a horrendous symbol. Another Romanian-born of Pillat’s generation, writer, translator and journalist Eugen[iu] Boureanu[il] (1885-1971) will even travel to colonial India and ‘Ceylon’ right in 1911 (but his Romanian journey memoir only appeared in 1969, where he makes use of the Greek name Taprobana⁴).

Gandhi’s foundational manifesto *Hind Swaraj* (‘Indian self-rule’) only dates from 1909 (more precisely was written between 13th and 22nd of November while on board on S.S. Kildonen Castle from England to South Africa, filling 275 pages of the ship’s stationary). In August 1912, one of his readers, a 23 years old barrister-at-law in the footsteps of his famed Allahabad father Motilal, JawaharLal Nehru came back to India after a university period in Cambridge and London, and immediately joined Gandhi’s Indian civil rights movement, to become after decades of most intense tussles with the British Raj the first Prime Minister of independent India. Nehru’s homecoming crosses one of the most forceful colonial ventures of the Brits in South Asia. Just published in 1912, Vincent A. Smith’s *Oxford History of India* was moreover titled *From the Earliest Times to the End of 1911*, to clearly underlie the new colonial epoch of King George V as Emperor of India, as still testified today by the colonial architecture of Mumbai. In 1912 started the construction of Luytens’ New Delhi, and nowadays Connaught Place bears ample testimony of the century past.

In 1912 started the correspondence of two former residents of Śrī Laṅkā, Thomas William Rhys Davids (1843-1922) and Ananda Kentish Coomaraswamy (1877-1947), a meeting which will have repercussions in prominent districts of Buddhist Studies, from the transference of British Pali Studies to the United States to the study of the Buddha’s *Vita*. On 15 April 1912, as a scholar-traveller in Asia since 1890, Alexandra David-Néel (1868-1969) benefited even from an audience with the 13th Dalai Lama Tupten Gyatso (then in the British administered hill station of Kalimpong, a Tibetan ‘Avignon’), one of the famous occurrences of her travels and stays in Sikkim⁵ and afterwards in Tibet. A vivid description of her “Auprès du Dalai-Lama” was published in *Mercure de France* in October 1912⁶, and the Tibetan Buddhist world was subsequently depicted in many popular interwar books, some known or translated, back then or only after 1989, into Romanian too. From an even more esotericist background, George Gurdjieff’s career started in 1912. Indians themselves came closer to the Danubian sphere in 1912, when an All India Red Crescent Medical Mission, consisting of Muslim physicians, joined the medical presence of the Ottomans during the newly started

Balkan Wars. Furthermore, the mission crossed the Mediterranean from Egyptian Alexandria to Ottoman Istanbul by a *Romanian* ship⁷. As expected, yet never searched for by Pillat’s exegesis, the Indic embroidery of his personal 1912 belongs to a rather eventful canvas of worldwide history of Asia in Europe. Most notably, during the same 1912 (in fact from 1911 to 1914), T. S. Eliot (1888-1965⁸) studied Sanskrit with Charles Rockwell Lanman⁹ and Patañjali’s *Yogasūtra* with James Houghton Woods at Harvard: Sanskrit and Pali travelled into *The Waste Land* (1922), the foundational poem Pillat will be the first to translate into Romanian, in 1933.

VI. Down the Ganges, up the Arges: impetus and constraint in Pillat vs. Eliot.

To be sure, if Ion Pillat is still read nowadays, this is not for his Buddhist words, metaphors, readings and influences. On the contrary. While inspecting quasi all of his works, including the diaries, letters and reminiscences of his descendants¹⁰, one may really be astounded by the lack of similar references to Buddhism, India and Asia. If there are still some, they are however not similar to *Buddhist reveries* in terms of mass, precision and poise. What have really happened to such a fine reader of the finest Indic thinkers and Asian scholars? Reveries aside, his upcoming Buddhist eclipse may prove of even greater concern than his erstwhile Buddhist fervour.

Outlining his early years, Pillat assumed his poetry “a fost deviată din matca ei natural printr’o transplantare bruscă și un aport străin” (“was deviated from its natural bed by a sudden transplant and a foreign contribution”). This is certainly a rearward (Sk. *pratiloman*) appreciation, which is more artificial and rather risky. Under the sway of ostensibly such *retractationes* would his own son, writer and literary critic Dinu Pillat (1921-1975) considers “[t]ânărul poet publică de timpuriu, cu ambalare juvenilă, fără discernământ autocritic. Trece de-a dreptul la culegere în volum, cu *Visări păgâne* în 1912”¹¹. Later on, both father and son, it seems, conserve little interest in or esteem for Asian scholars. A long lost novel by Dinu Pillat, *Așteptând ceasul de apoi*¹², would include a despised ‘Orientalist’ who resembles, or this only is an automatic reminiscence, Herr Doktor Peter Kien, the Sinologist and central character of Elias Canetti’s *Die Blendung* (1935). Yet in his love letters of 1944-1945 to Nelli (Cornelia, his future wife), Dinu Pillat himself ventured some Indic images of note¹³.

Some have insisted on his more modern and *urbanite* element¹⁴, to be then contrasted with the ‘pagan’ one. Others supposed he became more Romanian, as if there was (or more lethally: is) a clandestine Bucharest inaptitude for looking towards both Asia and Europe. I doubt it (and always did). Eliade doubted it robustly in the 1930s, reframing for generations to come the

Romanian bold rhetoric of ‘the Occident’ and ‘the Orient’ meeting and fusion in various forms, effects and strata of Romanian oral, written and material culture – mostly in vain. After all, one should first come to such meetings, locate oneself into such confluence, progress a bit besides inconsistent rhetorical devices – and practice it. Writing in Romanian on Buddhist tropes and Indic topics, young Pillat did in point of fact practice it as plausible poetry and thus got hold of a decent feat. Up the river Argeș (*Pe Argeș în sus* [1923]) should not be seen as a better or lesser direction than down the Ganges, or rather Ganga (*Gaṅgā*) as *The Waste Land* wisely knows (verse 396) – except perhaps the fact that the county of Argeș is not quite similar to early Magadha, ancient Palestine or the sacred geography of Pausanias.

I mentioned up to now nothing from Pillat’s constraints. Or, only a hint at them: the number and variety of dedications. Always consequential, literarily or otherwise, this miniature genre was uncared for at times, although it does in this case capture another sort of harmonic of the poet’s voice. In young Pillat’s circumstances, it hides in plain sight his *parentèle*. To the individual dedications of the poems printed in 1912 corresponds the dedication of the whole *Părinților mei* ‘To my parents’. As his education, all his first years as poet and writer (*cum editor*) depended exclusively on family’s resources. Yet there are many other dedicatees, from his (literary) kin and friends mostly (“prienilor mei” from the cycle *Năzuinți*), the social circle being homogenous: Elisa Brătianu (43), his brother Nicolae (47) and his sister Pia (117), Horia Furtună (57, also adding a *motto* from him, 125), Sabina Cantacuzino (77), Eugeniu Speranția (83), Ion Niculescu-Dorobanț (115), Nicolae-Emil Lahovary (137), Ion Lugoșianu (145), without forgetting “the twins Gheorghe and Alexandru Cr.[e]țeanu, b. 1895” (94), the pair (placing some in awe) “To M. Eminescu. – In Memoriam” (123) as well as “To Alexandru Macedonski” (147), or even – for the whole opening cycle – Prince Charles (“A.S.R. Prințului Carol”, 19). In his definitive edition (1944) and then in the critical edition by his daughter-in-law (1983), these fifteen dedications are excised. I would thus see such copious dedications in a slim first volume as young Pillat’s literary reimbursement for his vocation which has first provoked a *scandal* for his whole family, according to Dinu Pillat (“*scandalizarea întregii familii*”). As rather often writing may only start after family scandals, Pillat had options – as his verses may attest. A twofold outrage, one may suppose: the discovery he might become a poet, and the discovery of the poetry – ‘pagan’, tortuous, irreverent – he may write, nothing quite fitting for the other right honourable members of Brătianu–Pillat family. *All* his dedications from *Pagan Reveries* are everything except *pagan*. On the contrary: they are high bourgeoisie signals towards his cultural environment, completely urban. His early protests – some quite strong: “even Jesus” is once seen as “surfeited by the salvation

of the world” (“De mântuirea lumii Isus chiar e sătul”, *Țîmur Lenk, Firdusi sau Galileanul?*, here 14) – were entirely tamed. Even more: one decade later only, these protests were abhorred and reversed. His own integrity was surely excellent, but his autonomy was rather poor indeed, even inexistent at times. After all, he was born in, evolved into and belonged to the higher class of Eastern European families, those Romanian ones involved in mostly of the current affairs of many a sort – political, cultural, and economical. His work evolved towards the integration in these circles, networks, and perceptions into his own more mature biography. He was after all a member of his family, defined by his family, limited by his family.

Signs of what I would call a cultural stagnation or contraction were seen in most leading intellectuals who, after successfully crossing the era of World War I and the nascence of modern, Greater Romania, preferred to safeguard their horizons and enjoy the benefits of such top settlement (think of Iorga), the guts of explorations or advancements and the more risky and rewarding breakthroughs shifting to the younger generation of avant-garde, surrealist writers or of the group of impending public intellectuals, some of them intellectuals proper, of *Criterion*. Was it really different for literary colleagues of Pillat also born in 1889–1892, as were say Martha Bibescu, Cezar Petrescu, Adrian Maniu, Ion Marin Sadoveanu, or Perpessicius, his co-author in 1925⁵? That early age – Pillat was 14 to 23 years old while *sur Paris* – gave Pillat a first-class gist of contemporaneous French, Western and global culture, a sense which could only have been garrotted while moving back to Romania. No more *Pagan* and no more *Buddhist* reveries: no more *reveries* actually (except it goes without saying those projecting an archaic Romanian past), as Pillat started to administer himself beyond literature and eventually grew to be a long-standing and successful, albeit discreet member of the Parliament for the quasi hereditary Liberal Party as well as a distinguished representative of the Kingdom of Romania to international bodies as the newly founded PEN and the League of Nations. He had to deal with his family estates from Bucharest, Florica, Miorcani as well as the newly bought one in Romanian Balcic.

Such qualification is not necessarily mine: I only improve on Steinhardt’s consideration of Pillat, who according to his friend “s-a numărat printre cuminții, înstăriții și împăcații cu stihile și așezările acestei lumi”⁶. Right from the start, French schooling included – he became an *élève* of the prominent Henri IV high school in Paris, where he was the single non-French of his class –, a rather outsized kin promised him to a splendid national career. Brătianu and Pillat families have had enormously influential connections across cream of the crop writers, scholars and dignitaries in the still young Kingdom of Romania and abroad. If Pillat dedicated a poem to Furtună in 1912, Horia Furtună dedicated a poem

not only to Ion Pillat in 1912, but another one (*Sārmanul Yōrick*) to Ion I. C. Brătianu in 1915 as well.

Another reason of his stern estrangement from any *Visāri budiste* would be a neighbouring cultural trait and threat: a furtive “buddomania” [*sic!*] strongly loathed and abhorred by vigilant Christian Orthodox would-be theologians, followed all along the interwar years by extremists fascist and other semi-literate fauna. To Pillat’s “sudden transplant and foreign contribution” of 1932 almost directly replied Ioan Vască (1892-1946) in 1934, at that time the rector of the Orthodox Theological Academy in Cluj, a professor who studied in Cernăuți during Vasile Găină’s last years: “in the countries of Christian and civilized Europe, Buddhism remains an exotic plant, cultivated by amateurs eager of innovations and sensations” (“buddhizmul în țările Europei creștine și civilizate [...] rămâne plantă exotică, cultivată de amatori dornici de inovațiuni și senzații”¹⁷), these “innovations and sensations” looking then like the Christian Orthodox theological equivalent of reveries. In 1937, in an article on “The Knowledge of M. Eliade”, a more remote ricochet of the ethnologist and fascist legionary Ernest Bernea (1905-1990) rebuked the Indologist as if from Pillat’s own ideological camp: “De unde să desprindem noi un sens și un stil românesc în lume? Din cărțile specialiștilor străini asupra culturilor asiatice sau din istoria și tainele pământului și sufletului nostru național?... A disprețui locul și a voi să faci dintr-odată știință universală e o cale greșită”¹⁸. In 1939, the future author of a manual for History of religions Emilian Vasilescu retrieved Dr Găină’s book on *Buddhism and Christianity* and read it more apologetically and aggressively than all others¹⁹. Pillat’s friend and close collaborator, the ‘classical’²⁰ philologist N.I. Herescu, a close friend to Eliade too, proudly underlined his capacity as editor of *Revista Fundațiilor Regale* during September-December 1940 and January 1941, that is to say, during the Fascist Legionary State of Romania, when he published there some new sonnets²¹ by Pillat (then in *Împlinire*).

Many others had no Sanskrit, Pali or Buddhist instruction of any kind, albeit their reading looked genuinely similar: “Certainly before the Ajanta Caves were painted [...] naked ascetics had put what they believed an ancient wisdom into short aphorisms for their pupils to get by heart and put into practice. I come in my turn, no grammarian, but a man engaged in that endless research into life, death, God, that is every man’s revery. I want to hear the talk of those naked men”: without much difficulty, this could have been Pillat in 1912 on early Buddhist poetry, yet this is William Butler Yeats on the *Yogasūtra* of Patañjali, in 1937²².

Perhaps this would be the boldest difference: closely studying with brilliant American scholars of Sanskrit, Pali and Buddhism like Lanman and Woods versus listening rather anonymously to Paris lectures on ‘colonial geography’. ‘Closely’ is perhaps apt: a Delhiite professor

searched for more and she discovered the Sanskrit references Lanman had given to student Eliot²³, the very ones everyone has encountered since this pedagogic occurrence of benchmark Indology entered the 1922 foundational poem of Anglo-American, then worldwide literature. One may even savour a glimpse of the poet’s intimate laboratory: Sanskritist Lanman’s handwritten note with the thunderous triple Upaniṣadic *DA* of the *Bṛhadāraṇyaka* (5.1)²⁴. Already in 1919, in an essay on “The Preacher as Artist” from *The Athenaeum*, Eliot went well beyond literary models in defending and illustrating powerful sermons: “The method – the analogy, and the repetition – is the same as that once used by a greater master of the sermon than either Donne or Andrewes or Latimer: it is the method of the Fire-Sermon preached by the Buddha”, i.e. the *Ādittapariyāya-sutta* from the *Samyutta-nikāya* “The Connected Discourses” (35.28, with corresponding Buddhist infracanonical quotations), which in 1922 is incorporated into Eliot’s own ‘Fire Sermon’. Later on, Eliot placed even specific Buddhist Sarvāstivāda hints, as in *Four Quartets* (“Time present and time past | Are both perhaps present in time future, | And time future contained in time past”²⁵).

Pour boucler la boucle, I should add *The Dial*, where the poem appeared for the first time in October 1922, was not only the American literary review for which T. S. Eliot served as London correspondent during *The Waste Land* period, but also the first American publication ever which, through Emerson and Thoreau, translated Buddhist texts and specifically from the French of Eugène Burnouf’s translations, who had become during his lifetime a less than anxious influence for the Transcendentalists²⁶, and thus signalled the first coming of Buddhism to America (as he posthumously also did for Romanian letters), beyond doubt a global event whose first epoch is considered today to end right with year 1912²⁷.

Reading Dinu and Cornelia Pillat as well as their daughter Monica Pillat, one may find a good deal of valuable material on the literary, cultural and family history of the Pillats – but nothing more on Buddhism, India, Asia. Was it too early for someone like Ion Pillat to start versifying elements of a comparative history of religions? Was it too late for a Romanian poet affiliated rather speedily afterwards to the traditionalist letters to come back to these universal stimuli, in order to do it so at least once in his more than three decades long future career? How exactly was, or better, is, modern literature apt to represent anew the enduring expressions of archaic religious universes? Irrespective of the vitality of such questions and the Asiatic responsiveness of cultural agents at one moment or another, it is instructive to ponder how such *first* and then *only* meetings, readings, and responses the European or more generally ‘Western’ authors prepared have several distinct traits, regardless of the age, context, and culture of the author.

Two substantiations come from both the year of

Pillat's debut and from today. A probing confirmation for the 19 years old Ion Pillat comes from the 89 years old Harold Bloom. The late Harold Bloom (1930-2019) worked during the last month of his life to the sketch of a new book tentatively titled *Immortality, Resurrection, Redemption: A Study in Speculation*. This unfinished project would have included, according to his young friend and would-be editor²⁸, a full landscape of literary and human inquiry, loosely envisioned and without really referring to religion, as one may guess from the sole available prospectus ("I do not intend a history of the theological development of these ideas, though I will resort to accounts of theological developments through the ages that play crucial parts in this story. | My prime interest is in our common human nature"). Indeed, like Pillat's outline of topics in 1912, the 2019 proposed table of contents by Bloom looks like a good introduction to comparative religion towards the end of the 19th century. They both missed their whole literary life – except such episodes: before the more mature *œuvre* or as its very afterword – the newest newness of archaic Asia. They are comparable precisely in this point (perhaps the only point of genuine comparison) because their flirtation with literatures beyond their reach typically merged fascination, inconclusiveness, and scarcity.

Yet in 1912/1932, without possibly knowing it, Pillat tacitly met the arduous efforts of promoting Asian cultures, religions and thought by a guild of French Asian scholars who would have been on Pillat's earlier reading lists, first and foremost Sylvain Lévi²⁹:

"[...] nous devons convenir que l'humanisme planétaire de demain ne pourra rester limité à nos valeurs méditerranéennes. Peu avant la dernière guerre, la Société Asiatique de Paris – vénérable aïeule dont l'acte de baptême remonte à 1822 – avait émis le vœu que quelques pages (oh! nous étions modestes, une dizaine de pages en tout) fussent consacrées dans nos manuels scolaires aux notions orientalistes les plus élémentaires sur, par exemple, la charité bouddhique, la métaphysique hindoue, le paysage chinois d'époque Song.

Les signataires de cet audacieux manifeste s'appelaient Sylvain Lévi³⁰, Paul Pelliot, Henri Maspero, Alfred Foucher³¹. Vous avouerez-je que nous ne pûmes obtenir satisfaction? Il aurait paraît-il fallu, pour nous faire place, supprimer une partie des listes ministérielles de la Monarchie de juillet, voire quelques noms de rois mérovingiens!"³²

It really looks like to grand Grousset retorted some local Iorgas.

Ion Pillat will be among the members of the *Societatea Scriitorilor Români* who offered a banquet to Rabindranath Tagore while in Bucharest, at Athénée Palace, on 21 November 1926³³. The context is, again, telling: the Nobel laureate of 1913 would generate a mass enthusiasm rarely seen for a(ny) writer in Romania

and the large written record of the visit³⁴ attests the pros and cons of an Asian Renaissance as perceived in easternmost Europe. Only such popular credit invited a translation from the best contemporary Indologists: thus appeared the single pages by Sylvain Lévi in Romanian³⁵. Perceiving the huge amount of greeters, one may also remember I am afraid one of Tagore's self-characterizations: "I am by nature unsocial – human intimacy is almost unbearable to me".

Later on, while being an envoy of the Kingdom of Romania to the League of Nations' yearly meetings in Geneva, Ion Pillat took an active part in the works of the Commission of Intellectual Cooperation, suggested the setting up of a series of books representative for every culture globally and thus had the occasion to mention, in September 1935, "la *Collection des œuvres japonaises* proposée par le professeur Anesaki". In 1926, such projects of *cooperatie intelectuală* within a pan-European Institute for Intellectual Cooperation were discussed in Vienna³⁶, where Pillat met the president of the congress, Hugo von Hofmannsthal – to give a hint of his wider connections. Of his hidden connections with Eliot and again with Burnouf too: Mahasaru Anesaki (1873-1949), founding father of history of religions studies in Japan, was invited professor at the University of Harvard in 1913-1915 and introduced postgraduate T. S. Eliot to the doctrines of Mahāyāna through the reading of the *Saddharmaṇḍarīka-sūtra*, widely known as the *Lotus Sūtra*, gloriously introduced to the Western world by Eugène Burnouf.

In spite of a query which, in things Romanian, would unendingly gravitate around the rhyme Eminescu decided on for *Buddha* in *Luceafărul*³⁷, for the reasons here presented, I think it is now safe to include very young Ion Pillat among the contributors, be they too minor or too confined, to the debate on the Asian, Indic or Buddhist Renaissance and the perspective of unified humanities. Even as a poet: Indologists and Buddhist scholars alike forget much too often that Raymond Schwab himself was a French poet and a writer before turning into the author of the first, exceptionally enthusiast history of the Asian Renaissance. We are entitled, if not required to reimburse such poets and writers, at least by a specific form of *antidoron*, for all their bequests of perceptiveness³⁸.

Bangkok & Ayutthaya, November 25/62 B.E.

Notes:

1. Plan, dedication, and parts I & II of *Buddhist Cantos from Bucharest* (“Ion Pillat’s *Visări budiste* (1912) as «readings from Burnouf»” and “Ion Pillat’s Indic Poetry of Transmigration” [*Asia in Europe* II-III]) in *Transilvania* n.s. 47 [151], no. 11-12 (2019): 1-10 and 48 [152], no. 1 (2020): 1-10.
2. “Dacă bunăoară catehismul budist mă vrăjise cândva, când eram prin clasa a IV-a a Liceului Șaguna, acum aceeași aplecare, multiplicându-și volumul, îmbrățișa, în conul său de lumină, întreaga istorie a religiilor și filosofia religiei ca atare. De la biblioteca Brukenthal din Sibiu îmi procuram diferite cărți, ce răspundeau nesațului meu, începând cu imnurile rigvedice, în traducerea lui Max Müller, și sfârșind cu istoria dogmelor lui [Adolf von] Harnack”, in Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor* [1945-1946/1965], ediție îngrijită de Dorli Blaga (București: Humanitas, 2012).
3. “În India, chiar numele ei de *svastika*, analog cu vorbele ei grecești *ev esti*, însemnează: *este bine*; este considerată ca un talisman, și se găsește pomenită în acest sens și în *Rāmāyana*. De la cele mai vechi inscripții budh[h]lice în care figurează, tradiția s’a urmat neîntreruptă până astăzi, când Indienii o desenează încă presărând făină pe pragul casei lor, în zile de sărbătoare, ca semn priincios”, Margarita Miller-Verghy, *Motifs anciens de décorations roumaines*, Bucarest: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl & I. St. Rasidescu, 1911 [repr. București: Socec, 1927], ediție de I.[oan] Oprișan, traducere de Ioana Busuioc (Bucharest: Vestala, 2007).
4. His travels started in Italy, as he became a PhD of the University of Bologna, and included as different regions as Norway, Iceland or Algeria, see Eugen[iu] Boureanu[ul], *De la Thule la Tăprobana* (București: Editura Științifică, 1969).
5. Much more in Samuel Thévoz, “On the Threshold of the ‘Land of Marvels’: Alexandra David-Neel in Sikkim and the Making of Global Buddhism”, *Journal of Transcultural Studies* 7, no. 1 (2016): 149-186 (here 167-168).
6. Alexandra David[-Néel], “Auprès du Dalai-Lama”, *Mercure de France*, tome XCIX, no. 367 (1 October 1912): 466-476 (relating several meetings).
7. See Syed Tanvir Wasti, “The Indian Red Crescent Mission to the Balkan Wars”, *Middle Eastern Studies* 45, no. 3 (2009): 393-406 (396 on the Romanian ship).
8. Plenty of exegesis was published on Indic Eliot in the last three decades, his being one of the most astounding cases of an Asian Renaissance in worldwide literature. See especially Jeffrey M. Perl, Andrew P. Tuck, “The Hidden Advantage of Tradition: On the Significance of T. S. Eliot’s Indic Studies”, *Philosophy East & West* 35, no. 2 (1985): 116-131; Cleo McNelly Kearns, *T. S. Eliot and Indic Traditions: A Study in Poetry and Belief* (Cambridge-New York: Cambridge University Press, 1987, reissued with new material, New Delhi: Samveda Press, 2003), on which Harold Bloom (see also *infra*) wrote: “a fresh reading of *The Waste Land* which seems to me both more comprehensive and more cognitively acute than any before it”; the remarkable work of Manju Jain, *T. S. Eliot and American Philosophy: The Harvard Years* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993); the 2006 *Cambridge Companion* was already replaced by Jason Harding, ed., *New Cambridge Companion to T. S. Eliot* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016). I discussed Eliot, Eliade and the *Yogasūtra* (from what is now better known as the *Pātañjalayogasāstra*) edited by Woods (1914) in “Eliade’s *Yoga* Now: Neither Immortality, Nor Freedom”, unpublished lecture, Jawaharlal Nehru University (New Delhi, 8 October 2007). See now David Gordon White, *The Yoga Sutra of Patanjali: A Biography*, Lives of great religious books (Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2014), here viii: Eliot “became fascinated with the *Yoga Sutra* and incorporated its teachings into his psychology of reading and writing as well as, perhaps, into the opening verses of his 1922 masterwork”, and 193-194, on Eliot and Yeats.
9. Not Lanham, as writes twice John Xiros Cooper, *The Cambridge Introduction to T. S. Eliot* (Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2006), 28 and 127.
10. Cornelia Pillat and then Monica Pillat did a remarkable work editing the Pillat family archives across three generations, the more recent volumes being an apposite introduction to Romanian culture during the last century.
11. Dinu Pillat, *Itinerarii istorico-literare*, ediție de George Muntean (Bucharest: Minerva, 1978), 11, also *Mozaic istorico-literar. Secolul XX*, ediție îngrijită de Monica Pillat și George Ardeleanu (București: Humanitas, 2013) (both mentioning one ‘Bournouf’).
12. Dinu Pillat, *Așteptând ceasul de apoi*, ediție îngrijită de Monica Pillat, prefață de Gabriel Liiceanu (București: Humanitas, 2010): “Deși de vreo cincizeci și ceva de ani, deci de o vârstă cu Sebastian Răutu, Grigore Holban arăta mai degrabă dintr-o generație cu tatăl acestuia. Chel, fără culoare, cu guler înalt, de modă veche, umbând îmbrăcat numai în haină neagră și pantaloni vârgați, își făcuse studiile universitare la Paris, unde se specializase în istoria antică a Orientului. După Primul Război Mondial, tatăl său, membru al Academiei și fruntaș cu prestigiu al fostului partid conservator, sfârșise prin a determina cercurile în drept să înființeze un post de conferențiar la Secția de istorie a Facultății de Litere din București. Dar cariera de profesor universitar a lui Grigore Holban nu ținuse mult timp, datorită faptului că nu se găsea nimeni amator să audieze cursurile unei specialități lipsite de orice interes contingent. După suprimarea conferinței, efectuată sub pretextul unor economii bugetare, se retrăsese pentru totdeauna la moșie, luându-și cu el și întreaga bibliotecă. De atunci trăia acolo ca un hureuz, preocupat numai de studiile sale. Uneori, Sebastian Răutu și ceilalți profesori se pomeneau cu câte o broșură subțire, extrasul unui articol publicat de Grigore Holban în revistele de specialitate din străinătate” (60). From a contemptible dialogue one finds he is working “[l]a ceva extrem de interesant. Din păcate, nu am la îndemână toată bibliografia necesară. Am comandat la Londra ce îmi mai lipsește, dar nu am primit încă nimic. Studiul meu se intitulează *Influența școlii filozofice reformate a lui Mo-Ișeu*

- asupra jurisdicției imperiale din epoca dinastiei Han” (61).
13. See their *Biruința unei iubiri. Pagini de corespondență*, ediție îngrijită de Monica Pillat, cuvânt înainte de H.-R. Patapievici (București: Humanitas, 2008).
  14. As did Ovidiu Papadima, *Ion Pillat* (București: Editura Albatros, 1974), 97: “Pillat rămâne totuși omul modern, integrat culturii citadine a epocii lui”.
  15. The exception being for sure Nae Ionescu, and to rapidly compensate it on a larger scale, Walter Benjamin.
  16. *Op. cit.*, 1984, 38 | 2010, 271.
  17. I.[oan] Vască, “Hristos și Buddha (Foileton) [IV]”, *Renașterea. Organ național-bisericesc săptămânal* [Cluj] An XII, nr. 19 (13 mai 1934): 2. His four-part essay reacted to the republication of Goilav’s translation of Arnold, the theological gap registered there being at least half a century: see the rebuke of William Cleaver Wilkinson, *Edwin Arnold as Poetizer and as Paganizer. Containing an Examination of the “The Light of Asia” for its Literature and for its Buddhism*, New York-London: Funk & Wagnalls, 1885 and, for the French debate, my review of J. Barthélemy Saint-Hilaire, *Du Bouddhisme* (Laval: Editions Bénélos, 2002), in *Bulletin d’Études Indiennes* 22-23 (2004-2005) [2007]: 653-655.
  18. Ernest Bernea, “Știința lui M. Eliade”, *Rânduiala*, An II, nr. 9-10 (1937): 389.
  19. See Emilian Vasilescu, “Dr. Vasile Găină, apărător al credinței”, *Sfarmă-piatră*, An V, nr. 151 (Duminică 5 februarie 1939): 3. On the left page, as this magazine was unashamedly legionary, is printed an article reporting in awe the last speech of Hitler (“Discursul d-lui Hitler”, by Pan. M. Vizirescu).
  20. ‘Classical’ – for only Greek and Latin – was and remains deprecating: it represents the Eurocentric and colonial *time*-forte, the very Greenwich of scholarship in the Humanities, compared against a weaker, *space*-defined, alternative and ancillary ‘Oriental/Asian Antiquity’, albeit the Asian scholars contributed enough to the discovery and general acknowledgement of a single, united, continuous Asia-Europe Antiquity precisely as it was *lived* by the Old World. Its history remains to be written. See Eugen Ciurtin, “Antichitate (*Istoria religiilor* II)” [Antiquity (*History of religions* II)], *Ideii în dialog*, An IV, nr. 1 (40) (ianuarie 2008): 51, “A Nobel for the Pali Text Society? T.W. Rhys Davids Writes to the Nobel Commission of the Swedish Academy”, *Journal of the Pali Text Society* 32 (2015): 195-212, as well as the perspective and monographic equipment of Constantin Georgian’s *OAI*, Part I-III, 2017-2019.
  21. N.I. Herescu, “Poetul Ion Pillat”, *Universul literar*, An LII, Nr. 15 (Duminică 30 mai 1943): 1 and 5 (here 1): “din care eu i-am publicat întâi pe cele mai frumoase în *Revista Fundațiilor Regale* pe vremea când o conduceam (Sept. și Dec. 1940, Ian. 1941)”, a formula preserved in “Prefață” [“Foreword”] to Ion Pillat, *Asfodela* (București: Edițiile «Ausonia», 1943), here 7.
  22. Discussed by David G. White, *The Yoga Sutra of Patanjali: A Biography*, Lives of great religious books (Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2014), 192-193.
  23. Manju Jain, *T. S. Eliot and American Philosophy: The Harvard Years* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), esp. 103-111.
  24. The Buddhist term for thunderous phenomena would rather be *dundubhi*, assonance conserved.
  25. I thank Professor Peter Skilling (Chulalongkorn University, Bangkok) for kindly confirming me this (1/02/2020).
  26. Since Henry David Thoreau, “The Preaching of Buddha [Translated from Eugène Burnouf 1843 by Elizabeth Palmer Peabody]”, *The Dial: A Magazine for Literature, Philosophy, and Religion* 4, no. 3 (1843-1844): 391-401.
  27. I follow Thomas A. Tweed, *The American Encounter with Buddhism 1844-1912: Victorian Culture and the Limits of Dissent* (Bloomington: Indiana University Press, 1992).
  28. Lucas Zwirner, “Harold Bloom’s Immortality”, *The Paris Review* blog (16 October 2019). Zwirner misnames, from the summary he offers, ‘Islamic tradition’ instead of the explicitly named ‘Indic Redemption’:
<https://www.theparisreview.org/blog/2019/10/16/harold-blooms-immortality/>
  29. Precisely in this context, very readable remains Sylvain Lévi’s short book *L’Inde et le monde* (Paris: Honoré Champion, 1925), incidentally known to Eliade before moving to India.
  30. For French scholarship on Sylvain Lévi published this century in Bucharest, see Anne Vergati, “Histoire des études indiennes: Sylvain Lévi et l’idée d’humanisme”, *Studia Asiatica* 1 (2000): 25-35 and Roland Lardinois, “La création de l’Institut de Civilisation Indienne par Sylvain Lévi en 1927”, in E. Ciurtin, ed., *Du corps humain, au carrefour de plusieurs savoirs en Inde. Mélanges offerts à Arion Roșu par ses collègues și ses amis à l’occasion de son 80e anniversaire* [The Human Body, at the Crossroads of Multiple Indian Ways of Knowing. Papers Presented to Arion Roșu by his Colleagues and Friends on the Occasion of his Eightieth Birthday], *Studia Asiatica* 4-5 (2003-2004) (Bucarest-Paris: Centre d’Histoire des Religions | Éditions De Boccard, 2004): 737-748. On the more general climate of French Asian studies, see Roland Lardinois, *L’invention de l’Inde: Entre ésotérisme et science* (Paris: CNRS Éditions, 2007), translated as *Scholars and Prophets: Sociology of India from France in the 19th-20th centuries* (London-New York: Routledge, 2017).
  31. On Lévi, Alfred Foucher and Paul Pelliot, see my review article of Lyne Bansat-Boudon, Roland Lardinois, eds., Isabelle Ratié (contrib.), *Sylvain Lévi (1863-1935): Études indiennes, histoire sociale* (Turnhout: Brepols, 2007), in *Bulletin d’Études Indiennes* 28-29 (2010-2011): 408-418, and my critical edition of Mircea Eliade’s *Yoga. Eșeu asupra originilor misticii indiene*, monografie introductivă, traducere din limba franceză, note, *addenda*, *corrigenda*, bibliografii, glosar, planșe și indici, Studii și documente de istorie a religiilor vol. 1 (Bucharest: Institute for the History of Religions, 2016), 47, 55-60, 75-76, 104, 436 and 471.

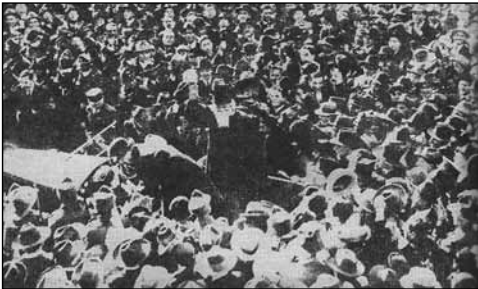
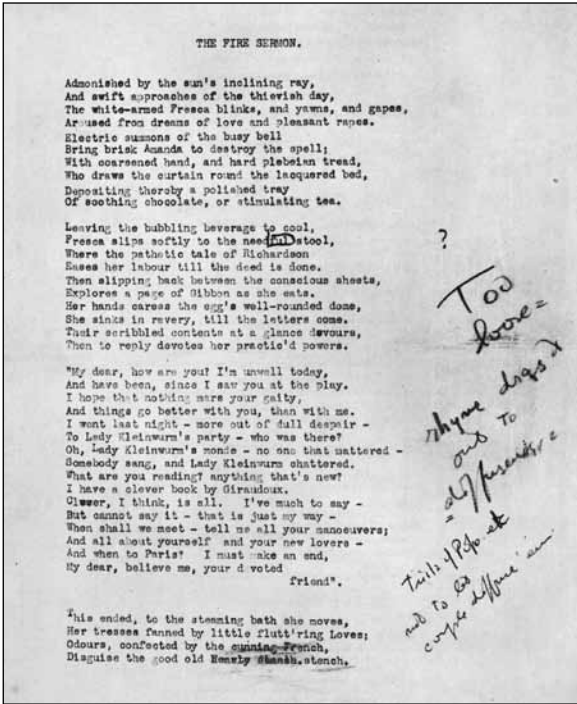
32. René Grousset, "L'humanisme classique et le monde moderne [Conférence du 31 août 1949]", in *Pour un nouvel humanisme. Textes des conférences et des entretiens organisés par les Rencontres Internationales de Genève*, Histoire et société d'aujourd'hui (Neuchâtel: Les Éditions de la Baconnière, tome IV, 1949), 31.
33. Pillat is left aside by Claudia Cleja-Gîrbea, "Rabindranath Tagore la București", *București – materiale de istorie și muzeografie* 6 (1968): 333-337.
34. Nuanced Hortensia Papadat-Bengescu, "Tagore", *Sburătorul*, An VI, nr. 6 (decembrie 1926): 83-84, who criticized India's social reality of castes, compared 'mysticism' in India and Europe (more "restless"), don't mention the recent visit to Bucharest, but ends adding "Europe will conserve the remembrance of Asia sending her most wonderful prince" ("Europa va păstra amintirea că Asia i-a trimis cel mai minunat prinț al ei").
35. See Sylvain Lévi, "Rabindranath Tagore la Santiniketan. Impresii", *Universul literar*, An XLII, nr. 49 (5 decembrie 1926): 8-9.
36. See Carmen Brăgaru, "Ion Pillat și Liga Națiunilor", *Ex Ponto* 10, no. 3 (36) (2012): 95-101 and the third part of her *Ion Pillat: european în țara sa, român în Europa* (București: Editura Muzeului Literaturii Române, 2013).
37. Ms. 2275B, f. 62 (Version B), in M. Eminescu, *Opere* II.406 Perpessicius. But see Petru Creția, *Testamentul unui eminescolog*, (București: Humanitas, 1998, repr. București: Editura Muzeului Literaturii Române, 2015), 122: "Și dacă vrei să fii un sfânt, / Să știi ce-i chinul, truda, / Îți dau un petec de pământ, / Ca să te cheme Buddha".
38. Unless otherwise stated, all translations are mine. I have first read this cycle of poetry while invited as professor by the Faculty of Letters of the University in Bucharest, for a class on 'Major themes in Romanian literature' (February-May 2019). I am thankful to Dr Cosmin Ciotloș for the privilege of our weekly discussions on lesser (known) Romanian writers and their global habitat. Since August 2019 in Thailand, I much benefited from the expert assistance and kindness of Ajahn Pagorn Singsuriya (Head of the Department of Humanities, Faculty of Social Sciences and Humanities, Mahidol University). As for the new series 'Asia in Europe', which offers newer configurations of my on-going enquiry since 1997 (some dozen items available at <https://ihr-acad.academia.edu/EugenCiurtin>), it started with a first overview of Asian ingredients in Mircea Cărtărescu's *œuvre* ("«Historians, including historians of religions, would have already needed to understand something»: Cărtărescu in Asia", forthcoming 2020a), shall continue with other instalments (perhaps an "Asiatic Eminescu" is most in want), and will with any luck comprise not *divertimenti* or 'pastimes' (as in poor Pillat), but comparative analysis of historical, literary, musical, and religious material in the cultural dynamics of Europe and Asia, mostly from uncharted (or alas faultily chartered) territory.

Bibliography:

- Bernea, Ernest. "Știința lui M. Eliade". *Rânduiala*, An II, 1937, nr. 9-10: 389.
- Blaga, Lucian. *Hronical și cântecul vârstelor* [1945-1946/1965], ediție îngrijită de Dorli Blaga. București: Humanitas, 2012.
- Boureaun[ui], Eugen[iu]. *De la Thule la Taprobana*, București: Editura Științifică, 1969.
- Brăgaru, Carmen. "Ion Pillat și Liga Națiunilor", *Ex Ponto* 10 (2012), no. 3 (36): 95-101.
- Brăgaru, Carmen-Angela. *Ion Pillat: european în țara sa, român în Europa*, ser. Aula Magna. București: Editura Muzeului Literaturii Române, 2013.
- Ciurtin, Eugen. Review of J. Barthélemy Saint-Hilaire, *Du Bouddhisme*, Laval: Editions Bélénos, 2002. *Bulletin d'Études Indiennes* 22-23 (2004-2005) [2007]: 653-655.
- Ciurtin, Eugen. "Eliade's *Yoga* Now: Neither Immortality, Nor Freedom", unpublished lecture. Jawaharlal Nehru University, New Delhi, 8 October 2007.
- Ciurtin, Eugen. "Antichitate (*Istoria religiilor* II)" [Antiquity (*History of religions* II)]. *Idei în dialog*, An IV, nr. 1 (40), ianuarie 2008: 51.
- Ciurtin, Eugen. Review of Lyne Bansat-Boudon, Roland Lardinois (eds.), Isabelle Ratié (contrib.), *Sylvain Lévi (1863-1935): Études indiennes, histoire sociale*, Turnhout: Brepols, 2007, in *Bulletin d'Études Indiennes* 28-29 (2010-2011): 408-418.
- Ciurtin, Eugen. "A Nobel for the Pali Text Society? T.W. Rhys Davids Writes to the Nobel Commission of the Swedish Academy". *Journal of the Pali Text Society* 32 (2015): 195-212.
- Ciurtin, Eugen, ed. Mircea Eliade. *Yoga. Eseu asupra originilor misticii indiene*, ediție științifică și critică, monografie introductivă, traducere din limba franceză, note, *addenda*, *corrigenda*, bibliografii, glosar, planșe și indici. Studii și documente de istorie a religiilor vol. 1. Bucharest: Institute for the History of Religions, 2016.
- Ciurtin, Eugen, ed. Constantin Georgian, *Opere asiatice inedite. Paris-Leipzig-Berlin-București, 1872-1904*. Partea I, ediție științifică și critică. Studii și documente de istorie a religiilor vol. 2. Bucharest: Institute for the History of Religions, 2017.
- Ciurtin, Eugen, ed. Constantin Georgian, *Opere asiatice inedite. Paris-Leipzig-Berlin-București, 1872-1904*. Partea a II-a, ediție științifică și critică. Studii și documente de istorie a religiilor vol. 3. Bucharest: Institute for the History of Religions, 2018.
- Ciurtin, Eugen, ed. Constantin Georgian, *Opere asiatice inedite. Paris-Leipzig-Berlin-București, 1872-1904*. Partea a III-a și *Epilog*, ediție științifică și critică. Studii și documente de istorie a religiilor vol. 4. Bucharest: Institute for the History of Religions, forthcoming.
- Ciurtin, Eugen. "«Istoricii, inclusiv ai religiilor, ar fi trebuit deja să înțeleagă ceva»: Mircea Cărtărescu în Asia" ["«Historians, including historians of religions, would have already needed to understand something»: Cărtărescu in Asia"]. *Asia in Europe*

- I, forthcoming 2020.
- Cleja-Gîrbea, Claudia. "Rabindranath Tagore la București". *București – materiale de istorie și muzeografie* 6 (1968): 333-337.
- Cooper, John Xiros. *The Cambridge Introduction to T. S. Eliot*. Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2006.
- Creția, Petru. *Testamentul unui eminescolog*. București: Humanitas, 1998, repr. București: Editura Muzeului Literaturii Române, 2015.
- David[-Néel], Alexandra. "Après du Dalai-Lama", *Mercure de France*, tome XCIX (no. 367, 1 October 1912): 466-476.
- Grousset, René. "L'humanisme classique et le monde moderne [Conférence du 31 août 1949]". In *Pour un nouvel humanisme. Textes des conférences et des entretiens organisés par les Rencontres Internationales de Genève*, Histoire et société d'aujourd'hui, Neuchâtel: Les Éditions de la Baconnière, tome IV (1949): 9-36.
- Harding, Jason. *New Cambridge Companion to T. S. Eliot*, edited by. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Herescu, N.I. "Poetul Ion Pillat", *Universul literar*, An LII, Nr. 15, Duminică 30 mai 1943: 1 and 5 = "Prefață" ["Foreword"] la Ion Pillat, *Asfodela*, București: Edițiile «Ausonia», 1943.
- Jain, Manju. *T. S. Eliot and American Philosophy: The Harvard Years*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Kearns, Cleo McNelly. *T. S. Eliot and Indic Traditions: A Study in Poetry and Belief*. Cambridge-New York: Cambridge University Press, 1987. Reissued with new material, New Delhi: Samveda Press, 2003.
- Lardinois, Roland. "La création de l'Institut de Civilisation Indienne par Sylvain Lévi en 1927". In Eugen Ciurtin (ed.), *Du corps humain, au carrefour de plusieurs savoirs en Inde. Mélanges offerts à Arion Roșu par ses collègues și ses amis à l'occasion de son 80e anniversaire | The Human Body, at the Crossroads of Multiple Indian Ways of Knowing. Papers Presented to Arion Roșu by his Colleagues and Friends on the Occasion of his Eightieth Birthday [Studia Asiatica 4-5 (2003-2004)]*. Bucarest-Paris: Centre d'Histoire des Religions | Éditions De Boccard, 2004: 737-748.
- Lardinois, Roland. *L'invention de l'Inde: Entre ésotérisme et science*. Paris: CNRS Éditions, 2007. Transl. as *Scholars and Prophets: Sociology of India from France in the 19th-20th centuries*, London-New York: Routledge, 2017.
- Lévi, Sylvain. *L'Inde et le monde*. Paris: Honoré Champion, 1925.
- Lévi, Sylvain. "Rabindranath Tagore la Santiniketan. Impresii", *Universul literar*, An XLII (nr. 49, 5 decembrie 1926): 8-9.
- Miller-Verghy, Margarita. *Motifs anciens de décorations roumaines*. Bucarest: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl & I. St. Rasidescu, 1911 [repr. București: Socec, 1927]. Ediție de I.[oan] Opreșan, traducere de Ioana Busuioc. Bucharest: Vestala, 2007. OAI I-III = Eugen Ciurtin (ed.), 2017-2019.
- Papadat-Bengescu, Hortensia. "Tagore", *Sburătorul*, An VI (nr. 6, decembrie 1926): 83-84.
- Papadima, Ovidiu. *Ion Pillat*. București: Editura Albatros, 1974.
- Perl, Jeffrey M., and Tuck, Andrew P. "The Hidden Advantage of Tradition: On the Significance of T. S. Eliot's Indic Studies", *Philosophy East & West* 35, no. 2 (1985): 116-131.
- Pillat, Dimu. *Itinerarii istorico-literare*, ediție de George Muntean. Bucharest: Minerva, 1978.
- Pillat, Dimu. *Așteptând ceasul de apoi*, ediție îngrijită de Monica Pillat, prefață de Gabriel Liiceanu. București: Humanitas, 2010.
- Pillat, Dimu. *Mozaic istorico-literar. Secolul XX*, ediție îngrijită de Monica Pillat și George Ardeleanu. București: Humanitas, 2013 [1969, 1971, 1998].
- Pillat, Dimu & Nelli. *Biruința unei iubiri. Pagini de corespondență*, ediție îngrijită de Monica Pillat, cuvânt înainte de H.-R. Patapievici. București: Humanitas, 2008.
- Thévoz, Samuel. "On the Threshold of the 'Land of Marvels': Alexandra David-Neel in Sikkim and the Making of Global Buddhism", *Journal of Transcultural Studies* 7, no. 1 (2016): 149-186.
- Thoreau, Henry David. "The Preaching of Buddha [Translated from Eugène Burnouf 1843 by Elizabeth Palmer Peabody]", *The Dial: A Magazine for Literature, Philosophy, and Religion* 4, no. 3 (1843-1844): 391-401.
- Tweed, Thomas A. *The American Encounter with Buddhism, 1844-1912: Victorian Culture and the Limits of Dissent*. Bloomington: Indiana University Press, 1992.
- Vască, I.[oan]. "Hristos și Buddha (Foileton)", *Renășterea. Organ național-bisericesc săptămânal [Cluj]* An XII, nr. 16 (22 aprilie 1934): 1-3 (I), nr. 17 (29 aprilie 1934): 1-3 (II), nr. 18 (6 mai 1934): 1-3 (III), nr. 19 (13 mai 1934): 1-3 (IV) (toate: *Cenzurat*).
- Vasilescu, Emilian. "Dr. Vasile Găină, apărător al credinței", *Sfarmă-piatră*, An V, nr. 151 (Duminică 5 februarie 1939): 3.
- Vergati, Anne. "Histoire des études indiennes: Sylvain Lévi et l'idée d'humanisme", *Studia Asiatica* 1 (2000): 25-35.
- Wasti, Syed Tanvir. "The Indian Red Crescent Mission to the Balkan Wars", *Middle Eastern Studies* 45, no. 3 (2009): 393-406.
- White, David Gordon. *The Yoga Sutra of Patanjali: A Biography*. Lives of great religious books. Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2014.
- Wilkinson, William Cleaver. *Edwin Arnold as Poetizer and as Paganizer. Containing an Examination of the "The Light of Asia" for its Literature and for its Buddhism*. New York-London: Funk & Wagnalls, 1885.
- Zwirner, Lucas. "Harold Bloom's Immortality", *The Paris Review* blog, 16 October 2019. <https://www.theparisreview.org/blog/2019/10/16/harold-blooms-immortality/>

VII. T. S. Eliot's Buddhist Fire Sermon (and "Know diligent Reader | That on each Occasion | Ezra performed the Caesarean Operation") from The Waste Land: a facsimile and transcript of the original drafts, including the annotations of Ezra Pound, edited by Valerie Eliot, London: Faber & Faber, 1971. f. xvi. © Estate of T. S. Eliot and reprinted by permission of Faber & Faber Ltd. © 2015 by Mary de Rachewiltz and the Estate of Omar S. Pound. Reprinted by permission of New Directions Publishing Corp., available at <https://www.bl.uk/collection-items/manuscript-of-t-s-eliot-the-waste-land-with-ezra-pounds-annotations> (retrieved on 19 November 2019).

VIII. Bucharest, 22 November 1926, all other vehicles rerouted: before Ion Pillat will meet him at the reception at Athénée Palace, thousands of Romanians greet Rabindranath Tagore on Calea Victoriei, at the end of his European tour.

NUMĂRĂTOAREA CONTINUĂ

Cosmin CIOTLOȘ

Universitatea din București, Facultatea de Litere
University of Bucharest, Faculty of Letters
Personal e-mail: cosminciotlos@gmail.com

THE COUNTDOWN GOES ON

Spread between 1979 and 2014, Traian T. Coșovei's poetic career appears to be torn between its first stage, an auroral and playful one, and the second one, more mannerism-infused and deceptive. The year 1990 represents the separation line between these stages, as Coșovei was rarely able to get close to the vigour of his beginnings (the 1980 volume *1, 2, 3 or ...* is relevant for this period). This makes for an almost cubist portrait, where the author's figure, torn and fragmented, like in Dora Maar's famous case, becomes unrecognisable. The current study aims at restoring the continuity of the broken lines contained in Coșovei's work and at recompiling the image to a figurative whole. The novelty resides in accessing a few bibliographical sources rarely accessed by literary critics until now: the small and truthful biography that his father, a writer himself, dedicates to his son in 1959 or the set of manuscripts (still novel to the public) characterised by an astonishing diversity, specific to young Coșovei's literary signature even before the publication of his books. What emerges from this endeavour is a long therapeutic journey, where deliberate oblivion seems to be the solution that settles innate melancholy.

Keywords: Traian T. Coșovei, 80s generation, Romanian contemporary poetry, textual genetics, Mircea Cărtărescu, Florin Iaru

În 2003, plecând de la volumul *Vânătoarea pe capete*, Marius Chivu aducea în discuție, printre cei dintâi, o anumită degradare a formulei poetice practicate de Traian T. Coșovei după Revoluție. Diagnosticul, sever, reclama inclusiv o modificare de temperament pe care autorul ar fi suferit-o pe parcurs. Devenit, dintr-o dată, „auster, criptic-existențialist”¹ și, pe cale de consecință, din ce în ce mai șters, mai pastelat și mai rutinier, Coșovei a continuat totuși să publice într-un ritm cu care impactul real al cărților sale nu mai ținea pasul: treisprezece titluri în doisprezece ani (incluzând, e drept, și trei în colaborare, o antologie și o colecție de cronici) e aproape un record. Mai ales dacă ținem seama că în perioada 1990–1994 poetul și-a impus o tăcere înțeleaptă în așteptarea unor vremuri literare mai prielnice. Să notăm, în apărarea lui, că această dezinvoltură editorială

nu era o achiziție recentă. În coordonatele știute, sub un regim restrictiv cu tinerii scriitori, Coșovei reușise să tipărească, în nume propriu, nu mai puțin de șase plachete, începând cu *Ninsoarea electrică* (1979) și terminând cu *Rondul de noapte* (1987). Indiferent, deci, care vor fi fost (și câte vor fi fost) fluctuațiile valorice ale scrisului său, ele nu au numai decât resorturi cantitative și nici nu decurg dintr-o eventuală slăbire a discernământului critic.

Că Traian T. Coșovei era conștient de riscurile acestei risipiri și că, mai mult, părea să se amuze etalându-le cu larghețe, se poate observa din felul în care, un an mai târziu, avea să-și construiască noua carte, *Greva căpsunelor*. Ca un diptic a cărui secțiune secundă se deschide printr-o pagină de citate-motto cu rol implicit de replică. Un fel de „criticilor mei” sub o acoperire de autoritate:

„Dl. Honoré de Balzac este un băiat gras, destul de murdar ca îmbrăcăminte, puțin manierat în stil și puternic înclinat să cheltuiască fără să aibă.”

(Louis Veillot, *l'Univers*, 5 iulie 1837)

„Dl. Honoré de Balzac pare ocupat să sfârșească precum a început... cu o sută de volume pe care nimeni nu le va citi.”

(Sainte-Beuve, *Dix ans après en littérature*, 1 martie 1840, în *Portraits contemporains*)

„Devine pentru noi o sarcină dificilă să vorbim despre cărțile dlui Balzac. Acest inepuizabil scriitor se obstinează în propriile-i defecte cu o așa fecundă perseverență pentru care aproape am renunțat să-l muștrăm.”

(*La revue des Deux Mondes*, 1 dec. 1832)

„Autorul poate fi pe drept cuvânt taxat de imoralitate. Este aceasta o trăsătură generală a operelor lui Balzac care constituie, orice ar spune entuziaștii lui susținători, o lectură nesănătoasă, corupătoare.”

(Pierre Larousse, *Grand dictionnaire universel de XIX-e siècle*, 1869)

„Ce om ar fi fost Balzac dacă ar fi știut să scrie!”

(Gustave Flaubert, *Correspondance*, dec. 1852)²

Ce-i drept, Coșovei chiar reușește să-și ia, aici, o revanșă. Căci, cu inconsecvențele de rigoare și acceptând ca atare constanta alunecare în madrigalesc, *Greva căpșunelor* păstrează destule insule de poezie adevărată (*Istoria unui vis tăcut*, *Oglinda retrovizoare*, *Experiment*, *Poem de iarnă*, *Animal planet* ș.a). Semnificativ mai multe, oricum, decât *Vânătoarea pe capete*, în care Marius Chivu găsisse doar două versuri demne de reținut³. Dincolo, însă, de această ripostă conjuncturală a lui Traian T. Coșovei, merită subliniat, aici procedeu. Poetul are o imensă voluptate a ipostazierii. Schimbă subiectul dinspre sine spre un altul pentru a putea vorbi mai liniștit despre sine. Cu Balzac, doar atinge un apogeu. Altminteri, nu e singura dată când recurge la astfel de *red herrings*. În același volum, el se proiectează, pe rând, în mandatar de escalade sprintene („am urcat Everestul./ am coborât Himalaia cu pistolul la brâu”), în pugilist fantast („cu un upercut am spart nasul Sfinxului”), în escroc de lux („am trișat la cărți în biblioteca Vaticanului”) care bea sadovenian vodcă împreună cu Iuri Gagarin. Proteismul e molipsitor, de vreme ce garderoba iubitei pare să conțină inclusiv „o avalanșă/ care își așteaptă schiorii”.⁴ Deloc surprinzător, la un poet care se definise, de la început, ca un „cruciat al ideii sfinte de Coca-Cola”, „un trup de gladiator ciopârțit” pentru a deveni, în timp, „felahul care a cărat piramide în brânci”, apoi Zampanò al lui Fellini și alte și alte, destule, astfel de fanteze de proveniență incertă. Straniu e că toate aceste măști sunt ținute la un loc de o identitate comună. Coșovei nu face decât să-și altoiască pe propria poveste episoade (sau cu

ficțiuni) extranee. Ceea ce e, în definitiv, o formă de a-și romanța viața. Avea să i-o spună și lui Mihail Vakulovski într-un interviu din 2001:

„Am scris tot atâtea cărți câte „probleme” de viață am avut. Unele „probleme” evadau din social-politicul mărunț și vulgar al acelor vremuri... mai aveam și eu câte-o iubită, îmi făceam un vis, o iluzie”.⁵

Nu e, se înțelege, *personismul* lui Frank O'Hara (sau, dintre colegii de cenaclu, al lui Romulus Bucur). Dar nu e nici metaforismul apod al generației anterioare, șazeci, de a cărei stilistică Traian T. Coșovei a fost prea frecvent apropiat. Poziția lui poate e mai degrabă aceea sintetizată de Mariana Marin într-un poem târziu: „Nu există eveniment al vieții/ fără expresie”.⁶ Totul e convertibil în literatură și, așa stând lucrurile, totul e convertit în literatură. Urgent sau după firești intervale de decantare. Așa se explică de ce multe dintre poemele lui Coșovei se numesc (s-ar zice *by default*) *Stare de spirit*. Sunt, numai în *Ninsoarea electrică*, cinci piese intitulate astfel⁷. Un tic, aproape, care va persista până târziu, în *Aerostate plângând* (2010) sau *Aritmetica pleoapelor* (2013). Sau care, alteori, ca în *Țurnalul morilor de vânt* (2012), va ajunge să se topească insidios în conținutul volumului: „o stare de spirit / vecină cu nebunia inspirată dintre a fi și a nu fi - / o stare de spirit ivită din rotocoalele de fum înălțate la cer / și din cercurile - aproape - olimpice ale paharelor / rostogolite pe mese”.⁸

Așa se explică, într-un contur mai larg, și replica, altminteri banală și curentă, din deja amintitul interviu: „Jurnale scriu cei care vor să se pună bine cu posteritatea”.⁹ Coșovei recuză de fapt, nu o practică, ci un deficit. Ceea ce se realizează ca notație poate cu greu deveni expresie. E o alchimie complicată, în care *trăitul și formularea lui* trebuie echilibrate după legități care variază de la o situație la alta, păstrând totdeauna loc pentru o uncie de hazard. Problema e veche. Iar rezolvarea pe care i-o oferă Traian T. Coșovei surprinde mai degrabă prin intensitate decât prin originalitate. Ca puțini alții, el a crezut suveran într-un tip de existență care să se conformeze rigorilor înalte ale unei biografii exemplare. Biografie, ca gen literar. Sau, într-un înțeles mobil, monografie. Așa cum e aceea pe care Richard Ellmann i-a consacrat-o lui Joyce sau, la noi, aceea pe care Călinescu i-a dedicat-o lui Eminescu. Și-a pus geniul în viață (după cunoscuta butadă a lui Oscar Wilde), convins că aceasta va fi, la rândul ei, pusă în pagină. *Manu propria*, desigur, dar și prin mijlocirea apropiatilor.¹⁰

Sub acest aspect, Traian T. Coșovei beneficiază de o clauză specială, dacă nu de-a dreptul unică: aceea de a fi avut parte, încă dinaintea oricărui proiect de operă, de (cel puțin) o minuțioasă schiță de portret. Știm aproape totul despre primii lui patru ani de viață din *Cântec să crească băiatul*, o carte (s-ar putea califica drept roman; la BCU București e indexată ca volum de „schițe”; nota

editorială nu dă nici o indicație) publicată în 1959 de tatăl poetului, scriitor el însuși, Traian Coșovei. Autor puțin semnificativ, în ciuda unei bibliografii care cuprinde mai bine de treizeci de volume¹¹ și a unei receptări, în genere, politicoase (au scris despre el și Eugen Simion, și Nicolae Manolescu, și Valeriu Cristea, și Cornel Regman, și Nicolae Balotă¹²), el ar merita recuperat măcar pe acest îngust flanc documentar.

Strict estetic, *Cântec să crească băiatul* ridică o serie de probleme: inserturi în spiritul ideologic al momentului, pledoarii pacifiste antiamericane, un peisagism dobrogean accentuat în descendența lui Vlahuță ș.a. Ca mărturie, însă, cartea e cât se poate de prețioasă. Experiența paternității, cu bunele și cu relele ei, e transcrisă nud, fără alunecări idilice. De altfel, unele remarci sunt de o franchete deconcertantă, iar spectrul tensiunilor familiale atinge aici complexități nemaîntâlnite. De la disperarea confuză („mi se părea, în unele ceasuri de trudă în jurul Moreacului, că n-o să fie posibil să creștem amândoi, oriunde ne-am fi ascuns unul de altul, și că unul dintre noi avea să-l distrugă pe celălalt”¹³) la confesiunile inavuabile și totuși avuate („de câte ori nu strigasem și mai ales, în noi, adânc în noi, nu ne răzvrătise[ră]m împotriva Moreacului, nu-l simțise[ră]m ca un dușman care ne luase libertatea, ne distrusese tihna, ne îngrădise”¹⁴) sau chiar la amenințările contraproductive:

„Sting focul și lumina și plecăm de-acasă și te lăsăm singur, să tremuri și să rabzi de foame și când ne-om întoarce să te găsim învinetjit și cu lacrimile înghețate. Sau te scot în ogradă și te las să te lingă câinii pe la gură și să te mozească purceii; sau te iau cu mine la câmp, la prașit, te leg cu o funie de mijloc și te priponesc ca pe purcei lângă o tufă, să te bășice furnicile și păianjenii și să vie un șarpe la tine.”¹⁵

Mai târziu, pentru vina de a nu rezona cu spectacolul de bălci al bradului de Crăciun (numit aici, regulamentar, „pomul de iarnă”), copilul primește, *loudly*, un perdaf cu argumente din zona estetismului meschin și dulceag: „El nimic n-a văzut din tot ce era acolo. „Mașia”, atât a văzut el. O rablă de mașină și m-a bocit să-l las în mașină. Nimic n-a văzut! E un prost, degeaba îi arăți lucruri frumoase”¹⁶, pentru ca apoi, aproape aniversar („cam la vremea când Moreacul împlinea trei ani”) să se ajungă la sentimente de un radicalism fără drept de apel: „Dar în clipa aceea întezării în înfățișarea Moreacului un om nespus de jalnic și dezolant, o haimana bătrână cu obraz încă de copil. Atunci a fost clipa când nu l-am mai iubit”¹⁷.

Nu e locul, aici, pentru speculații psihanalitice¹⁸. Dar e de presupus că amarăciunea cu decompensări consolatoare din finalul uneia dintre reușitele *all time* ale lui Traian T. Coșovei, *Bad boy*, nu e independentă de atmosferă încărcată a acestor primi ani: „Sunt băiatul cel rău care scrie pe ziduri „mergi sau crapă” / și cheltuiește banii zilei de mâine și e pus să-și câștige / existența până

la capăt. / Sunt cel care savurează dezastrul, maculează hârtia... / Dar când toți ai casei dorm și visează / eu fac să se bălbâie moartea”¹⁹.

Poate că nu irelevant în context amănuntul că, început în 1986 și definitivat înainte de 1990²⁰ volumul *Bătrânețile unui băiat cuminte*, în care apare poemul acesta (alături de altele, cu irizări tematice similare), e dat la tipar abia în 1994, la un an după moartea tatălui. În orice caz, asocierea se poate face. Și nu e singura situație. Însuși titlul, cu contorsionile sale manieriste, poate fi citit în dialog cu acela din 1959. Dacă *ripeness is all*, cum spune Shakespeare, atunci probabil *consenescence should be childish*. Spuneam că, în fond, *Cântec să crească băiatul*, e un prețios depozit de informație. Iar asta nu atât pentru anecdotică propriu-zisă (ora nașterii, problemele de sănătate din copilărie, jocurile preferate, flamele precoce, numele de alint²¹ și alte curiozități pedestre), cât pentru neașteptata senzație de familiaritate pe care o lasă adeseori. E, aici, un amplu inventar de gesturi *in nuce*, de anticipări discrete sau chiar de premoniții. Atât de amplu încât, s-ar zice, totul era *deja configurat*²² în destinul lui Traian T. Coșovei încă din anii de *kindergarten*.

Primul exemplu decurge dintr-un episod spitalicesc, unul din multele cu care copilul pare a se fi confruntat. Slăbit, supus tratamentului cu antibiotice și predispus la nevricale, acesta devine, spontan, purtătorul de stindard al colegilor de salon:

„Moreacul plângea și mai tare, căuta să mănânce. Mama îl luă în brațe și începu să se plimbe cu el prin odaie, să-l liniștească. Mai erau în salon trei copii și la țipetele Moreacului se speriară și începură să plângă toți trei. Dintr-o parte și din alta răzbăteau slab, prin pereți, țipetele altor copii. După ce îi dădu prima linguriță cu apă, mama începu să numere. Unu, doi, trei, patru... Număra cu glas când mai încet, șoptit, aproape în gând, când mai tare, egal, ca un fel de cântat, ca un fel de descântec.”²³

Scena amintește izbitor de una dintre narațiunile fondatoare ale generației optzeci (cel puțin în varianta lunedistă a ei), pusă în circulație de Traian T. Coșovei însuși și reluată de mai multe ori în interviuri sau mese rotunde:

„Locuiam în fostul imobil în care fusese Cartea Rusă. Camera mea avea 35 de metri pătrați și era înaltă de vreo patru metri. Aveam câteva uși de stejar pe care fixam cu piuneze câte un poem: eu, Florin Iaru, Ion Stratan. După niște luni de zile a apărut și Mircea Cărtărescu, pe care îl consider și acum un bun prieten de poezie. Și, cum se întâmplă în momentele de inconștiență studentească, am zis: *Gata! Suntem o generație!*”²⁴

Alt paragraf așa-zicând vaticinar se referă la micile pasiuni grafice ale copilului, care desenează oameni,

animale, case, tractoare, dar, cu predilecție, „locomotive și garnituri de tren”²⁵. E un fetiș. Va mai recurge la el, povestește Coșovei-tatăl, când, excedat de multe complimente care i se fac unei fetițe (în dauna lui, desigur), va exclama, cu o invidie aproape matură: „Picki e deșteaptă, Picki e bună, știe să cânte la pian nouăș’pezece cântece, Picki desenează f’umos, e compozitoa’e. Da. Și eu ce sunt? Ce sunt eu?! Sunt o locomotivă?”²⁶. Ceea ce, până să evoce poeme ca *Sub biciul căii ferate* sau *Șine de tren, vieți paralele*, trimite direct la fotografia, devenită legendară²⁷, de pe ultima copertă a volumului *Aer cu diamante*. Să mai spunem, în aceeași ordine de idei, și că anumite practici generaționale definitiv consacrate de optzeciști (cum ar fi scrisul în bucătărie) își găsesc, în *Cântec să crească băiatul*, uimitoare antecedente:

„De când venise Moreacul, nu mai fumam nici o țigară în casă și, în multe nopți, ca să nu consum aerul Moreacului, ca să nu tulbur somnul lui și al mamei, după ce mama își termina munca în bucătărioară, mă retrăgeam eu acolo; transformam odăița aceea în cameră de lucru și, ascuns, lucram, gândeam și fumam în toată libertatea”²⁸.

Să revenim la biografia primă a lui Traian T. Coșovei și la reverberațiile ei ulterioare. Crescut într-un ecosistem domestic în care până și menajera are veleități memorialistice, ceea ce provoacă izbucnirea mamei („numai scriitori am în casa asta”²⁹), copilul capătă mai întâi fascinația instrumentarului: tânjește la creionul tatălui și nu se mulțumește cu ciotul bont pe care acesta i-l oferă ca alternativă. Idealizează obiectul. Nu-i mai rămâne mult până la idealizarea obiceului. Îi place să i se citească („șișește”³⁰, strigă el în câteva rânduri) și, pe celălalt versant, are încântarea de a evoca, în lungi și fatalmente împiedicate narațiuni, întâmplările de peste zi. „Seamănă”, zice tatăl despre micul *story-teller*, „cu un oaspete ciudat și plăcut, care a poposit din cine știe ce lungi, misterioase călătorii și mai mult decât foamea, mai mult decât mâncarea cu care îl îmbiem noi, simte nevoia să vorbească, îi place să ne povestească multe lucruri aflate de el”³¹. E, deja, un creativ³², iar la serbările preșcolare insistă să-și recite propriile sale poeme în locul repertoriului clasic. De exemplu „Doi harapi mâncau stafide roșcove la piramide”. Producția aceasta mai numără câteva impromptuuri, citate și ele, într-o limbă de unică folosință, cu irizări în felul lor avangardiste. Oricum, între ai casei, micul *prodigy* beneficiază deja de un contur vocațional: „Și tu ești, și tu ești bun – îl împacă, îl asigură mama. Ești bun, ești cuminte; și tu desenezi. Tu faci poezii, tu ești poet. Picki e compozitoare, pianistă, și tu ești poet”³³.

Crescut într-un asemenea mediu, care-i fortifică *self esteem*-ul, Traian T. Coșovei își vede viitorul canalizat subtil și, poate, subconștient. Peste ani, va ezita, la admitere, între Arhitectură și Litere (unde, singur o spune, admiterea era mai ușoară³⁴), ambele facultăți

cu profil artistic. Situația e comparabilă cu aceea a lui Luca Ion Caragiale, educat tot de un tată scriitor, într-un spirit exclusivist. Parcă înțelegând aceasta, tânărul poet exersează în contrapartidă, tenace, bovarismul derapajelor mateine.

„Am fost un copil rău, mă înhăitasesm cu fripții... unii care la 10-12 ani băteau cartierele, se cafteau în parcul Icoanei, unul a spart Biserica Italiană și a furat icoane, altul a trecut Dunărea înot în Iugoslavia și, de foame, s-a întors și l-au și prins... tăiam firele de la antenele vecinilor din răzbunare că nu ne lăsau să ne facem corturi pe acoperiș”³⁵.

Această viață de *clochard* (în măsura în care nu e și ea o simplă impersonare, ca atâtea altele în scrisul său) nu schimbă, totuși, starea de fapt: autorul *Cruciadei întrerupte* e, structural, un „produs de laborator”, în felul în care „produse de laborator” sunt și supereroii din cultura pop. Care sunt înzestrările lui particulare, rămâne să vedem. Deocamdată, să notăm, ca argument suplimentar al tacitei presiuni pe care Traian T. Coșovei o va fi resimțit în anii formării, felul în care, chiar la debut, a găsit de cuviință să figureze imaginea tatălui, într-o pereche semnificativă: ca magnat al unui imperiu simbolic, în explicitul *Tata Rockefeller*³⁶, și ca paricid sângeros, în *Cu mâinile curate*: „Tata cu mâinile curate bate cuie de aramă / în capacul frigiderului din care se scurge o dâră roșie – // Tata cu mâinile curate astupă ferestrele cu ziare uscate, / Tata cu mâinile curate dă drumul la televizor, / Tata cu mâinile curate deschide radioul”³⁷.

Dacă această „evanghelie” paternă care este *Cântec să crească băiatul* schimbă câteva accente importante în vulgata sensibilității lui Traian T. Coșovei, adevărata revelație vine, totuși, dinspre manuscrise. E vorba despre un fond de patru caiete A4, copertate manual, repertoriare scrupulos și purtând titluri administrativ-fanteziste („Dosarele secrete ale poeziei”), o agendă A5 cu arcuri și un mic roman dactilografiat, *Pluta Medusei*, parodie stilizată balcanic a vieții studentești de la finele anilor ’70³⁸. În total, peste 600 de pagini, acoperind un interval care începe în 1976 și se termină, atât cât lasă să se înțeleagă colaționarea fragmentelor, în preajma lui 1986, când apare volumul *În așteptarea cometei*. Ele scot la lumină un Coșovei care nu poate fi nici măcar presimțit din lectura exclusivă a volumelor editate. E un șantier în adevăratul sens al cuvântului. Cu maxime disponibilități de *construcție*, adică. În care textele brute, manuscrise sau dactilografiate, au un rol important, dar, așa zice, nu decisiv. Secundar, oricum, prin comparație cu complexitatea intervențiilor pe care tânărul poet le operează. Unele, clasice: simple tăieturi sau substituții de vers („întunecată” în loc de „întocmai ca”, probabil pe criterii de aliterare, „sunetele muzicanților” în loc de „glasurile oratorilor”, „mestecând liniștit” în loc de „desfăcând cu grijă” ș.a.m.d.), adaosuri sau translații

în arc (unele secvențe detașate pentru a „tencui” alte poeme). Sunt și destule date de genetică literară: de pildă, amănuntul că, înainte să capete titlul cunoscut, un anume poem se numise *Diminețile unui băiat cuminte*. Tot aici, parazitâr, intră și eșantioanele *pentru mai târziu*, lăsate în suspensie până când își vor găsi locul într-un ansamblu încă amorf („puștiul lovea cu degete lungi, pneumatice/ un pian de aramă, încins la roșu”, „tractoarele arând pământul de fier/ de pe monezile de 25 de bani”, „smulg cuvintele/ ca pe niște smocuri de blană/ din cojocul lui Petrache Lupu”, „trecând, clipa de-acum a tras cu sine totul/ ca un bețiv împiedicat în fața de masă”) sau jocurile de limbaj cu alură cenaclieră („brancardier la un spital de șampanie”, „poți auzi zgomot de fiare, urlet de chei răsucite”, „muzică de cameră în plin câmp”, „te aștept în poziția lotus – să fac valuri”, „la gallimard, birjar, la gallimard”, „ai ajuns la salopetă de lemn”, „o mulțără la lună” ș.a.). Există și câteva transcrieri din manuscrisele eminesciene, din mss. 2269, de pildă. *Et pour cause!* După cum există și notițe fugitive în marginea unor albume muzicale ori chiar secvențe de portativ.

Absolut formidabil, în schimb, e materialul iconografic al acestor caiete, dublându-le sau triplându-le dimensiunea strict literară. Căci numai arareori completările se fac plebeu, cu stiloul sau cu creionul. În majoritatea cazurilor, Coșovei recurge la *marker*, astfel că paginile capătă alura unor adevărate *chronicon pictum Bucurestiensis*, garnisită cu anluminuri caricaturale și cu exerge de tip *headline*. Din loc în loc, reușitele sunt semnalate prin câte o ștampilă desenată stângaci după modelul celor oficiale, ca într-un exercițiu de control al calității de uz restrâns. „Best Lyrics Money Can Buy”, proclamă ele sub abrevierea regulamentară: TTC. Hașurile urmează rigori folclorice, înflorate cu verde și contrapunctate cu roșu. Uneori, între strofe apare de nicăieri un televizor cu antenă stilizat. În altă secțiune răsare, tot în schiță, un porcușor de Guineea pe trupul căruia stă scris „little strange bear”. Sub el, un cowboy cu o țigară aprinsă în colțul gurii. Iar sub cowboy, un balon cu aer cald. Mai complexe (și expozabile, la rigoare) sunt câteva desene de un suprarealism abia reținut (două uși deschizându-se în unghi către o singură scară), un stâlp rutier ale cărui indicatoare trimit, fiecare, către un alt *nowhere*: Kent, Desirée, Pacific, respectiv No Other Pleasure. Ingenioasă e și schema unei instalații tehnice imposibile, amintind de acelea ale lui Jacques Carelman, un alambic care conectează câteva rezervoare inefabile: *images, gas, verse, lyrics, my heart's soup, language, livresque, my own technique, feelings, all lyrics by Traian T. Coșovei*, cu, în final, concluzia: „toate țevile duc la Roma”. Să mai adaug că, printre aceste, multe, ilustrații se află și o locomotivă trasată destul de fidel în tuș?

Surprinde, între toate, tratamentul cu totul particular pe care Coșovei îl aplică proiectelor de sumar ale câtorva volume aflate, atunci, *in statu nascendi* și chiar succintului grupaj care avea să intre în cuprinsul colectivului *Aer cu*

diamante. E aproape neverosimil detaliul că „debordantul și dezordonatul”³⁹ lunedìst poate ajunge la asemenea artificii contabilicesc-esoterice. O pagină a unuia dintre caiete, de exemplu, e chiar un lung calcul care însumează, rând cu rând, toate cele 1441 de versuri ale volumului. În acord cu titlul, *Poemele siameze*, dispunerea numerică e una de palimpsest. Precedenta filă (66) conținea, pe lângă lista tuturor poemelor incluse, și numerotarea lor (sunt în total 42), și o serie de indicații marginale tactice („găsește textul 27”) sau cronologice („varianta definitivă: 18 iunie 1981”, „ultimele aranjamente; terminat: 5 august 1981”). Despre cronologie e vorba și în paginile care, în alt caiet⁴⁰, Coșovei subliniază fiecare dintre cele 53 de poeme cu carioca albastră/ galbenă/ verde/ ciclam în funcție de anul redactării lui (1976/ 1977/ 1978/ 1979), după care, pe unele dintre acestea, încercuite cu negru, și le propunere spre rescriere și modernizare. Statistica, fiindcă statistică e, ar merita cercetată în amănunt.

Marele câștig vine însă din întâlnirea cu consistentul corpus legat într-un fel sau altul de alcătuirea volumului *1, 2, 3 sau...* Practic, tot ce a grifonat Coșovei între 1977 și 1980 (ba chiar și, într-o inerție greu de reprimat, după acest moment), se organizează în jurul dispoziției și tropilor din această „alcătuire minunată”⁴¹. Se explică astfel de ce deja din *Ninsoarea electrică* se puteau citi câteva versuri închinare Infantei⁴². Sunt ciorne, de ordinul zecilor, care aveau să ajungă (după remanieri, reproporționări sau schimbări de titlu) piese de rezistență ale cărții din 1980. Sunt și altele, câteva, care, definitive, au fost în cele din urmă lăsate pe dinafară⁴³. Cel mai spectaculoase rămân, totuși, filele conținând cuprinsul de lucru, glosate și ele multicolor, dar de astă dată nu în raport cu momentul redactării, ci (practică mai degrabă exegetică decât auctorială) după criterii temperamentale.

Lista inițială conține 46 de titluri. La unul dintre ele, *1, 2, 3 sau Infanta și carabinieri*, Coșovei va renunța din mers, cu o indicație seacă: „de scos”⁴⁴. Se vor adăuga două (*1, 2, 3 sau despre Unchiul Chiriac* și *1, 2, 3 sau despre Infanta*), rezultând un total de 47. Toate marcate în culori diferite: cu roșu, verde sau albastru. În colțul din dreapta sus, o legendă explică: roșu – vesele; verde – neutre și albastru – „melanholice”. Există și un contor. 17 în prima categorie, 14 în a doua, 16 în a treia. Conform autorului, deci, piese ca *1, 2, 3 sau către cetitor* ar fi mai degrabă clovnerii luminoase, în vreme ce *1, 2, 3 sau marele meu suflet* ar da curs unor latențe umorale negre. Și dispunerea e interesantă: primele 25 de poeme sunt, toate, din primele categorii. Urmează o trecere temperată (26 și 27), pentru ca, de aici și până la final, tristețea să devină acablantă. Simfonic, volumul se încheie cu un *1, 2, 3 sau sfârșit echilibrat* (deci verde) care pune surdina peste un univers erotic surpat.

Față de această mărturie neprețuită, calendarul redactării aproape că nu mai contează (deși are, firește, importanța lui): 5 noiembrie 1977–10 octombrie 1979.

Revăzut în 16 octombrie și pregătit pentru tipar în 1 noiembrie 1979. Aproape doi ani în cap pentru ceea ce e până astăzi cel mai reprezentativ dintre volumele lui Traian T. Coșovei. Dincolo de părerile criticilor, în general favorabile, *1, 2, 3 sau...* a făcut școală între colegii de grup generaționist, care l-au adaptat propriilor lor stilistici. Unii i-au împrumutat sonoritățile. Florin Iaru, de exemplu, într-un *High Fidelity* din 1984: „ne vom iubi ne vom iubi / în tristul high fidelity / tu vei pleca eu voi trăi / urlând în high fidelity / ce pușcă grea ce haine gri”⁴⁵, urmare, probabil, a unui fragment rătăcit din poemul despre moartea Infantei: „ne vom iubi, ne vom iubi/ prin lăzile cu pălării”⁴⁶. Alții, ca Mircea Cărtărescu, i-au continuat coreografiile submisive, astfel încât versul „până și firele mele de păr de iubeau”⁴⁷ va înflori în formule mult mai ceremonioase: „de-acum, până și șoferului tău mă adresez cu efendi / până și lustragiului tău îi dau voie să-mi zică băiete / îi spun da, massa, gulerășului tău cu dantelă / îi croiesc și agrafei tale de păr rochii din zeci de metri pătrați”⁴⁸.

Un caz special de reverență camuflată îl reprezintă Matei Vișniec, cel care, într-un poem din *La noaptea va ninge*, va strecura o alegorie a cărei dimensiune onomastică nu e străină de refrenele din *1, 2, 3 sau...*: „Soldat 0.1.2.3. / ești învinuit / că n-ai păzit bine / livada împăratului / știai doar că trecătorii / scrijelesc fel de fel / de cuvinte și lucruri / pe scoarța arborilor”⁴⁹. Acestea fiind consecințele imediate⁵⁰, ce precursorate evocă totuși volumul lui Traian T. Coșovei? Care e, altfel spus, într-o optică istorică, genul proximal al acestui experiment? Cu acuitatea lui distantă, Nicolae Manolescu sesizează, în cronică din *România literară*, trei posibile relații, rezumând scenariul din *1, 2, 3 sau...* la o serie de „peripeții de carnaval sau copilărești, în felul cărții cu Apolodor a lui Gellu Naum, dar și cu asemănări cu poezia recentă a lui Șerban Foarță (calambururi, omonimii, inventivitate lexicală și a rimelor, citate savante), sau a lui Leonid Dimov (acumulări fanteziste *bric-à-brac* de obiecte desuete)”⁵¹. Asocierile sunt juste, iar ultima se dovedește a fi, pe deasupra, și destul de sagace. Căci, mai mult decât prin imagerie, modelul dimovian funcționează, la Coșovei, și pe un alt palier, prozodic. Mai greu de observat în prima ediție (în care versurile se întind pe toată lățimea paginii și solicită dezinvolt recursul la *tab keys* succesive⁵²), lucrul devine frapant abia în cea de-a doua, din 2011, unde, din rațiuni tipografice probabil, poemele sunt ordonate în bloc și aliniate regulamentar la stânga. Ceea ce apropie dintr-o dată, măcar cu câteva măsuri, partitura din *1, 2, 3 sau Western* de, să spunem, *Antimetafizica* autorului *Cărții de vise*:

„Lângă / SALOONUL / cu tejghele și paturi de-o noapte, / ceasuri arătau de frică numai ora șapte / (căci în orașul cu lustragii, cu bancheri & diligente ruginite, / băncile erau mai ales jefuite...) / iar pe străzile cu nume încurcate - / trecea numai Infanta inimilor sfărâmate / purtată-ncet de îngeri, / în drezină”⁵³.

Ce nu distinge însă Manolescu (și n-au distins nici alți comentatori ai volumului, nume de mai mică sau mai mare importanță) e sunetul pe care *1, 2, 3 sau...* îl împărtășește discret dar fidel, cu *Poemul de purpură*, textul-efigie, devenit titlu, al unui cârți⁵⁴ publicate de Mihai Ursachi în 1974. E vorba de o compoziție amplă, polifonică și savantă, cu mesaj ocult și cu vibrație amoroasă, schimbând, în cele zece părți ale sale registru stilistic și străduindu-se să transcrie intranscribilul. Coincidența nu e numai una de atmosferă: de la specificități ortografice⁵⁵ la cadențe ușor de identificat. Secvența a șaptea, de exemplu, intitulată *Confesiunea autorului: slăbiciunea sa în fața lumii, a trecerii vremii și a Poemului de purpură*, debutează astfel:

„Fiind deci atât de ridicul și slab, întreprinderea lui / e deșartă, / întocmai ca a zidarului, fratele tău / care a vrut să clădească o piramidă'n Țicău. / Dar mai cu seamă, / ora îi pare târzie, și mult îi e teamă / că vremea nu-i pe măsura uneltelor sale modeste. / Deci plin de mâhnire el vă propune această poveste”⁵⁶.

O poveste care are, cu o formulă a lui Propp, aceeași morfologie cu aceea pe care Traian T. Coșovei o invocă susținut în 1980: „Ah, tristă și dezesperată / va ridica Infanta, prin dărâmături, la Curtea Veche / ultimul meu cuvânt - / cercel pentru ureche / și o poveste de cuvinte smulse, frânte”⁵⁷. Mai mult decât atât, Coșovei stilizează în cel mai ecorșant distih de aici, finalul „mă iartă, cetitor cu ochii triști - / nici nu exist, nici nu ești -”⁵⁸, nici mai mult, nici mai puțin decât epilogul lui Ursachi: „Iubita mea ce nu ești / cu ochii mari atât de triști / din locul unde nu ești / tu mă privești cu ochii triști”⁵⁹. Legătura e mai puțin o emulație a modelului, cât un *revisionary ratio* din familia celor definite de Harold Bloom. Altminteri, *1, 2, 3 sau...* refuză sapiențialul, fie el și trucat, pentru a se instala în regimul unei lungi elegii pe roluri. Cu toate digresiunile ei, cu toate vortexurile care-i întrerup curgerea, narațiunea nu e totuși obscură. Logica e aceea a oricărei drame amoroase. Cu *incrementa et decrementa*. Cu flux și reflux. Prima jumătate edifică în fantezie și retrospectivă un paradis pe care, în cea de-a doua, realitatea îl va deteriora, invada și, în cele din urmă, înlocui. Astfel că, oricâte obstacole ar interveni între „Melanholia mea a ridicat și-a dat un nume / unui oraș ce nu există-n lume”⁶⁰ și „Altă Infanta se va arăta subțire la porți, - / eu am murit, tu mă porți”⁶¹, drumul e, de fapt, drept. Descendent ca tonus, dar drept. În această traiectorie, pe lângă omniprezenta Infanta, roiesc personaje protector-fantomatice. Unele, desprinse din folclorul urban, ca verișorul Anton sau Supersurioara Larevedistă, altele, cu substrat livresc. Unchiul Chiriac, de pildă, ar putea fi un ecou din Caragiale. După cum numeroasele mătuși din jurul frumoasei moștenitoare au ceva din „congresul de rubedenii” convocat de Eminescu în *Scrisoarea IV*. Din aceeași *Scrisoare IV* pare

să vină și cronologia. „Ce nebunie / pe străzile înguste de la anul o mie / și vreo câteva sute”⁶² pare să fie răspunsul lui Coșovei la întrebarea de-acolo: „Când se petrecuseră aceste? La o mie patru sute?” Orașul e clădit el însuși cu materiale de import. Casele „de biscuiți” și străzile „de marmeladă” care apar într-un poem de aici vin, fără vreun dubiu, din acel *tangerine trees and madmelade skies* al trupei *Beatles*. Șirul referințelor, care continuă cu explicite trimiteri la Urmuz, la Shakespeare (*Sonetul XVIII* al acestuia) și ultimul vers al uneia dintre piesele din *1, 2, 3 sau...: Shall I compare thee to a summer's day*), Vasko Popa, Thakeray și alții, e pur și simplu pulverizat de filiațiile, nu puțin, care leagă volumul acesta de alte teritorii de sensibilitate ale lui Coșovei, unele publicate, altele – încă nu. Frecvența invocare a „întâmplării”, de pildă, prilej, aici, pentru formulări firosoase („am așteptat, ai așteptat de la mare la mic, – / dar, vezi, în această întâmplare / nu se-ntâmplă nimic.”⁶³) va fi glosată cum se cuvine abia peste ani. Și anume, peste exact 30 de ani, în volumul *Aerostate plângând*, probabil ultima mare carte a lui Coșovei, revanșa lui finală. Redevenit el însuși, *construiește* din nou un volum, temperând hipersensibilitatea dintotdeauna cu replica alegră și contrapunctând poezia propriu-zisă cu relatări-tampon, de felul acesteia:

„Privesc pescărușii care dau târcoale lacului, patinoarul pustiu la ora asta și mă gândesc la profesorul meu din facultate care încerca să-mi explice originea cuvântului întâmplare... cică de la sintagma intemplus. Stăteau unii, înțelepții sau preoții la pândă în dreptul unei ferestruici și dacă păsările zburau de la dreapta se întâmpla nu știu ce, dacă zburau de la stânga se întâmpla altceva, iar dacă zburau direct spre fereastră era o întâmplare... ceva de genul că sorții sunt buni, că poate începe, în sfârșit, războiul sau altceva”⁶⁴

Liric aproape, calculul acesta etimologic pare a-l fi urmărit pe Coșovei vreme de câteva decenii. Și devine greu ca, în lumina lui, să mai acordăm prezumția de ingenuitate acestui termen, în *1, 2, 3 sau...* ori aiurea. În *Țurnalul morilor de vânt*, de exemplu: „să zâmbești apusului de soare cu surâsul tău / prea ades numit întâmplare”⁶⁵ sau „fii liniștit și nimic altceva / lasă viața ta să se întâmple”⁶⁶ Alte dezvoltări, cu cursă mai scurtă și recul imediat, privesc *Poemele siameze*, posibil emanate de o imagine țesută în 1980: „și toate lucrurile au început să semene / cu o mare înghețată pe care alunecă inima mea siameză”⁶⁷ Tot inima e vinovată (literal: „traversată”) de „cruciade înfrânte” în *1, 2, 3 sau gobelin*, ceea ce, firește, indică spre titlul volumului din 1982. După cum, deși fără nume și fără *congomen*, semnalmintele Infantei se recunosc într-o reverie nocturnă din *Țurnalul morilor de vânt*. Scrisoarea fără adresă de aici se articulează pe un joc al pluralului imposibil:

„Nu înțelegi că nu mă pot gândi la tine fără de tine? / O încercare de a trece cu memoria unei roți de mașină / peste o pasăre moartă. / Dimineața, m-am întors la visele mele: / cândva, mă îndrăgostisem așa ferm, aproape lulele. / Nu știa aia ce tren trecuse pe lângă inima ei / dresată să asculte de valurile albastre și calde – / nu știa să se scalde / în oceanul de rechini unde eram primul, albul, periculosul”⁶⁸

Și mai interesante sunt cazurile în care Traian T. Coșovei reciclează în *1, 2, 3 sau...* fragmente caustice din microromanul într-un singur exemplar *Pluta Medusei*. Glumă universitară cu personaje în parte recognoscibile (Agafet Cușungachi fiind, cel mai probabil, prozatorul George Cușnarencu), acesta pune în scenă, într-un limbaj care amintește de *Princepele* lui Eugen Barbu, o înfruntare între cursanții Academiei de scriere elinească, o „olimpiadă de poezie” în culisele căreia se amestecă dezmațul bahic, erotismul necontrolat și, în spiritul epocii, lichelismul. Această din urmă rușine e și cea mai mare. O ilustrează, printre alții, un anume „zdrahon împutit, poet și el, ce cânta cu dragoste câmpul și iarba proaspăt cosită pre nume Sevastos Zarcosie, ce mai tipărea și prin fogliete câte una den neroziile așternute cu mare trudă pe hârtie”⁶⁹. Un astfel de concurs are loc și în *1, 2, 3 sau...* Și, chiar dacă descris „cu grijă și adăposteală”, e de mirare că volumul a putut apărea. „Lupta poeticească” de acolo presupune concesiile, căci:

„fără psalmi și lungi cântări de pomenire / oda nu seamănă cu nice o psaltire – / și uite așa, cu un nemeșeușugit preambul / mâniem pre vizirul de la Stambul. / Unu doi trei, unu doi trei, unu doi trei / Ar mai fi de reproșat că „infantă” / e un nume cam de pe lumea cealaltă”⁷⁰

Substratul politic e transparent. De la „vizirul” cel capricios până la „lumea cealaltă”, echivalentă nu cu cine știe ce tărâm de dincolo, ci direct cu Occidentul⁷¹, totul bate la ochi în aceste rânduri. Din *Pluta Medusei* derivă și scena în care verișorul Anton e surprins în plin tangaj etilic: „noaptea, în piața de târgoveți pustie și goală / verișorul Anton se opintea lângă zidul de tencuială / zmângălit cu inscripții de vreun gorobete / posomorât de vin și de regrete”⁷² Scenă care nu face decât să dubleze eufemistic prologul romanului redactat în 1977:

„Ba încă dogit cum era de alcool se scăpă pe el cu sânge, mai încercând să acopere cu mâna mizeria omenească ce îi dospea în nădragi. Agiuns pren preajma Academiei eline, Bozagiul se avântă în primul gang mai întunecat ce-i eșise în cale. Arnăuții agiei trecură pre lângă dânsul fără să-l vadă ori să-l simtă. Malamos mulțumi sfinților părinți Tănase și Haralambie ce-l scăpaseră de la grea și ticăloșită încercare. Urină îndelung pe zidurile gangului, stropindu-și den belșug hainele, apoi o porni în sus pe scări și roind într-una din balele lui cirotice”⁷³

Cantitativ, imediat sub Infanta și deasupra deznădăduitului narator al poveștii de dragoste galantă care este 1, 2, 3 sau..., „melanholia” e, simbolic, adevăratul protagonist. Invocată de nouă ori în text, ea face și desface de la bun început itele. E, într-un fel, responsabilă și de idilismul (în fond, un scenariu compensator) primului versant al cărții, și de fundătura existențială spre care conduce nesmintit cel de-al doilea. O spun cei mai exacti dintre critici, care admit, la unison, că aceasta e principala trăsătură a poeziei lui Coșovei⁷⁴. O spune și, literal, un poem recapitulativ: „într-o caleașcă trasă de-un iepure și-un ogar și-o fanfară, / spre altă lume, / departe, / afară / din orașul în care melanholia e împărat”⁷⁵. Imaginea are rădăcini mai profunde decât pretinde retorismul ei cabotin. Coșovei nu e un scriitor melancolic. El este pur și simplu un melancolic. Mărturia tatălui, la care m-am mai referit, e, în acest sens, decisivă și cutremurătoare:

„Câteva clipe nespuse de lungi mi s-a părut atunci că băiețelul acesta firav venise să declanșeze în noi o dramă, căreia n-aveam să-i mai supraviețuim. „Iată o întâmplare din care conștiința noastră n-are să mai scape întregă” – îmi spuneam. Era ceva dureros, era ceva peste fire de jalnic. Băiatul acesta arăta că n-are de gând să trăiască. Maria adusese pe lume un copil care n-avea de gând să trăiască”⁷⁶

Să mai spunem că, în lumina aceleiași surse, nici figura împăratului nu e, psihologic vorbind, inocentă și că articularea ei permite rafinate jocuri identitare. Încă de la primul lui flirt, cu incomparabila Piki, Moreacul primește în plex o declarație de dragoste capitală, cu greutate magică, de benedictiune și de investiție: „Tu ești împăratul meu, tu ești un voinic. Ești voinicul meu, nu trebuie să te mai joci cu copiii ăștia răi. Ei sunt niște bătauși și niște răi; tu să nu mai țipi și să nu mai urli, să fii bun și cuminte [...] Hai, împăratul meu, hai să cântăm la pian. Acuma vreau să cânt pentru tine”⁷⁷. Versiune personală de *Întunecat April* optzecist, acest *Împărat Melancolie* e, între atâtea și-atâtea fantoșe, rolul-vedetă din 1, 2, 3 sau... Coșovei ezită să se distribuie în el, deși ar fi avut toate motivele s-o facă. Inclusiv bibliografice. Cartea de debut din 1979 digita deja pe temă, pregătind reprezentarea de gală care avea să producă un an mai târziu: „umerii, brațele, tainele/ mormintele, cimitirele, căderile, moștenirile./ plămâni, stomacul, melancolia, caporalii de schimb./ sergenții și generalii, câmpul de luptă, câmpul de curse”⁷⁸. Împinsă, am

văzut, până la ultimele consecințe încă din avanposturi, experiența va fi, de la un moment încolo, suspendată. Niciodată, în poezia de după 1989, Coșovei nu se va mai referi, *expressis verbis*, la altminteri ubicua și constanta lui tristețe morbidă. Nici în *Bătrânețile unui băiat cuminte*, nici în *Mickey Mouse e mort*, nici în *Ioana care rupe poeme*. Până la ultimul său volum, testamentarul *Aritmetica pleoapelor* (2013), el va rămâne fidel acestei blocate. Dată afară pe ușă, melancolia se va întoarce însă pe fereastră, astfel că o vom regăsi pretutindeni în substanța poemelor, din ce în ce mai încheșate și mai întunecate. Uneori, ea va acapara și ilustrația copertei, ca în cazul *Jurnalului morilor de vânt*, care o prelucrează grafic pe aceea, arhicunoscută, a lui Robert Burton, din obligatoria *Anatomie...* de la 1626. Era de așteptat ca, pe un asemenea fond de tabuizare (chiar dacă incompletă) și după o astfel de campanie de *damnatio memoriae*, să survină și preferința pentru o serie de *topoi* ai amneziei. De la *koanuri* de un ludic încercănat („Am întâlnit viața la un colț de stradă./ am iubit-o și am uitat-o.// Am și acum poza ei în portofel/ și un număr de telefon/ la care răspunde ta-su”⁷⁹) la rapoarte de o violență aproape medicală: „Clasa a șasea am făcut-o la o școală din orașul Constanța. Nu asta ar fi problema. Problema ar fi că e aproape imposibil ca o ființă umană să nu aibă amintiri timp de un an! Eu nu mi amintesc nimic, nici chipuri nici nume de profesori sau de colegi”⁸⁰

Între 1994 și 2013, Traian T. Coșovei publicat masiv și, față de rigorile din tinerețe, nesupravegheat. N-a mai recurs la ciorne, n-a mai decantat, în zeci de variante, imaginile reușite, n-a mai cântărit coloristic ambitusul emoțional al versurilor, preferând să joace, în ton cu epoca, o efervescentă comedie a libertății. Dacă e să căutăm, însă, o explicație relativei crize pe care poezia lui a traversat-o în ultimii ani, aceasta nu se poate limita la astfel de efemeride birocratice și ornamentale. Mai degrabă s-ar zice că, adăugând titluri peste titluri unei bibliografii și-așa impunătoare, Coșovei a făcut-o cu o *mauvaise conscience*, încercând să transforme actul scrisului într-un instrument al uitării. Și poate nu-i un simplu lapsus felul cum avea traduca, exact în acești ani grei, o frază a lui Andy Warhol (*every minute is like the first minute of my life. I try to remember but I can't*): „viața mea e ca un reportofon cu un singur buton: ștergere”⁸¹. Originalul conținea o reflecție amară și inocuă în marginea condiției umane. La Coșovei, condiția umană nici nu mai are timp să se constituie.

Sursă foto: Editura Tracus Arte (edituratracusarte.ro)

Note:

1. Marius Chivu, „Coșovei était un autre”, *România literară* nr. 23 (11.06 – 17.06 2003).
2. Traian T. Coșovei, *Greva căpșunelor* (București: Editura Fundației Culturale Libra, 2004), 55.
3. Interesant e că acestea („Mi-a ieșit iubirea în față / ca o lumină de faruri la vânătoarea de iepuri”) sunt aproape niște *pattern-uri* pentru Coșovei, care va recurge la imagini similare în mai multe rânduri, inclusiv în ultimul său volum antum, *Aritmetica pleoapelor* (București, Tracus Arte, 2013), 70: „În spatele dricului, fanfara./ Farurile unei mașini în viteză/ îi fac pe toți nemuritori”.
4. Coșovei, *Greva căpșunelor*, 60.
5. Traian T. Coșovei, „Am scris tot atâtea cărți câte «probleme» de viață am avut”, în Mihail Vakulovski, *Portret de grup cu generația 80 (Interviuri)* (București: Tracus Arte, 2011), 229.
6. Vezi Mariana Marin, „Calea de acces”, în *Mutilarea artistului la tinerețe* (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 1999), 30.
7. Pe care îl va împrumuta și Nicolae Manolescu în cronică din *România literară*, vezi nr. 43 (1979).
8. Traian T. Coșovei, *Țurnalul morilor de vânt* (București: Tracus Arte, 2012), 10.
9. Vakulovski, *Portret*, 233.
10. În sensul acesta, merită amintite rândurile pe care i le dedică Mircea Cărtărescu într-un articol („Doi dintre noi”), reluat în volumul *Pururi tânăr, înfășurat în pixeli* (București: Humanitas, 2002), 129-130.

11. Selectiv: *La Taliane* (1950), *Împărăția vânturilor* (1954), *Sub cerul liber* (1954), *Oceanul* (1962), *Firul de iarbă* (1965), *Informația ereditară* (1969), *O colibă sub fereastra ta* (1971), *Tropaeum Traiani* (1982), *Banchetul toamnei* (1984), *Când cerul se schimbă* (1987).
12. O referire lăaturalnică, dar cu atât mai plastică prin conținutul ei uman, e de găsit în notele zilnice ale lui Radu Petrescu, în 9 noiembrie 1947: „La B.A.R. întâlnesc pe Al. Piru, care e bolnav. Îl conduc până la Călinescu. Trec pe la mama care mi-a adus de dimineață de la Târgoviște acest caiet și aparatul de radio. Ziua frumoasă. Citesc *Le Neveu de Rameau*. Seara, la cămin, Ridiche și Traian Coșovei discută poezia mea apărută ieri în *Națiunea*. Ridiche spune că e «o bună lecție de biologie». Cu T. Coșovei fac și mănânc o mămăligă”. Radu Petrescu, *Țurnal*, ediție integrală îngrijită de Adela Petrescu, prefață de Ion Bogdan Lefter, (Pitești: Paralela 45, 2014), 37.
13. Traian Coșovei, *Cântec să crească băiatul* (București: Editura Tineretului, 1959), 35.
14. *Ibid.*, 67.
15. *Ibid.*, 198.
16. *Ibid.*, 234.
17. *Ibid.*, 335.
18. Deși, probabil, o lectură în această cheie n-ar fi lipsită de eficacitate, după cum a dovedit-o, în cazul unor Nichita Stănescu sau Leonid Dimov, Corin Braga. Vezi Corin Braga, *Psihobiografii* (Iași: Polirom, 2011).
19. Traian T. Coșovei, *Bătrânețile unui băiat cuminte* (Constanța: Pontica, 1994), 6.
20. Vezi Vakulovski, *Portret*, 227.
21. Pe lângă „Moreacul”, mai apar, pe rând, „Antenuța”, „Ciobănașul” și „Baciul” (ultimele, de la mirosul de lapte proaspăt al bebelușului).
22. Despre această incubatie paradisiacă și despre alura ei blocaj va vorbi, de altfel, Mircea Cărtărescu într-o emoționantă pagină de jurnal scrisă la moartea lui Traian T. Coșovei: „Traian a intrat într-un fel de transă (după ce băuserăm cu toții mult într-o cameră în care doar ecranul portocaliu al casetofonului dădea puțină lumină): a-nceput să povestească, asudat și înfrigurat, gesticulând și strigând, lucruri ciudate și neverosimile din copilăria lui – îmi amintesc un fel de sistem de trimitere a pachetelor între casele unor prieteni cu sfori de care erau legate cutii –, bande de prieteni care făceau toate nebuniile, escaladau case, prindeau pisici, aruncau bumeranguri... Nu povestea, de fapt, ci retrăia cathartic totul, ca sub hipnoză, ca într-un episod de decompensare post-traumatică. Traian se-ntorsese acolo; ca somnambulii, nu putea fi întrerupt”. Mircea Cărtărescu, *Un om care scrie. Țurnal 2011-2017* (București: Humanitas, 2018), 249.
23. Coșovei, *Bătrânețile*, 85.
24. Vakulovski, *Portret*, 225-226.
25. Coșovei, *Bătrânețile*, 332.
26. *Ibid.*, 352.
27. O va immortaliza și Mircea Cărtărescu în câteva poeme nostalgice, primul dintre ele intitulat *Am căpătat un exemplar din „Howl” semnat de Ginsberg*. Mircea Cărtărescu, *Poezia* (București: Humanitas, 2015), 466.
28. Coșovei, *Bătrânețile*, 40-41.
29. *Ibid.*, 202.
30. *Ibid.*, 183.
31. *Ibid.*, 238.
32. Între manuscrisele aflate în posesia Muzeului Național al Literaturii Române există un corpus care spune totul despre această însușire. E vorba despre o colecție artizanală de reviste *Pif*, pe care, în jurul vârstei de 10 ani, Traian T. Coșovei și le confecționa singur (după modelul de paginare al originalului francez, dar cu subiecte personale, deseori irizate de un umor negru prematur) decupând, colând, desenând în carioca și scriind de mână micile note auxiliare. Un singur exemplu, de la rubrica „Mici anunțuri”: „Astăzi, 25 octombrie, anunțăm cu prefăcută durere încetarea din viață a ilustrului inspector de poliție Vlad A.[.] decedat în urma unui atentat de asasinare cu vîplex. La catafalcul mortului au făcut de gardă Băjenaru Timofte, Grigore Timpan etc.”.
33. Coșovei, *Bătrânețile*, 352.
34. Vakulovski, *Portret*, 228.
35. *Ibid.*, 230-231.
36. Traian T. Coșovei, *Ninsoarea electrică* (București: Cartea Românească, 1979), 114.
37. *Ibid.*, 92.
38. Despre acestea am scris deja în preambulul unui grupaj de restituiri inedite din poezia lui Traian T. Coșovei. Cosmin Ciotloș, „Best Poetry Money Can Buy”, *Manuscriptum* nr. 2 (2017): 181-229.
39. I. Negoitescu, *Scriitori contemporani*, ediție îngrijită de Dan Damaschin (Cluj-Napoca: Dacia, 1994). Teza e preluată și în Cornel Regman, *Poeți și prozatori tineri din anii '70-'90* (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2015), 239.
40. Indexate în arhiva la MNLR ca 34654||23 și 34655||24.
41. Traian T. Coșovei, *1, 2, 3 sau...* (București: Albatros, 1980), 5.
42. Despre resorturile biografice ale acestei dedicații (cu nume și prenume: Ioana Marina Cerkess) scrie Ion Bogdan Lefter în

- Flashback 1985: începuturile „noii poezii”* (Pitești: Paralela 45, 2005), 216.
43. Le-am publicat în amintitul grupaj din *Manuscriptum* nr. 2 (2017).
  44. Indexate în arhiva MNLR ca 34654||69 și 34654||70.
  45. Florin Iaru, *La cea mai înaltă ficțiune* (București: Cartea Românească, 1984), 96.
  46. Coșovei, *1, 2, 3 sau...*, 68.
  47. *Ibid.*, 66.
  48. Mircea Cărtărescu, „Era timpul florilor”, în *Poeme de amor* (București: Cartea Românească, 1983), 16.
  49. Matei Vișniec, *Opera poetică*, prefață de Ion Bogdan Lefter (București: Cartea Românească, 2017), 34-35.
  50. Unele dintre ele, longevive. De exemplu, în septembrie 1994, Mircea Cărtărescu recitea volumul și păstra încă față de el un gust admirativ nostalgic: „*1, 2, 3 sau...* a lui Coșovei. O, basm frumos...”. Mircea Cărtărescu, *Țurnal. 1990-1996* (București: Humanitas, 2001), 332. Sau, și mai recent, în *Țos realitatea!* (Pitești: Paralela 45, 2019), 14, alt lunedìst, Florin Iaru, își încheia un poem cu versurile „E împăcat, e fericit, e împlinit, e genial./ Și singur, pentru că gloria nu cântă”, veritabil remix după *1, 2, 3 sau gloria nu cântă*.
  51. Nicolae Manolescu, „Tineri poeți”, *România literară* nr. 50 (1980).
  52. E, aceasta, o marcă inconfundabilă a primei etape din poezia lui Coșovei, bine descrisă de Gheorghe Perian în câteva paragrafe din *Scritori români postmoderni* (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1996), 45. Versurile sunt, conform criticului clujean „răzlețite după un criteriu vizual, desenând o hartă fantezistă a poemului [...] încercând parcă să fugă din poem, ca niște fire dintr-o țesătură deșirată”.
  53. Traian T. Coșovei, *1, 2, 3 sau...*, ediția a doua (București: Tracus Arte, 2011), 28.
  54. Mihai Ursachi, *Poemul de purpură și alte poeme*, cu desene de Cornel Popovici (Cluj-Napoca: Dacia, 1974).
  55. Lucru știut, dintr-o pedanterie revolută, Ursachi prefera apostroful cratimei. Este exact tipicul pe care-l adoptă Coșovei în manuscrisele sale.
  56. Mihai Ursachi, „Poemul de purpură”, din *Marea înfățișare*, antologie și note bio-bibliografice de Daniel Corbu, postfață de Mircea A. Diaconu (Pitești: Paralela 45, 2010), 103.
  57. Coșovei, *1, 2, 3 sau...*, 1980, 54.
  58. *Ibid.*, 93.
  59. Ursachi, *Marea înfățișare*, 105.
  60. Coșovei, *1, 2, 3 sau...*, 1980, 10
  61. *Ibid.*, 90.
  62. *Ibid.*, 45.
  63. *Ibid.*, 23.
  64. Traian T. Coșovei, *Aerostate plângând* (București: Tracus Arte, 2010), 92.
  65. Traian T. Coșovei, *Țurnalul morilor de vânt* (București: Tracus Arte, 2014), 31.
  66. *Ibid.*, 38.
  67. Coșovei, *1, 2, 3 sau...*, 1980, 35.
  68. Coșovei, *Țurnalul morilor de vânt*, 57-58.
  69. Traian T. Coșovei, *Pluta Medusei*, din Arhiva MNLR, inventariat ca 34653||10.
  70. Coșovei, *1, 2, 3 sau...*, 1980, 46-47.
  71. E semnificativ, în această ironie generalizată, cum alege Nicolae Manolescu să-și înceapă cronică, profitând de toate ambiguitățile pentru a fi, de fapt, explicit: „Scopul e să-i determine pe oamenii cu «inima și sufletele înnodate», adică serioși, să se copilărească. Din melancolia poetului (care zice melanholie, ca și: pohte, nice, ploconeli și osanale, arhaizând limbajul) se mai nasc și un oraș și un castel. Infanta, care este, se știe, cea mai mică dintre copiii regilor spanioli, nu poate avea castele decât în Spania” (Manolescu, „Tineri poeți”).
  72. Coșovei, *1, 2, 3 sau...*, 1980, 21.
  73. Traian T. Coșovei, *Pluta Medusei*, din Arhiva MNLR, inventariat ca 34653||2.
  74. Marian Papahagi, „O cutie cu vorbe, stări de spirit și alte obiecte”, *Tribuna*, nr. 52 (1566), anul XXX (25 decembrie 1986): „e un temperamental, dispus spre melancolie și trăiri abisale”.
  75. Coșovei, *1, 2, 3 sau...*, 1980, 60.
  76. Coșovei, *Cântec*, 29.
  77. *Ibid.*, 348-349.
  78. Traian T. Coșovei, *Ninsoarea electrică* (București: Cartea Românească, 1979), 111.
  79. Coșovei, *Aerostate plângând*, 19.
  80. *Ibid.*, 41.
  81. Vakulovski, *Portret*, 229.

Bibliography:

- Braga, Corin. *Psihobiografii* [Psychobiographies]. Iași: Polirom, 2011.
- Cărtărescu, Mircea. *Poeme de amor* [Love Poems]. Bucharest: Cartea Românească, 1983.
- Cărtărescu, Mircea. *Țurnal. 1990-1996* [Diary. 1990-1996]. Bucharest, Humanitas, 2001.
- Cărtărescu, Mircea. *Poezia* [Collected Poems]. Bucharest: Humanitas, 2015.
- Cărtărescu, Mircea. *Pururi tânăr, înfășurat în pixeli* [Forever Young, Covered in Pixels]. Bucharest: Humanitas, 2002.
- Cărtărescu, Mircea. *Un om care scrie. Țurnal 2011-2017* [A Man Who Writes. Diary 2011-2017]. Bucharest: Humanitas, 2018.
- Chivu, Marius. "Coșovei était un autre." *România literară* no. 23 (11.06 – 17.06 2003).
- Ciotloș, Cosmin. "Best Poetry Money Can Buy." *Manuscriptum* no. 2 (2017).
- Coșovei, Traian T. *1, 2, 3 sau...* [1, 2, 3, or...] Bucharest: Albatros, 1980.
- Coșovei, Traian T. *1, 2, 3 sau...* [1, 2, 3, or...], second edition. Bucharest: Tracus Arte, 2011.
- Coșovei, Traian T. *Aritmetica pleoapelor* [The Arithmetic of the Eyelids]. Bucharest: Tracus Arte, 2013.
- Coșovei, Traian T. *Bătrânețile unui băiat cuminte* [The Old Days of a Good Boy]. Constanța: Pontica, 1994.
- Coșovei, Traian T. *Greva căpșunelor* [The Strike of the Strawberries]. Bucharest: Editura Fundației Culturale Libra, 2004.
- Coșovei, Traian T. *Țurnalul morilor de vânt* [The Windmills Diary]. Bucharest: Tracus Arte, 2012.
- Coșovei, Traian T. *Țurnalul morilor de vânt* [The Windmills Diary]. Bucharest: Tracus Arte, 2014.
- Coșovei, Traian T. *Ninsoarea electrică* [The Electric Snow]. Bucharest: Cartea Românească, 1979.
- Coșovei, Traian T. *Aerostate plângând* [Air Baloons Crying]. Bucharest: Tracus Arte, 2010.
- Coșovei, Traian. *Cântec să crească băiatul* [Song for the Growth of the Boy]. Bucharest: Editura Tineretului, 1959.
- Iaru, Florin. *Țos realitatea!* [Down with Reality!]. Pitești: Paralela 45, 2019.
- Iaru, Florin. *La cea mai înaltă ficțiune* [At the Highest Fiction]. Bucharest: Cartea Românească, 1984.
- Lefter, Ion Bogdan. *Flashback 1985: începuturile „noii poezii”* [Flashback 1985: The Beginnings of the “New Poetry”]. Pitești: Paralela 45, 2005.
- Manolescu, Nicolae. "Tineri poeți" ["Young Poets"]. *România literară* no. 50 (1980).
- Marin, Mariana. *Mutilarea artistului la tinerețe* [A Mutilation of the Artist as a Young Man]. Bucharest: Editura Muzeul Literaturii Române, 1999.
- Negoîtescu, I. *Scriitori contemporani* [Contemporary Writers], ediție îngrijită de Dan Damaschin. Cluj-Napoca: Dacia, 1994.
- Papahagi, Marian. "O cutie cu vorbe, stări de spirit și alte obiecte" ["A Box of Words, States of Mind, and Other Objects"]. *Tribuna*, nr. 52 (1566), anul XXX (25 December 1986).
- Perian, Gheorghe. *Scriitori români postmoderni* [Romanian Postmodern Writers]. Bucharest: Editura Didactică și Pedagogică, 1996.
- Petrescu, Radu. *Țurnal* [Diary], ediție integrală îngrijită de Adela Petrescu, prefață de Ion Bogdan Lefter. Pitești: Paralela 45, 2014.
- Regman, Cornel. *Poeți și prozatori tineri din anii '70-'90* [Young Poets and Prose Writers from the 70s, 80s, and 90s]. Bucharest: Editura Muzeul Literaturii Române, 2015.
- Ursachi, Mihai. *Marea înfățișare* [The Great Hearing], antologie și note bio-bibliografice de Daniel Corbu, postfață de Mircea A. Diaconu. Pitești: Paralela 45, 2010.
- Ursachi, Mihai. *Poemul de purpură și alte poeme* [The Purple Poem and Other Poems], cu desene de Cornel Popovici. Cluj-Napoca: Dacia, 1974.
- Vakulovski, Mihail. *Portret de grup cu generația 80 (Interviuri)* [Group Portrait with the 80s Generation (Interviews)]. Bucharest: Tracus Arte, 2011.
- Vișniec, Matei. *Opera poetică* [Poetic Works], prefață de Ion Bogdan Lefter. Bucharest: Cartea Românească, 2017.

M. BLECHER LE FRANÇAIS – DESPRE RECEPTARE ÎN CONTEXTUL REVIZUIRILOR PLANETARE

Anca SOCACI

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: socaciancaraluca@yahoo.com

M. BLECHER LE FRANÇAIS – LITERARY RECEPTION IN THE CONTEXT OF THE PLANETARY TURN

Nowadays, the Jewish Romanian author M. Blecher is largely present not only on the national literary market, but also abroad. Acknowledging that translation implies a form of cultural negotiation, the present article seeks to reconstruct the image of Blecher’s novel *Adventures in the Immediate Unreality* (and, eventually, its author’s) as presented through paratexts, in the context of its French reception. I will analyse the two translations separately, underlining the specificity of Ovid S. Crohmălniceanu’s discourse for the 1972 version (which has since been reedited two times, in 1989 and 2015), in contrast to that of Christophe Claro and Hugo Pradelle (for the 2014 edition) and accentuating the way they influence the critics’ reaction in France. In what follows, I will propose a political interpretation of the two, showing the specific “mode of reading” each of them promotes, as well as the reaction of the Romanian literary market to these translations, which can be illustrative of a general preference for canon-making recognition and symbolic capital, both eventually required to fuel national processes of canonisation.

Keywords: Romanian literature, international reception, World Literature, paratext, politics.

Deplasarea într-un *alt* câmp literar național pune de la bun început problema *migrației*, a modului în care un *Weltanschauung* trece dintr-un spațiu cultural în altul. Or, indiferent dacă acest transfer este înțeles drept o formă de violență intrinsecă, pornind de la sarcina de traducere¹, sau dacă el este reprezentat drept o serie de relații de putere ce caracterizează spațiul literar în sine, preexistând circulației unui anumit text², este necesar de subliniat că orice transgresare a frontierelor literaturii naționale provoacă o *deplasare* a sensului, motiv pentru care noua versiune va surprinde publicul culturii-sursă. Astfel, studiul receptării străine a operelor literare

românești devine o reprezentare a liniilor de fugă, a anumitor latențe ce se actualizează în mod fertil prin recontextualizare.

Traducerea reprezintă prin excelență punctul în care aceste modificări au loc, întrucât le fixează într-un (nou) limbaj, ilustrând alteritatea operei față de ea însăși, atunci când schimbarea limbii presupune o distanțare de o anumită expresie. Cu toate acestea, ea este departe de a fi singurul factor ce influențează migrația unei opere literare. Din contră, negocierea sensului unei opere literare se produce adesea în afara textului propriu-zis, dar *in volum*, fiind astfel asociată *peritextului*, în termenii

lui Gérard Genette. Acesta include toate elementele care împărtășesc același suport material cu opera literară, de la numele autorului, la titluri și intertitluri, texte de gardă, aparat critic, ilustrații și așa mai departe. Astfel, afirmă Genette, volumul dă impresia că „s'il n'est pas encore *le* texte, il est déjà *du* texte”³, iar tot acest adaos conține în sine o serie de decizii de natură politică, implicite sau explicite, care determină privirea Celuilalt asupra textului, dar și a publicului-sursă, care întâlnește o nouă abordare a unui text de altfel cunoscut.

Prin această lucrare, propun o analiză a paratextului ca zonă de tranziție și, totodată, de tranzacție în cazul textelor traduse, concentrând studiul asupra romanului *Întâmplări în irealitatea imediată* de M. Blecher. Voi avea în vedere, pe de o parte, peritextul editorial, adică, după Genette,

„această zonă a peritextului care se găsește sub responsabilitatea directă și principală (dar nu și exclusivă) a editorului, sau poate mai abstract, dar mai precis, a ediției, adică a faptului că o carte este editată (eventual, reeditată) și propusă unui public sub una sau mai multe forme, mai mult sau mai puțin diverse”⁴.

De asemenea, voi integra în această analiză și epitextul public, adică „orice element paratextual care nu este anexat fizic textului din volum, ci care circulă oarecum în aer liber, într-un mediu social potențial nelimitat”⁵. Astfel, studiul devine și o zonă de problematizare a modului în care acest spațiu virtual este accesibil într-un anumit moment dintr-un loc anume. Una dintre dificultățile ce îngreunează studiul receptării unui text din interiorul frontierelor culturii-sursă este lipsa contactului direct cu recenziile, articolele și, uneori, chiar traducerile, care rămân în cele mai multe cazuri în obscuritate, dând prilejul unor inserții creative în locul unor analize pe text. Am ales însă să nu mă îndepărtz de aceste zone de indeterminare, ci să le subliniez, ilustrând că, odată tradus, Blecher s-a dedublat, și-a părăsit bagajul identitar și a traversat frontierele Franței, unde a întâmpinat o nouă viață, ce nu mai stârnește curiozitatea cercetătorului român.

Or, se poate constata că, în acest caz, exportul este minimizat, în timp ce aportul experienței străine a lui Blecher la propria operă este îndelung comentat atât de biografi, cât și de exegeți. Pentru cei din urmă, existența unei fascinații pentru Paris⁶ și a unei opoziții între capitala franceză și Berck-sur-Mer, orașul-sanatoriu, unde se derulează acțiunea *Inimilor cicatrizate*, dar și episoadele din *Vizuina luminată* poate reprezenta un punct-cheie în interpretarea operei blecheriene. În ceea ce privește biografia, Doris Mironescu este de părere că sejurul la Berck și întâlnirea lui Pierre Minet, poet făcând parte din mișcarea *Le Grand jeu*, puternic ancorată în principiile lui André Breton, dar rupându-se la un moment dat de acesta, din pricina orientărilor politice, determină apropierea

lui Blecher de „practica suprarealistă”⁷ și deschide alte căi în câmpul editorial francez. Prin intermediul lui Minet, Blecher ia legătura cu Léon Pierre-Quint, director al editurii Sagittaire, editor al lui Marcel Proust și un promotor al mișcărilor suprarealiste. Conform lui Mironescu, „Pierre-Quint de interes de tânăru român, iar acesta îi trimite manuscrise, cerându-i opinia [...]. În 1936, după apariția *Întâmplărilor în irealitatea imediată*, se pregătea să-și traducă romanul în franceză pentru a-l trimite aceluiași influent critic și editor”⁸.

Este de remarcat, de asemenea, faptul că publicarea în *Le Surréalisme au service de la révolution* (1933) și în *Feuillets inutiles* (1936) este adesea citată ca un element ce contribuie la creșterea capitalului simbolic al acestui autor, mai ales în ceea ce privește opera sa poetică, rămasă mult timp în umbră. Vlad Pojoga, spre exemplu, deplânge această situație, debutându-și studiul asupra receptării poeziei blecheriene cu o constatare a tirajului restrâns și a circulației reduse a volumelor, „cu toate că recomandările cu care poetul venea din Franța erau excelente”⁹. Se observă astfel că privirea retrospectivă asupra experienței franceze a lui M. Blecher contribuie atât la augumentarea capitalului său simbolic, cât și la construcția acestui bagaj identitar complex pe care autorul îl reprezintă în scrierile sale și, dacă o auto-traducere a *Întâmplărilor* ar fi fost realizată, aceasta ar fi intrat probabil în discursul critic românesc. De altfel, Doris Mironescu vorbește despre o „carieră franceză” a lui Blecher, care se realizează prin prietenia și corespondența cu Pierre Minet¹⁰, dar, într-o măsură mai restrânsă, și despre „traducerea în franceză mult visată de Blecher”¹¹, căreia i se acordă o notă de subsol în biografie, alături de alte traduceri importante ce asigură circulația internațională a operei. Din acest punct de vedere, se poate observa discrepanța dintre *importul* unei experiențe franceze, constitutivă pentru opera blecheriană, și *exportul* post-mortem, care capătă o importanță redusă în discursul despre opera lui M. Blecher, determinând un clivaj între două figuri auctoriale distincte. Defazajul între M. Blecher – autor român evreu, având parte de o experiență formativă pe teritoriul Franței – și Max Blecher (la prima sa versiune, *Marcel*) – autor român evreu tradus în franceză – nu transpare în menționările autohtone ale traducerii sale, căci (re)inserțiile în cercetarea românească, prin referire la traduceri, sunt pur expozitive – deși văzute drept niște victorii ale exportului, ele nu sunt individualizate ca atare.

Or, după Pierre Bourdieu, „schimburile internaționale sunt supuse unui anumit număr de factori structurali care sunt generatori de *neînțelegere* [s.n.]”¹². Întrucât traducerea este o formă de „internaționalizare”, asemănându-i-se astfel unei „denaționalizări”¹³, elementele care o caracterizează sunt circulația în afara contextului din câmpul de producție, dar și sensul și funcția determinate de câmpul de receptare. Prima trăsătură oglindește o

libertate în plus pe care lectura străină o are, care este însă și „generatoare de neînțelegeri formidabile”¹⁴. Cea de-a doua subliniază o serie de operațiuni ce precedă traducerea și înscriu opera într-un context străin, în jurul căruia i se va stabili o anumită funcție, precum și o (de)codificare hermeneutică specifică: este vorba de *selectie* (ce, cum și unde se traduce), *marcaj* (prin editură – integrarea într-o colecție, alegerea unui traducător, unui prefațator) și *lectura propriu-zisă*, „citorii aplicând operele categoriile de percepție și problematicile care sunt produse de un câmp de producție diferit”¹⁵. Se pune, astfel, și problema unor potențiale instrumentalizări, cărora nu le putem însă atașa o valoare morală, în viziunea lui Bourdieu, întrucât opozițiile create între receptarea autohtonă și cea străină sunt de cele mai multe ori fictive, create în cercetare¹⁶.

Alegerea lui M. Blecher ca punct central al analizei este justificată, pe de o parte, de resurecția interesului pentru opera acestui autor. Capitalul simbolic a lui M. Blecher se află într-o continuă creștere încă din anii 60, dar debutul celui de-al doilea mileniu îl găsește din ce în ce mai aproape de o poziție *canonică*. Pornind de la definiția pe care Alain Viala o dă *clasicului*, se poate observa că acesta se naște în urma unor procedee ce țin de instituțiile vieții literare, menite să opereze o selecție, și de cele supra-literare, care distribuie și, într-un final, canonizează, prin ajungerea la un consens în ceea ce privește opera¹⁷. Viala prezintă aceste etape ca fiind succesive, survenind în logica unei acumulări ce culminează în statutul de *canonic*. Or, în ceea ce îl privește pe M. Blecher, anii 2000-2020 reprezintă o perioadă de recuperare care țin atât de instituțiile literare, cât și de o popularizare masivă. În prima categorie se includ consacrarea prin apariția unei ediții critice¹⁸ și prin interesul mediului academic, dar prin și biografii, ulterior reeditate la edituri cu capital simbolic ridicat¹⁹. Din perspectiva lui Viala, acest proces contribuie de asemenea la evidențierea lui Blecher și confirmă interesul instituțiilor vieții literare pentru acest scriitor, fapt ce permite începutul *clasicizării*. În contrapondere, există și o mișcare de popularizare a scriitorului, specifică acestei perioade, în special prin apariția unor ediții de tip *Biblioteca pentru toți* la Editura Art (nu numai)²⁰, dar și prin adaptări cinematografice ale operei sale²¹. Simpla citare, în cazul unor festivaluri de tip *Blecher Fest* (festival cultural internațional, prima ediție datând din 2017) sau a unor edituri cum e *Casa de Editură Max Blecher* (fondată în 2010, pornind de la clubul literar „Institutul Blecher”, activ din 2009) asigură prezența numelui în câmpul literar și artistic românesc, ceea ce conduce la creșterea vizibilității. Aceste două mișcări simultane (selecție și popularizare) dau seama de revalorizarea unui nume nu doar în cercurile literare, ci și pe piața de carte, operele lui M. Blecher devenind accesibile datorită tirajelor numeroase cu preț redus propuse de editurile Art sau Corint²².

Pe de altă parte, se poate integra în acest punct și un criteriu care se subînțelege în contextul deschiderilor planetare prefigurate de noile direcții în cercetarea literară, precum *World Literature Studies*. Preluând din cadrul acesteia un criteriu pe care îl consider relevant în explicarea atracției față de o operă literară străină, anume definirea textului drept „the locus of negotiation between two different cultures”²³, nu pot să nu iau în calcul și calitatea explicit exportabilă a acestui autor, prin prisma integrării sale într-o minoritate etnică, dar și prin proporția de familiaritate-strănitare pe care opera sa o presupune, fiind atât similară unor autori canonici la nivel internațional, cât și diferită, păstrându-și o identitate proprie.

Acest al doilea argument ține, desigur, de o formă a *strategiei de marketing* din spatele operei blecheriene, relevantă în contextul actual. Motivul pentru care am ales însă spațiul francez ca punct nodal al analizei îl reprezintă tocmai dubla valență a *exportului* – avem de-a face atât cu o traducere care se bucură de achizițiile acestor noi direcții de cercetare (2014), cât și cu una datând din anii '70, deci la o distanță considerabilă nu doar de noile teorii ale planetarității, ci și de publicarea operei (1936). Mă întreb, astfel, care sunt, în fiecare context, mecanismele care propulsează cele două versiuni și în ce fel oglindesc sau modifică ele strategiile de marketing cultural prezentate mai sus, respectiv ce rămâne din acest transfer al lui Blecher, în speță dacă autorul devine un element viu în spațiul literar francez.

Ceea ce îmi propun în continuare este să creionez două portrete distincte, ale celor doi Blecher, construiți prin două traduceri și integrați, pe cât este posibil, în câmpul receptării lor franceze, în relație cu modul în care ei sunt instituți politic. Nevoia de a construi o oglindire pertinentă între cele două volume luate în calcul obligă la o serie de restricții, dintre care cea mai importantă este restrângerea acestui demers în jurul traducerii *Întâmplărilor în irealitatea imediată*. Deși Crohmălniceanu face referire la Inimi cicatrizate în prefața sa, traducerea acestui text nu va fi realizată decât în 2014, odată cu Elena Gurițanu, dar și cu Gabrielle Danoux (același an), deci ea nu este disponibilă de la bun început cititorului francez. Astfel, pentru a păstra o coerență necesară, am ales să izolez, în cadrul celui de-al doilea volum analizat, care integrează ambele romane blecheriene, doar observațiile ce privesc *Întâmplările în irealitatea imediată* sau care construiesc un anumit *Weltanschauung* blecherian, fără a opune cele două romane. O asemenea selecție poate fi considerată abuzivă, deoarece nu reflectă în totalitate recepția lui Blecher în spațiul francez. Cu toate acestea, ceea ce propun în lucrarea de față nu are nicio pretenție de integralitate – după cum se va observa din firul analitic, demersul este *de facto* lacunar, motiv pentru care această restrângere nu vine decât dintr-o nevoie de simetrie, care corespunde unei posibilități reale de contrast.

În ambele cazuri, punctul de plecare îl reprezintă textele-pilot, respectiv prefața lui Ovid S. Crohmălniceanu la traducerea Mariane Șora din 1972 și cele două scrieri ce însoțesc traducerea Elenei Gurițanu, adică prefața lui Christophe Claro și postfața lui Hugo Pradelle. Aspectele importante ce vor fi urmărite țin de biografia lui Blecher, *tipul de canon*²⁴ căruia acesta îi este integrat, dar și conexiunile pe care autorii le realizează între opera blecheriană și alți scriitori, care pot avea la bază atât legături organice, de conținut sau structurale, cât și trimiteri *en passant*, de la un detaliu la altul. În jurul lor, consider firesc să se țese și recenziile apărute în urma romanelor, astfel că voi urmări modul în care ele se raportează la textele-pilot (restrângând sau adăugând informații), în special la legăturile cu alți scriitori, pe care le consider fundamentale pentru înțelegerea poziției lui Blecher într-un canon internațional, judecat însă în *deep time*²⁵.

M./ Marcel/ Max Blecher le subalterne: o istorie uitată

Prima versiune a *Întâmplărilor* apare în Franța în 1973, la Editura Denoël, în colecția condusă de Maurice Nadeau („Les Lettres nouvelles”), fiind tradusă de Mariana Șora, prefațată de Ovid S. Crohmălniceanu și avându-l drept autor pe Marcel Blecher, eroare corectată de-abia cu versiunea din 1989. Traducerea poate fi considerată tardivă, apărând la 37 de ani după lansarea sa pe piața românească. Deși prefața ocultează acest aspect, o recenzie ulterioară atrage atenția asupra unui *what if?* care planează deasupra receptării autorului român în spațiul francez²⁶ – care ar fi fost destinul lui Blecher, dacă exportul literaturii sale nu ar fi suferit o asemenea întârziere? Dincolo de faptul că această întrebare ilustrează ceea ce subsumăm frecvent unui complex identitar național, apariția sa de ambele părți ale baricadei demonstrează faptul că repunerile în context sunt fascinante în sine, căci indică cu adevărat pluralitatea posibilităților în câmpul literar mondial.

Această viziune reflectă însă o disponibilitate a transferului care caracterizează îndeosebi raportările actuale la literatură. Or, ele nu făceau în aceeași măsură parte din politica de export a anilor '70, după cum ilustrează prefața volumului. Izvorâtă din ceea ce pare a fi o apăsătoare conștiință a decalajului, ea debutează prin încadrarea autorului român într-o serie de autori, într-o „familie secretă”²⁷, avându-l drept lider pe Franz Kafka și ca „frați spirituali”²⁸ pe polonezul Bruno Schulz și elvețianul Robert Walser. Trăsătura comună a acestora se rezumă la o înțelegere diferită a scrisului, care „nu era fapt artistic, ci o experiență existențială dureroasă”²⁹, iar circumscrierea într-un context teoretic se face prin conceptul de „realism fantastic” al lui François Bondy, care „consista în a construi universuri terifiante cu

ajutorul substitutelor cu care civilizația industrială modernă inundă spațiul vieții cotidiene”³⁰. Se observă că discursul este unul integrator, situându-l pe Max Blecher într-o *familie* de autori, uniți printr-o serie de caracteristici particularizabile. Ierarhia intervine în prioritizarea lui Kafka drept centru și a celorlalți drept sateliți – o mișcare ce perpetuează un canon clasic, cu mai multe niveluri de valoare, dar unul al *literaturii subalterne*, redactate dintr-o poziție inferioară din punctul de vedere al accedării la discurs. În vederea ilustrării acestei apartenențe, introducerea marșează pe o argumentație rigidă, menită să accentueze meritele lui Blecher care conduc la această integrare³¹.

Crohmălniceanu insistă asupra existenței tragice a autorului, făcându-i un portret ce oglindește suferința lucidă³² – avem, astfel, în vedere un autor care, în momentul în care ilustrează în scris o condiție maladiivă, *știe despre ce vorbește* –, dar și asupra similitudinii dintre el și personajul-narator în ceea ce privește atenția la mediul înconjurător, accentuată printr-un citat din Mihail Sebastian³³ – toate acestea, cu scopul de a demonstra că opera lui Blecher este *autentică*. Concluzia răsună decisiv: „Mai presus de toate, prin capacitatea sa de a se situa în nenorocire, de a-l accepta ca pe un dat al vieții de zi cu zi, Blecher se înrudește din punct de vedere structural cu Kafka, Bruno Schulz și Robert Walser”³⁴. Acest *a fi în nenorocire* este ilustrat, în mod paradoxal, și ca marcă a ceea ce îi este specific lui Blecher³⁵, prin revenirea la o descriere ficționalizată a universului văzut prin ochii bolnavului (o descriere, de altfel, biografică, dar care ar putea fi lesne prezentată ca una a cărții³⁶), care este văzut drept personaj simbolic, original. Astfel, deși încheiat formal în acest punct, momentul argumentației nu este în integralitate depășit, căci întreaga prefață va continua în jurul strategiei principale utilizate în cadrul acesteia, anume asimilarea sau reducerea autorului la narator, care creează impresia de autenticitate.

Privind din perspectiva receptorului, este evident că nu se încearcă deloc individualizarea romanului. Orice formă de unicitate este reintegrată în familie, fie în mod explicit³⁷, fie implicit – prin argumentul integrării: atâta timp cât orice trăsătură adăugată poate fi redusă (eventual) la narator și, printr-un transfer de sens, la autor (utilizându-se strategia argumentativă pe care Crohmălniceanu însuși a instituit-o), nu se lasă loc unei diferențieri suficiente și, prin aceasta, nu se permite sublinierea originalității. Este suficient ca opera să fie autentică pentru ca ea să aparțină familiei și să își justifice prezența în linia editorială. Acestei prezumții i se subordonează un presupus mecanism de funcționare a canonului – chiar și prezența pe un raft doi, ca *frate spiritual* al unui autor *clasicizat*, scriitorului i se atribuie o valoare, un capital, în termenii lui Pascale Casanova³⁸, cu care el intră pe piața literară. Toate argumentele întăresc, în acest caz, imaginea unui critic îngenunchat în fața canonului, care pare astăzi întrucâtva amuzantă,

deoarece intră în contrast cu imaginea autohtonă a criticului român care *face canonul*, à la Nicolae Manolescu, caricaturizată acid de Andrei Terian³⁹. Ieșind însă din confortul canonului național, se dezvăluie această teamă a neapartenetei, a existenței chestionabile, care trebuie deci bătută în cuie cu argumente cât mai categorice. Această acțiune oglindește *un complex al specificării*, adică „al afirmării unei diferențe în cazul genului proxim râvnit”⁴⁰, conform lui Mircea Martin, dar, paradoxal, luptă împotriva sa prin integrare, nu diferențiere.

Or, aici intervine, din punctul meu de vedere, adevărata problemă a *canonului* construit, precum și cea a complexelor – în loc să fie văzută drept o unitate centripetă, integratoare a diverselor opere literare, *celula familială* este tratată de Crohmălniceanu drept o categorie ce are puterea să respingă. Astfel, criticul investeste construcția cu o putere decizională, ca și cum aceasta ar avea o existență-în-sine și ar putea să se îndoiască de prezența lui Blecher în interiorul său, adică să îl expulzeze, să îl exotizeze. Anxietatea în fața acestui mecanism este paradoxală, întrucât ea este în mod real resimțită de critic (de unde și nevoia unei argumentații rigide), dar în același timp lipsită de sens dintr-o perspectivă exterioară, căci mecanismul în sine este unul instituit, nu natural, astfel că el nu funcționează în afara judecăților criticului care îi anexează sau elimină elemente. Cu toate acestea, teama de canon ia la Crohmălniceanu forma unei temeri angoasante de autonomia celulelor sale – *and what if the canon were truly alive?*

Astfel, *Întâmplările* intră în literatura franceză cu o apăsătoare conștiință a unei potențiale uitări, motiv pentru care prefața ar trebui – și o face – să acționeze în direcția unei salvări: Blecher nu trebuie despărțit de familia sa, cu care se aseamănă extrem de mult, asemănare care nu lasă loc însă de originalitate. Se poate astfel conchide că, oricare ar fi grila de înțelegere a fenomenului literar și a canonizării sale, în sensul unui plus de vizibilitate, prefața lui Crohmălniceanu are la bază o asumție ce nu funcționează în favoarea lui M. Blecher. Promovându-l pe acesta de la bun început prin aderența la raftul al doilea, existența lui devine un pariu, unul care nu îi este însă favorabil. Putem intui aici o poziție a prefătorului care oglindește o serie de complexe, precum și o neîncredere în puterea operei blecheriene. Paradoxal, Blecher va beneficia din plin de această fascinație a uitării. *Le Prix Nocturne*, care i se acordă *Întâmplărilor* în 2013, rezonează incredibil de bine cu această premisă. Deși a început să fie acordat în 1962 de către revista *Fiction*, prin Roland Stragliati, recompensând „o operă uitată, de inspirație insolită sau fantastică”⁴¹, premiul nu a cunoscut decât trei decernări sub această formulă, dintre care una este de interes imediat, anume cea către Bruno Schulz din 1963. Începând cu 2006, el este acordat de revista *Le Nouvel Attila*, iar în 2013 îi revine lui Max Blecher. Într-o

recenzie publicată pe site-ul revistei, se va insista pe comparația cu Schulz, chiar și la nivel editorial („și el a fost editat în Franța de Nadeau”⁴²), marșând pe legătura dintre cei doi autori, inclusiv prin explicitarea nivelului etnic⁴³. Descrierea nu se oprește însă aici, ci chiar transcende familia construită de criticul român – articolul amintește legăturile cu Hardellet (și, prin el, cu Dalì)⁴⁴, dar și prezența importantă a lui Blecher în spațiul literar francez, prin publicarea sa în revista lui Breton și „salutul” pe care i-l oferă Eugen Ionescu⁴⁵.

Se observă, așadar, o serie de acumulări de referințe de la prima traducere până la momentul acordării premiului, care poate fi justificată prin reeditarea volumului în 1989, căruia i se adaugă și o traducere la *Vizuina luminată*. Întrucât această versiune nu îmi este accesibilă, nu pot însă să mă pronunț definitiv cu privire la noile legături ce se stabilesc între Blecher și alți autori, dar este relevant că ea conține și o prefață a Georgetei Horodincă⁴⁶, ce ar fi putut modifica viziunea lui Crohmălniceanu. În lipsa unui contact direct cu textul, voi încerca doar o ipoteză, prin compararea articolului din *Le Nouvel Attila* cu „Du surréalisme à froid”, recenzie scrisă de Matthieu Hervé pentru *Fric Frac Club* și având la bază reeditarea volumului din 1973, chiar dacă apare după câștigarea *Prix Nocturne*. În acest text, se constată o deplasare față de cadrul inițiat de criticul român, care nu își justifică însă existența prin versiunea 1989, căci introduce și referințe ulterioare acestui an – există, bineînțeles, și o rezumare a punctelor inițiale din prefața lui Crohmălniceanu, dar căroră Hervé le arată vechimea, adăugând trimiteri la *Orbitor*⁴⁷. De asemenea, alte legături menționate țin de apropierea lui Blecher de avangardă, prin relația de prietenie cu Sașa Pană⁴⁸, dar și de o conexiune *sinestezică* cu Edvard Munch, în ceea ce privește personajele creionate în *Întâmplări*⁴⁹.

Un alt punct ce merită, consider eu, subliniat este faptul că Hervé nu este deloc impresionat de biografia lui Blecher⁵⁰. Mai degrabă, acesta aduce în atenție câștigarea de către romanul blecherian a premiului francez, precum și colaborarea lui Blecher la revista lui André Breton și critica pozitivă a lui Eugen Ionescu⁵¹ cu privire la *Întâmplări*. Aceste ultime două elemente fiind prezente și în articolul *Le Nouvel Attila*, se poate deduce că ele au fost probabil menționate în comentariul Georgetei Horodincă la a doua ediție – sau, poate, s-a produs o contaminare de la un articol la celălalt.

Toate faptele prezentate anterior se înscriu într-o grilă a circulației unei opere literare asupra căreia nu pot face prea multe supoziții, tocmai din pricina lipsei materialului de studiu. S-au scris, cu siguranță, recenzii ale cărții în publicațiile franceze ale vremii, iar Blecher a avut un destin particular în această țară, care a dus, în 1988, la publicarea unui număr al revistei *Dialogues* dedicat autorului român și intitulat metaforic: *M. Blecher: histoire d'un oubli*, care nu se găsește însă în fondul Bibliotecii Naționale. Toate acestea indică o dedublare

a autorului, ce trăiește o nouă viață în spațiul literar francez, una care nu se mai intersectează cu destinul său românesc, motiv pentru care ea nu mai face interesul cercetătorilor români. Se poate deplânge, cu siguranță, faptul că literatura noastră nu este luată în serios în alte părți, că ea este și rămâne semi-periferică, că ea trebuie (re)prezentată ca făcând parte din *literatura lumii*, dar ce se întâmplă, oare, cu istoriile personale ale acestor autori, cărora le pierdem, la un moment dat, firul? *L'histoire d'un oubli* propune o procesualitate fascinantă a dispariției, un mecanism complex prin care un scriitor dispare, așa cum cărțile n-ar trebui s-o facă niciodată. Ce conține acest destin? Întrucât nu am avut un contact direct cu această revistă, pot doar să presupun, apelând la surse terțe, că este vorba de o resuscitare necesară ce prevede apariția noii ediții, Georgeta Horodincă fiind unul dintre contribuitorii la acest număr⁵².

În anul 2015, editura Maurice Nadeau decide să înceapă o serie a operelor complete, debutând prin reeditarea *Întâmplărilor* cu contribuția lui Doris Mironescu și a lui Samuel Tastet. Imprimarea acestui prim volum s-a făcut, conform BNF, în România, ceea ce ar însemna o mai largă arie de distribuție a sa, simultan română și franceză. Cu siguranță, acest proiect își găsește sprijinul și sub stindardul unor deschideri paradigmatică ale câmpului literar, dar el nu are un impact major în România. Totodată, el poate fi un răspuns dat unui al doilea Blecher ce se naște în spațiul francez, odată cu apariția *Éditions de l'Ogre*.

Max Blecher le militant: pentru o literatură a irealității

Fără îndoială, rolul pe piața literară al unui premiu nu poate fi neglijat, după cum observă și Pascale Casanova⁵³. *Le Prix Nocturne* a însemnat pentru receptarea franceză a operei blecheriene un punct de cotitură pe care majoritatea recenziilor luate în considerare în această lucrare îl amintesc. Odată cu apariția traducerii Elenei Gurițanu în 2014, care include nu doar *Întâmplările*, ci și *Inimi cicatrizate*, poetica lui Max Blecher va fi intim legată de politica editorială a grupului *Éditions de l'Ogre*, întrucât el își face debutul pe piața de carte cu aceste două titluri, combinate în același volum. Lui i se adaugă și un program-manifest, care particularizează interesele celor doi editori, Benoit Laureau și Aurélien Blanchard, precum și tipul de literatură care va fi cuprins în programul de apariții. Se are în vedere, în primul rând, literatura care „ne subminează sentimentul realității”⁵⁴, prin înceteșarea frontierelor dintre lucruri⁵⁵. Vectorii ce slujesc acestei dizlocări sunt acceptați în ambele sensuri – „fie înăuntru, cu alterarea sensibilității și subiectivității, uneori până la nebunie, fie în afară, cu alterarea realului obiectiv, adică cu erupția elementelor aparținând fantasticului”⁵⁶.

Descriindu-și propriile planuri, cei doi afirmă că doresc „să aducă sub același steag o anumită literatură a glisajului percepției, a eroziunii sau saturației realului, pe care o numim, referindu-ne la Max Blecher, literatura «irealității»”⁵⁷. Aceasta este viziunea cel mai des prezentată în interviurile celor doi. Deși niciunul nu are studii în domeniul filologic, ambii au lucrat la edituri și publicații⁵⁸, creându-și un gust particular pentru un anumit tip de literatură⁵⁹. În scopul promovării acesteia, cei doi au creat *Éditions de l'Ogre*, un fel de *safe place* pentru cărțile ce îi interesează⁶⁰. Ce devine semnificativ în acest caz este că nu mai avem de-a face cu o poziție ierarhică, care l-ar fi favorizat pe autorul cel mai cunoscut al acestei serii, anume Kafka, ci cu o *nouă formă de canon*, de această dată concentrată în jurul unui ideal interpretativ personal, deci neimplicând judecăți de valoare care să necesite o ierarhie impusă de un critic tranșant. În *organismul celular* propus de editori, Blecher se află drept un nucleu natural, care reprezintă întocmai direcția editurii, în timp ce Kafka îi devine *frate spiritual*, într-un mod firesc.

Observăm aici o deschidere care se aseamănă celei postulate de noile teorii ale studiului literar, care se întâlnește atât la Damrosch, prin promovarea unui *mod de lectură* în contextul planetarității pe care l-am prezentat anterior, cât și la Franco Moretti, care își începe articolul „Conjectures on World Literature” prin sublinierea eșecului comparatismului, pentru a propune o nouă metodă⁶¹. Sinteza Goethe *plus* Marx (*aceeași* Goethe și Marx pe care îi invocă și Damrosch, prin citări identice) reprezintă o demonstrație suficientă a incluziunii, de la care se pornește în creionarea unui nou *modus operandi* în studiul literaturii. Or, una dintre problemele care se ridică prin adoptarea postulatelor celor doi cercetători este, în viziunea lui Emily Apter, la care subscriu, că ea „has the collateral effect of blunting political critique”⁶².

Fiind în esență o consecință a unor decizii politice, ediția nu oglindește deschiderea postulatată drept premisă de Damrosch și Moretti, ci, din contră, se construiește în contextul tensionat al dialogului noilor teorii cu vechile practici. Astfel, lista de nume propuse pe site-ul editurii amintește, într-o mare măsură, de o separație și, mai mult decât atât, de o ierarhizare între autori: „Ne gândim la autori precum Kafka, evident, dar la același nivel la Musil, Gombrowicz și Blecher, dintre străini, sau Hardellet și Pons, dintre francezi și, într-un registru mai contemporan, (...) Rodrigo Fresan, Antoine Volodine, Éric Chevillard, Juan Francisco Ferré sau Jacques Abeille”⁶³. În plus, chiar în momentul în care această schemă ordonată se dorește a fi abolită, cum ar fi prin intervenția lui Christophe Claro, prefațator al traducerii Elenei Gurițanu, care pune pe același palier, din punct de vedere valoric, operele lui Blecher și Schulz, acest fapt nu face decât să reîntărească canonul⁶⁴. Se observă, astfel, că este foarte greu de distrus o ierarhie, mai ales atunci când ea instituie *a priori* modul în care ne

raportăm la literatură, iar dezideratele editorilor în acest sens nu se angrenează într-o viziune utopică. Revenind la ceea ce o bună parte din teoreticienii deschiderii planetare consideră drept o abolire a frontierelor care permite integrarea unui nou mod de analiză a literaturii, deschiderea propusă de *Éditions de l'Ogre*, deși extrem de apropiată de postulatele *World Literature Studies*, spre exemplu, prin prezentarea unui „locus of negotiation” care va fi explicat ulterior, trebuie mai întâi analizată prin prisma faptului că *este* politică, deoarece propune din start orientarea înspre un anumit tip de literatură, care devine programatică în câmpul literar francez.

În acest caz, am în vedere sensul pe care Jacques Rancière îl dă noțiunii de politic, în contrast cu esteticul – „l'une (l'esthétique – n. n.) est celle de l'historicité propre à un régime des arts en général. L'autre est celle des décisions de rupture ou d'anticipation qui s'opèrent à l'intérieur de ce régime”⁶⁵. În viziunea filozofului francez, revoluția estetică produce ideea unei revoluții politice⁶⁶, fapt ce poate fi extrapolat la modul, mai restrâns, în care funcționează opera blecheriană în catalogul *Éditions de l'Ogre* – furnizând o particularitate estetică, ce rezonază afectiv cu cei doi editori, ea constituie punctul de plecare al unei circumscrieri politice, care, văzută în natura sa violentă, revoluționară, redistribuie sensibilul în jurul unui afect. Nu poate fi vorba, în acest caz, de o schimbare de paradigmă sau, în termenii lui Rancière, de un nou *regim al vizibilității*, dar acest principiu de acțiune poate fi izolat și în micro, la nivelul politicii editoriale. Editorii reafirmă, prin selecțiile lor, faptul că literatura ține în mod obligatoriu de *politică* și își asumă acest lucru, izolând acest *organism celular* și impunându-l manifest în cadrul paratextului.

În loc de a beneficia de tratamentul unui critic român, corpusul va fi prefațat și postfațat de doi autori francezi ce vor colabora cu noua editură, Christophe Claro, respectiv Hugo Pradelle, ceea ce rupe dintr-o dată legătura cu spațiul românesc asigurată anterior prin Ovid S. Crohmălniceanu și Georgeta Horodincă. Este interesant însă că această modificare nu presupune distrugerea caracteristicilor pe care Crohmălniceanu le atribuia prozei blecheriene, ci reinterpretarea, *resemantizarea* lor cu scopul prezentării originalității din spatele operei aflate în discuție. Atât în prefață, cât și în postfață, avem de-a face cu discursuri ce se rup structural de argumentația criticului român. Pe de o parte, Claro recurge la o formă aproape lirică ce nu-și maschează exaltarea, marcată prin repetarea anumitor construcții („Écrire, donc”), dar și prin tonul persuasiv adoptat, cu frecvente citări din text, iar, pe de altă parte, Hugo Pradelle reia punctele aduse în prefață și le cimentează, oferind analize mai bogate și interpretări care particularizează opera lui Blecher. Ambele marșează însă pe o serie de elemente ce sunt deja cunoscute, din cadrul introducerii realizate de Crohmălniceanu. Unul dintre ele, prezentat explicit în prefață, este identificarea

autorului cu naratorul, prin recurgerea în exemple la o biografie scurtă, dar ficționalizată, care confundă granițele între realitate și roman⁶⁷. Ceea ce adaugă însă autorul francez este participarea necesară a cititorului – prezent atât *în locul autorului/ naratorului*, ca substitut al său⁶⁸, cât și *în spațiul acestuia*, ca element participativ venind din exterior, dar inclus într-o experiență colectivă⁶⁹. În textul lui Pradelle, această participare este văzută ca o experiență trecută, închizând romanele sub un soi de ramă ficțională, din care cititorul (care este, asemeni prefeței lui Claro, integrat într-o unitate plurală, prin pronumele *noi*) iese atât cu experiența irealității, cât și cu universul său de referință⁷⁰. Dacă prefața deschide poarta către aventură, postfața o închide rimbaldian, ca o experiență consumată asupra căreia nu se mai poate reveni. În acest context, orice experiență a cărții este împărtășită de către cititor, el intră și iese în mod obligatoriu din universul ficțional.

Totodată, asemeni primei prefețe din spațiul francez, Claro propune o serie de afinități electivă și legături între scriitori, dintre care regăsim trimerite la Schulz, dar acestea nu se mai aglomerează strict *celular*, ci formează o adevărată *constelație*, în sensul lui Walter Benjamin⁷¹ – fiecare element trimite la alte conexiuni posibile, cu care textul intră în relație nu doar pe baza unei filiații structurale și tematice, ci pornind inclusiv de la detalii. Sunt incluse, astfel, referiri la Rimbaud⁷², Proust, Schultz și Artaud⁷³, dar, în ceea ce privește *Întâmplările*, Hugo Pradelle adaugă o serie de trimerite, printre care Proust, Lewis Carroll⁷⁴, Isaac Babel⁷⁵, J. M. Barrie⁷⁶, sau chiar o referință la Sartre, pe care o deconstruiește⁷⁷. Trimerite teoretice sunt și ele aduse la zi, având în prim plan conceptele lui Deleuze și Guattari, printre care *devenirea*⁷⁸ sau *corpul-fără-organe*⁷⁹, în prefață, precum și referințe implicite, în postfață, la *bântuirea* lui Derrida⁸⁰ sau la fenomenologia lui Merleau-Ponty⁸¹. Cu toate acestea, lectura lui Claro are la bază tocmai o presupuziție a acțiunii, venind în contra renunțării postulate de către Crohmălniceanu. Această modificare are la bază rolul de text-programatic pe care volumul lui Blecher îl ocupă în devenirea editurii – poetica autorului român se concentrează în jurul scriiturii văzută ca *défi*, respectiv a scrisului ca „aventurare în irealitatea care este acolo, în mână – pe hârtie”⁸². Astfel, Blecher este transfigurat sub forma unui supraviețuitor care pactizează cu inamicul său, iluzia⁸³.

Prefața lasă să se întrevadă *desfătarea* pe care lectura lui Blecher o (va) aduce, filtrată prin referințe, dar și adusă în apropierea cititorului prin pasaje citate direct din text. Discursul este un manifest: Blecher trebuie citit pentru că propune supraviețuirea *prin* text, aventurarea în irealitate, ambele – devize ale *Éditions de l'Ogre*. Prin recurgerea la aceste două romane drept primă publicație, editura își conturează și un profil al cititorului-model: este vorba de unul ce se poate identifica cu poziția autorului român și cu condiția sa.

De aceea, accentul nu cade, în prefață, pe boala în sine, care l-ar particulariza, ci pe experiență, pe confruntarea hipersensibilă cu irealitatea – *le fait de s'aventurer*. În contrapondere, postfața insistă pe efectul pe care opera îl are asupra cititorului – identificarea cu naratorul (chiar prin interferențele cu alte scriituri) se realizează printr-o conexiune afectivă stabilită între cititor și text, care rămâne, fapt considerat esențial de către Pradelle⁸⁴. Experiența în roman este dublată de cea a citirii romanului – or, ieșirea din ficțiune înseamnă punerea sub semnul întrebării a evenimentului lecturii care, la rândul său, incită la relectură: deși cercul se închide, fascinația ne trage înapoi înspre universul lăsat în urmă⁸⁵. Cartea se bucură de atenția presei franceze în mediul online, atât în ceea ce privește ziarele electronice, cât și pe bloguri. Site-ul *Éditions de l'Ogre* facilitează accesul la recenzii, incluzând în pagina dedicată volumului și trimiteri la aceste articole care permit accesul liber al publicului⁸⁶. Majoritatea textelor pe care le voi avea în considerare, urmând lista propusă de editură, apar imediat după publicarea cărții, în ianuarie și februarie 2015. Dintre cele mai târzii, unul apare în luna mai a aceluiași an, iar altul, în august.

Înainte de a trece la o analiză a articolelor, este necesar de subliniat că ele sunt în mare parte contaminate de receptarea anterioară a lui Blecher, pe care o preiau, uneori nemediat, în propriile discursuri analitice. Întâlnim, în acest cadru, recenzii care debutează subliniind importanța capitală a operei blecheriene în sine, numindu-l pe autor un gigant pe care Nadeau nu l-a putut trece cu vederea și a cărui *filon literar* se continuă cu Mircea Cărtărescu⁸⁷. În aceeași măsură, există și voci ce atrag atenția asupra confirmării lui Blecher în spațiul francez drept gaj al activității sale literare prestigioase⁸⁸. Fiind la un click distanță de informațiile pe care le-am prezentat și sintetizat anterior cu privire la primele ediții Nadeau, repetiția unui anumit tip de discurs nu ar trebui să mire – mai presus de toate, întâlnim în aceste articole și o serie de clișee inevitabile, care arată formalizarea discursului, dar și pericolele recenziilor *internet-based* ce amână contactul direct cu textul. Acest fapt nu distruge însă entuziasmul pe care receptarea îl oglindește, pe măsura textelor-manifest ce însoțesc volumul și, în mare parte, venind în sialul acestora. Urmărind modul în care cele două romane au fost prezentate, recenziile vor păstra aceeași vitalitate a conexiunilor cu alte literaturi, adăugând și alte trimiteri, cum ar fi cele către Henri Michaux⁸⁹, Andre Theuriet⁹⁰, Georges Perec⁹¹, Rene Crevel, Emmanuel Bove, Octave Mirabeau⁹² și chiar Charles Baudelaire⁹³.

Se poate lesne observa tendința de integrare a referințelor franceze sau aparținând unor spații francofone, care indică, pe de o parte, o formă de autohtonizare pe care receptarea o impune, în contrast cu preferința pentru traducerea alienantă. Dincolo de *bizareriile* sale, *Întâmplările* intră în spațiul francez, unde

orizontul cititorului va determina natura conexiunilor. Astfel, recursul la autori francezi care intră în relație cu diverse elemente ale textului blecherian mi se pare firesc, pentru că el arată spontaneitatea, dar și prolificitatea discursului interpretativ fondat pe o bază culturală, punând astfel sub semnul întrebării necesitatea partajării unei influențe organice, à la Harold Bloom și arătând distanțarea naturală a receptării de contextul operei, pe care o teoretizează și Pierre Bourdieu⁹⁴.

Pe de altă parte, ele sunt semnul unei permisiuni pe care paratextul noii versiuni o deschide și care nu își avea locul în edițiile Nadeau. După cum am anunțat chiar din debutul lucrării, trimiteri asupra cărora mă opresc nu țin mereu de un fond tematic sau anumite caracteristici structurale recurente. Ele țin, în primul rând, de creativitatea receptorului, care se vede pus înaintea unei opere despre care, cum e în cazul lui Blecher, nu știe foarte multe – asta și dintr-o lipsă a contextualizărilor literaturii române în străinătate⁹⁵. Astfel, orice element devine interceptabil prin referire la un alt text, aflat în orizontul de discurs al cititorului, printr-o formă de hermeneutică creativă pe care paratextul însuși o susține, prin larga deschidere a câmpurilor. Aceasta este semnul unei invitații la călătorie, al unei *lecturi participative* care resituează afectiv textul în orizontul unui anumit cititor. Or, asta este întocmai politica din spatele editurii.

Cu toate acestea, asemeni poziționării lui Crohmălniceanu, și cea a celor doi francezi poate fi supusă deconstrucției, chiar în interiorul câmpului de dezbateră reprezentat de piața literară a culturii-țintă. În acest sens, Lucien Raphmaj subliniază unul dintre punctele de tensiune ale construcției, revenind la un element tematic, anume la natura statică a cărții. În promovarea ei și a editurii, se marșează pe confluența dintre static și fluid, prin accentuarea ritmului specific al discursului literar, care dă, inevitabil, impresia de mișcare, deci de *aventură*. Se induce, la acest nivel, o confuzie între planul naratorului, din care Blecher iese, în interpretarea lui Claro, ca un triumfător supraviețuitor al întâlnirii cu irealitatea imediată, și cel al cititorului, îndemnat la o aventură similară. Or, notează Raphmaj, „nu este vorba de aventuri în sine în această carte”⁹⁶. Mai mult, el merge la titlul românesc al romanului, propunând o retraducere a lui „întâmplări” în „événements”⁹⁷, atribuindu-i acestui termen un sens deleuzian, anume evenimentul ca sens în sine⁹⁸.

Politica literarului în contextul deschiderilor planetare

Cum intră, în consecință, M. Blecher, în spațiul literar francez? Raportându-ne la cele două paratexte pe care le-am analizat, dar fără a avea pretenția de a stabili un răspuns definitiv, neavând contact cu toate

edițiile, de două ori politizat, odată sub influența unui transfer identitar anxios și apoi într-o formă de empatie comunitară. În primă fază, el e strâns legat de prefața lui Ovid S. Crohmălniceanu, care îi demonstrează autenticitatea pentru a-l integra într-o *familie celulară* văzută ca autonomă, ilustrând printr-un discurs structurat și emfatic o parte din temerile și anxietățile criticului român care își prezintă literatura străinilor. Apoi, e strâns legat de devenirea unei case editoriale franceze, al cărei stindard devine, motiv pentru care se va depărta semnificativ de varianta sa autohtonă, integrându-se însă într-o largă constelație de scriitori și texte literare, în ceea ce Wai-Chee Dimok ar numi *deep time*⁹⁹.

Din destinul primului Blecher francez transpar însă prea puține, ceea ce indică faptul că, odată exportat, el este considerat a-și fi pierdut *cetățenia* în spațiul cercetării românești. Singurele informații care mai ajung prin intermediul bazelor de date academice sau al motoarelor de căutare pe internet relevă mici detalii dintr-o istorie fascinantă, care este încă departe, cel puțin în ceea ce privește o cercetare la nivelul unui masterand, chiar și unul aflat într-unul dintre cele mai pretențioase centre universitare. Nici chiar resuscitarea acestei istorii prin intermediul reeditării *Întâmplărilor* în 2015 nu a deschis vreun fel de interes pentru celelalte două ediții. În ceea ce-l privește pe cel de-al doilea Blecher, el este în *virtutea faptelor* mai bine reprezentat și mai accesibil, pentru că este mai recent, așa că toate reacțiile la traducerea sa s-au manifestat *la cald*, inclusiv în spațiul online, dar și pentru că reprezintă o anumită direcție editorială a unei edituri franceze nou-formate, care își justifică politica pornind de la întâlnirea cu Max Blecher.

Raportându-le la prezumțiile mele inițiale cu privire la *vandabilitatea* lui M. Blecher, toate aceste informații leagă destinul autorului de o formă instituțională, deci politizată, a discursului literar, dar și a discursului despre literatură. Pierre Bourdieu remarca faptul că, date fiind libertățile pe care atât posteritatea, cât și câmpul de receptare străin le dețin, nefiind legate de contextul apariției operei, ambele *par* a avea o formă de autonomie¹⁰⁰, motiv pentru care, suspectam eu, ele ar putea fi similare sau, cel puțin, comparabile – dacă nu în întreaga istorie, măcar în contextul actual. Or, o privire atentă asupra celor două receptări arată faptul că, dincolo de formele pe care discursul despre opera lui M. Blecher le poate lua, există, după cum afirma și sociologul francez, o serie de „autorități ale instituției”¹⁰¹ care delimitează cadrele de receptare.

Spațiul editorial francez a urmat îndeaproape direcțiile conturate în paratextul fiecărei versiuni. Asta nu înseamnă însă că *Întâmplările* nu fascinează sau nu provoacă cititorul francez, dar modul în care el intervine în discuția despre roman și despre autor este ghidat, după cum s-a observat anterior, de o contribuție sau o

reacție la modul în care textul este integrat într-o direcție editorială. Or, forma de raportare a spațiului românesc actual portretizează *un alt tip de canon*, pe care l-aș descrie mai degrabă ca pe o *speculație postcolonială*, o proiectare a *contracanonului* în *hipercanon*¹⁰², în termenii lui David Damrosch¹⁰³, care să recupereze lipsa injustă sau marginalizarea autorului în și din diverse forme de vizibilitate a literaturii, printre care canonul școlar sau istoriile literare¹⁰⁴.

Ceea ce frapază însă este modul în care cele două destinau fost construite, întrucâtele și găsesc răspunsuri invers-proportionale în spațiul românesc. Dacă despre primul Blecher este just, în opinia mea, să afirmăm că nu survine ca o naștere în câmpul literar francez, ci ca o resuscitare paradoxală, bântuită de conștiința uitării în ciuda întâietății traducerii, al doilea pulsează în spațiul-țintă, dovedind o vitalitate impresionantă, observată mai ales la nivelul constelațiilor de referințe. Or, interesul autohton, oricât de scăzut, se îndreaptă înspre primul, prin reeditarea traducerii cu contribuția lui Doris Mironescu, nelăsându-se contaminat de elanul celui de-al doilea. În timp ce paratextul volumului apărut sub egida *Editions de l'Ogre* promovează o lectură participativă și o resemantizare a operei blecheriene, legând-o, totodată, de politica editurii emergente pe piața de carte franceză, prima versiune are avantajul de a fi acumulat peste ani un capital simbolic important. Publicată în 1972 la o editură cu renume (Denoël), în colecția unui important editor francez (Maurice Nadeau) și reeditată de două ori, ultima oară în contextul unei colecții de *opere complete* (deci, o formulă ce presupune un aparat critic semnificativ), varianta prefațată de Ovid S. Crohmălniceanu poate marca procesul de *selectie* despre care vorbea Alain Viala¹⁰⁵ în ceea ce privește devenirea clasicilor. Astfel, pentru spațiul românesc, întreținerea acestei direcții prin contribuții ale altor cercetători (Georgeta Horodincă, Doris Mironescu) poate reprezenta un eventual garant în canonizarea lui M. Blecher. Din punctul de vedere al canonizării, faptul că opera există și este reeditată la o mare editură e, în acest caz, mult mai important decât modul în care ea este propusă spre lectură. Prin urmare, valoarea de schimb a textului o domină pe cea de întrebuințare, aceasta din urmă devenind nesemnificativă în ochii instituțiilor literare și supra-literare.

Privind din direcția opusă, înspre introducerea operelor literare unui public străin, se poate afirma că există o întinsă plajă a speculației dedicată modului în care un text autohton poate fi *exportat*, pornind de la traducerea criticii, promovată de Andrei Terian¹⁰⁶, până la diverse moduri de a traduce literatura, toate în virtutea unei deschideri care înseamnă, în mod implicit, internaționalizare. Pierre Bourdieu atrăgea încă în 2002 atenția asupra faptului că „viața intelectuală este spațiul, ca toate celelalte spații sociale, naționalismelor și imperialismelor, iar intelectualii

transportă [...] prejucii, stereotipuri, idei primite, reprezentări foarte rezumative, foarte elementare, care alimentează accidente de viață cotidiene, neînțelegerile, proastele-înțelegeri, mutilările”¹⁰⁷. În condițiile în care studiile sociale asupra literaturii pot fi fructificate ca o atenționare în fața pericolelor pe care deschiderea planetară le presupune, și nu doar ca o paradigmă de interpretare a fenomenului literar, cercetarea are multe de câștigat prin promovarea unei forme academice de *suspiciune*. Căutând destinul unui text sau al unui autor într-o literatură străină, ea poate mereu re-poziționa

din aproape în aproape aceste speculații care, în lipsa unor ample analize despre efectul anumitor opere peste granițe (chiar și despre pierderea lor), sunt firești, dar reductive.

În cadrul acestor noi deschideri, tendința generală este de a acționa prescriptiv sau speculativ – or, câte istorii literare se pierd în umbra unor *manifeste de direcție* și în ce fel ar putea ele schimba modul în care ne raportăm la propria noastră literatură și la felul în care ea se reinventează dincolo de frontiere?

Note:

1. Acest punct de vedere este reprezentat cel mai frecvent de studiile traductologice, în special în spațiul european. Una dintre perspectivele cele mai explicite asupra violenței traducerii, văzută ca *putere de a face legea*, de a *corecta* opera-sursă este dezvoltată de Jacques Derrida în eseu „Des tours de Babel” – Jacques Derrida, „Des tours de Babel”, în *Psyché. Invention de l'autre* (Paris: Galilée, 1987), 203-235.
2. Aici se înscriu abordările sociologice ale fenomenului literar, de tipul Pierre Bourdieu sau Pascale Casanova.
3. Gérard Genette, *Seuils* (Paris: Seuil, 1987), 12.
4. „[T]oute cette zone du peritexte qui se trouve sous la responsabilité directe et principale (mais non exclusive) de l'éditeur, ou peut-être, plus abstraitement mais plus exactement, de l'édition, c'est-à-dire du fait qu'un livre est édité, et éventuellement réédité, et propose au public sous une ou plusieurs présentations plus ou moins diverses”. Genette, *Seuils*, 20. În cazul în care traducătorul nu este precizat, traducerile îi aparțin.
5. „[T]out élément paratextuel qui ne se trouve pas matériellement annexe au texte dans le volume, mais qui circule en qq sorte à l'air libre, dans un espace physique et social virtuellement illimité”. Genette, *Seuils*, 316.
6. Doris Mironescu, *Viața lui M. Blecher: împotriva biografiei* (București: Humanitas, 2018), 80.
7. *Ibid.*, 106.
8. *Ibid.*, 132.
9. Vlad Pojoga, „Poezia lui M. Blecher. Context cultural, apariție, receptare, date macro”, *Transilvania*, nr. 6 (2016): 22.
10. Mironescu, *Viața lui M. Blecher*, 132.
11. *Ibid.*, 247.
12. „Les échanges internationaux sont soumis à un certain nombre de facteurs structureaux qui sont générateurs de *malentendu* [subl. n.]” – Pierre Bourdieu, „Les conditions sociales de la circulation internationale des idées”, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, nr. 145 (2002): 4.
13. Bourdieu, „Les conditions”, 8.
14. „Générateur de formidables malentendus” – *Ibid.*, 4.
15. „Les lecteurs appliquant à l'œuvre des catégories de perception et des problématiques qui sont le produit d'un champ de production différent” – *Ibid.*, 5.
16. *Ibid.*, 6.
17. Alain Viala, „Qu'est-ce qu'un classique?”, *Bulletin des Bibliothèques de France*, nr. 1 (1992): 6-15.
18. A se vedea M. Blecher, *Opere* (București: Muzeul Național al Literaturii Române), 2017. Această ediție critică a fost realizată de Doris Mironescu și conține un studiu introductiv, note, comentarii, variante și o cronologie redactate de acesta, o postfață de Eugen Simion și o serie de documente inedite privind viața și opera lui M. Blecher.
19. A se vedea Doris Mironescu, *Viața lui M. Blecher: împotriva biografiei* (București: Humanitas, 2018) – reeditarea unui volum omonim apărut în 2011 la Iași, editura Timpul, dar și republicarea la editura Humanitas a *Inimilor cicatrizate* în 2016, ocazionată cel mai probabil de apariția filmului lui Radu Jude.
20. Este vorba de editări în 2009 ale *Întâmplărilor în irealitatea imediată*, *Inimilor cicatrizate* și *Vizuinei luminate* în colecția „Mari scriitori români”, de apariție într-un volum a *Întâmplărilor și Vizuinei* în 2011 la aceeași editură, în colecția „Biblioteca pentru toți” (distribuită de *Jurnalul Național*), dar și de publicarea celor două romane antume în 2016, în colecția „Clasici. Raftul autorilor români” a editurii Corint.
21. Cum ar fi ecranizarea romanului *Inimi cicatrizate* în 2016 de către regizorul Radu Jude.
22. Deși piața de carte românească nu are, propriu-zis, segmentul de *littérature de poche* despre care vorbește Viala, se poate considera că edițiile de tip *Biblioteca pentru toți*, deși în prezent cartonate (cele de la Art) și în format mai mare decât potențialul echivalent francez (dar și decât formele anterioare ale aceleiași colecții), au un rol similar de popularizare a literaturii la

- prețuri mai accesibile decât cele propuse de alte edituri.
23. David Damrosch, *What is World Literature?* (Princeton: Princeton University Press, 2003), 283.
  24. În delimitarea *ideii de canon*, am în vedere o poziționare tradițională, ce prezintă un *prim raft* de lectură, respectiv rafturi subiacente, într-o descendență ierarhică. Astfel, sub un autor *de prim nivel* se află scriitori similari acestuia, formând o familie ce se aseamănă cu un *organism celular*. Modulile în care această viziune este modificată vor fi subliniate în analiză.
  25. Folosind acest concept al autoarei Wai-Chee Dimock, propun o permeabilitate a frontierelor, acceptând validitatea contextuală a tuturor tipurilor de relații ce creează o țesătură referențială. „What this (deep time – n. n.) highlights is a set of longitudinal frames, at once projective and recessional, with input going both ways, and binding continents and millenia into many loops of relations, a densely interactive fabric. (...) Literature is the home of nonstandard space and time.” – Wai-Chee Dimock, *Through Other Continents: American Literature Across Deep Time* (Princeton: Princeton University Press, 2006), 4.
  26. „Mais sa traduction française tardive (1973) a sans doute contribué à ce qu’il restât méconnu du groupe français, ce qui a finalement et fort heureusement préservé cette œuvre singulière d’une assimilation qui en aurait peut-être réduit la portée.” – Romain Verger, „Max Blecher/ Aventures dans l’irréalité immédiate/ L’Ogre”, *Membrane*.
  27. „Le monde a pris connaissance de toute une famille secrète d’écrivains [subl. n.] par la révélation posthume du génie de l’un d’entre eux” – Ovid S. Crohmăniceanu, „Préface”, în *Aventures dans l’irréalité immédiate*, traducere de Marianne Sora (Paris: Denoël, 1972), 7.
  28. „des frères spirituels de Kafka” – Ibid., 7.
  29. „[écrire] n’était pas faire de l’art, c’était une expérience existentielle douloureuse” – Ibid., 7.
  30. „consistait à construire des univers terrifiants à l’aide des succédanés dont la civilisation industrielle moderne inonde l’espace de la vie quotidienne” – Ibid., 8.
  31. „Il est hors de doute [subl. n.] que Blecher appartient à cette famille d’écrivains dont le destin fut de sentir en eux, jusqu’au paroxysme, la conscience malade de l’époque, et de vivre dans un perpétuel «cauchemar climatisé»” – Ibid., 8.
  32. „Sa figure émaciée, telle que nous la restitue son portrait, semble taillée dans l’ivoire par la souffrance. // (...) Ses trois livres: *Aventures dans l’irréalité immédiate* (1936) *Cœurs cicatrisés* (1937) et *La tanière éclairée* (posthume) constituent un témoignage d’une effarante lucidité sur cette existence” – Ibid., 8-9.
  33. Sous un front dont le relief est accentué par le creux des tempes, deux yeux un peu vitreux, «dilatés par de longues insomnies», comme dit Mihail Sebastian **, semblent examiner le monde avec une attention crispée, précautionneuse, désespérée” (Crohmăniceanu, „Préface”, 8). Referința la Mihail Sebastian poate funcționa aici ca o largă conexiune etnică, ce îi aduce împreună pe toți acești autori, dar una obscură pentru cititorul francez. Singura traducere a autorului în Franța ce precede traducerea *Întâmplărilor* este cea a comediei *Ultima oră*, realizată în 1954, conform Bibliothèque Nationale de France.
  34. „C’est surtout par sa faculté de s’installer dans le malheur, de l’accepter comme une donnée de la vie courante, que Blecher s’apparente structurellement à Kafka, à Bruno Schulz et à Robert Walser” – Crohmăniceanu, „Préface”, 9. A se remarca, în acest caz, forma categorică a discursului criticului român, ce închide astfel cercul unei argumentații susținute și explicite, pe care traducerea nu o poate reda însă decât cu riscul de a părea nenaturală.
  35. „L’originalité de sa confession, le trouble profond qu’elle transmet, proviennent du fait que l’auteur est installé dans le malheur” (Crohmăniceanu, „Préface”, 9). Este discutabil, în acest pasaj, dacă argumentul adus subliniază în mod veridic natura originală a scrierii blecheriene – *faptul de a fi în neșansă* este văzut anterior drept o similitudine structurală, integratoare – v. nota 25.
  36. Subliniată în fragmente precum „il se complait dans une atmosphère artificielle, hante les foires, passe son temps dans les musées de figures de cire et dans les cinémas où la vie se déroule, irréelle, sur la toile, sans l’inclure” – Ibid., 10.
  37. „Cette transparence n’est-elle pas celle du réalisme fantastique de l’univers kafkaïen? Chez Blecher, comme d’ailleurs chez Bruno Schulz, nous découvrons une préférence pour les choses dévalorisées ou communes dont se compose un monde d’étrangeté et d’aliénation” – Ibid., 11-12.
  38. Pascale Casanova, *Repubblica mondială a literelor*, traducere din limba franceză de Cristina Bîzu (București: Art, 2016).
  39. Andrei Terian, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii* (București: Muzeul Literaturii Române, 2013), 285-286.
  40. Mircea Martin, *G. Călinescu și „complexele” literaturii române* (București: Albatros, 1981), 39.
  41. „Le Prix Nocturne”, *Le Nouvel Attila*.
  42. „lui aussi édité en France par Nadeau” – „Aventures dans l’irréalité immédiate”, *Le Nouvel Attila*.
  43. „pour l’évocation de l’enfance juive” – „Aventures dans l’irréalité immédiate”, *Le Nouvel Attila*.
  44. „Comme Hardellet, Blecher, qui disait vouloir transposer la «démence à froid» de la peinture de Dali, fait ressentir la force de ces seuils où le sentiment du monde peut basculer et où les choses prennent un relief fantastique plus profond, dans un style rien moins qu’onirique et d’une prévision troublante presque torturante” – „Aventures dans l’irréalité immédiate”, *Le Nouvel Attila*.
  45. „Breton publie l’un de ses poèmes dans *Le Surréalisme au service de la révolution*. Salué par les avant-gardes, dont le jeune critique Ionesco (de deux mois son cadet), il meurt après dix ans de calvaire à l’âge de 29 ans” – „Aventures dans l’irréalité immédiate”, *Le Nouvel Attila*.
  46. Couto e Santos, „Chronique de septembre 2009”, *La plume dissidente*.

47. „La Roumanie nous a plus tard donné certaines des plus belles œuvres du genre, à commencer par Orbitor de Mircea Cartarescu.” – Hervé, „Du surréalisme à froid”.
48. Ibid.
49. „Porté par une forme d’hypersensibilité, il revient sur les lieux, sur les êtres, son père ou ses voisins (en faisant des portraits qu’on dirait sortis de tableaux d’Edvard Munch)” – Ibid.
50. „sa biographie est monotone” – Ibid.
51. „critique dithyrambique, trouvant dans ce récit autobiographique une véritable «épopée intérieure»” – Ibid.
52. „Anul 1988 va aduce prima monografie critică, însă aceasta va apare în spațiul francez, în nr. 17 al revistei *Dialogue (Histoire d’un oubli)* consacrat în exclusivitate lui Blecher, prin contribuția a trei apologeți: Georgeta Horodincă, Nicolae Balotă și Jacques Bouët.” – Nicoleta Hristu, „Max Blecher, a Canon of Interwar Modernity”, în *Comunicare Interculturală și Literatură*, nr. 2 (2016): 106-123.
53. Autoarea vorbește despre consacrarea unei cărți prin atribuirea unui premiu literar; a se vedea Casanova, *Republica mondială a literelor*, cap. 4.
54. „Mettent à mal notre sens de la réalité” – „Ligne éditoriale”, Editions de l’Ogre.
55. „Traitent de ce moment drôle ou terrifiant où les choses et les gens ne semblent plus être ce qu’ils sont d’habitude” – Ibid.
56. „Soit dedans, avec l’altération du sensible et de la subjectivité, parfois jusqu’à la folie, soit dehors, avec l’altération du réel objectif, c’est-à-dire l’irruption d’éléments appartenant au fantastique” – Ibid.
57. „Rassembler sous une même bannière une certaine littérature du glissement de la perception, de l’effritement ou de la saturation du réel, que nous appelons, en référence à Max Blecher, la littérature de l’«irréalité»” – Ibid.
58. Laureau are studii în domeniul dreptului, dar a adunat mai multe experiențe editoriale, printre care cea mai notabilă este cea de critic și colaborator la *Quinzaine Littéraire*. Blanchard este licențiat în filosofie și a lucrat la Editura Amsterdam, dar și la revista *Revue Internationale des Livres et des Idées*. Printre altele, el este și traducător. – „Qui sommes nous?”, Editions de l’Ogre.
59. Printre lecturile care au influențat direcția casei editoriale, Laureau menționează Dostoievski, Schulz, Artaud, Gombrowicz, Klaus Hoffmann și Blecher (ultimii doi, citați recent), iar Blanchard își amintește de Musil și Gombrowicz – v. Guénaél Boutouillet, „«Cette attirance pour le flou et l’immensité de l’abîme devant lequel nous nous trouvons» (L’Ogre)”, remue.net.
60. „Avec Aurélien, c’est l’intérêt pour ce genre de littérature que l’on a commencé à partager lorsque l’on s’est rencontré” – Jean-Philippe Cazier, „Rencontre de l’Ogre : Entretien avec Aurélien Blanchard et Benoit Laureau”, Diacritik.
61. Franco Moretti, „Conjectures on World Literature”, *New Left Review*, nr. 1 (2000).
62. Emily Apter, *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability* (New York: Verso, 2013), 55.
63. „Nous pensons à des auteurs comme Kafka, bien sûr, mais également Musil, Gombrowicz et Blecher pour les étrangers, ou Hardellet et Pons pour les Français, et dans un registre plus contemporain, (...) Rodrigo Fresan, Antoine Volodine, Éric Chevillard, Juan Francisco Ferré ou encore Jacques Abeille.” – „Ligne éditoriale”, Editions de l’Ogre.
64. „Le livre de Blecher, auteur roumain mort à 29 ans et l’égal d’un Bruno Schulz” – Christophe Claro, „Il était une fois dans l’Ogre”, Le Clavier Cannibale.
65. Jacques Rancière, *Le partage du sensible – esthétique et politique* (Paris: La Fabrique, 2000), 26.
66. Ibid., 40.
67. „Le ciel s’y pare d’une danse refusée aux hommes de peu de souffle. Mais la gravité ne sera jamais vaincue. Blecher ne guérira jamais” – Christophe Claro, „L’homme effrité”, în *Aventures dans l’irréalité immédiate, suivi de Cœurs cicatrisées*. Max Blecher. Traducere de Elena Gurițanu. (Paris: Editions de l’Ogre, 2014), 11.
68. „Tu as dix-neuf ans, tu ne vivras pas, et ton corps est déjà ton tombeau. Tout en toi n’est plus que craie, calcaire, ton sang devenu bois pétrifié, afin qu’en toi s’invente précocement ton futur squelette. Que faire de toutes ces torsions qui défigurent tes rêves ? [toate sublinierile îmi aparțin]” – Claro, „L’homme effrité”, 11.
69. „l’exploration du monde – tactile, auditive, spirituelle... – mène inéluctablement à la catastrophe. La révélation, donc. Nous [subl. n.] vivons dans un «cabinet de curiosités». Pas seulement un magasin de porcelaines.” – Claro, „L’homme effrité”, p. 14.
70. „Tous, nous sommes un jour passé par là. Tous, nous avons douté de nous-mêmes, de notre réalité, de la réalité de ce qui nous entoure. Tous nous avons eu le sentiment effrayant de nous décorporer, de ne plus être à notre place, de douter de qui nous sommes et d’où nous nous trouvons. Nous avons vécu les mêmes troubles que le narrateur d’*À la recherche du temps perdu* lorsqu’il s’éveille dans une chambre inconnue. [sublinierile pronominales îmi aparțin]” – Hugo Pradelle, „«Il n’existe au monde que la boue»”, în *Aventures dans l’irréalité immédiate, suivi de Cœurs cicatrisées*, Max Blecher, Traducere de Elena Gurițanu, (Paris: Editions de l’Ogre, 2014), 344-345.
71. Sensul acestui concept este dezvoltat de către Walter Benjamin în *Originea dramei baroce germane*, unde „Ideile sunt față de obiecte ce sunt constelațiile față de stele” (Benjamin, *Originea dramei baroce germane*, 34). Astfel, filozoful german subliniază relațiile care se fac vizibile prin intermediul Ideilor ce survin în jurul unui concept, la fel ca prin intermediul constelațiilor, legături care sunt deopotrivă subiective, prin natura lor emergentă și dialectică, și obiective, universalizabile.
72. „Riche en épiphanies que la dernière des saisons en enfer [subl. n.]” – Claro, „L’homme effrité”, 10.

73. „La lecture nous renvoie violemment, telle une particule affolée, aux œuvres de Proust, Artaud, Schulz, ces grands incarcérés d'eux-mêmes” – Ibid.
74. „Ce sont les expériences folles des potions d’Alice chez Carroll, la même douleur ravie, la même angoisse distancée” – Pradelle, „«Il n’existe”, 345.
75. „Blecher, à l’instar d’Isaac Babel [...], dévide le réel en usant de tous les moyens du réalisme.” – Pradelle, „«Il n’existe”, 348.
76. „Il y a quelque chose du *Peter Pan* de Barrie dans ces *Aventures...*, on y éprouve le même refus, la même obstination à ne pas. Le récit ne consiste qu’en une infinie projection de soi à partir d’un soi défait, impossible” – Ibid., 351.
77. „*Aventures...* est bien loin de *La Nausée* de Sartre malgré le cousinage évident de leur malaise, car Blecher se tient fermement du côté de la poésie quand le philosophe fait rentrer les idées à toute force dans la fiction.” – Ibid., 345.
78. „Face aux innombrables trompe-l’œil qu’offre la réalité, le narrateur aspire à d’intenses sérénités, et s’abandonne à un *devenir-insecte* [subl. n.] pour mieux s’enivrer de résonances” – Claro, „L’homme effrité”, 13.
79. „L’on voit ici se profiler le rêve d’un *corps sans organe* [subl. n.] pris dans un *devenir-imperceptible* [subl. n.], seul garant d’une survie indolore au sein d’un décor privé de sens” – Ibid., 15.
80. În textul lui Pradelle, se poate observa insistența pe conceptul de *hanter*, în pasaje precum: „Comme pour les objets indescriptibles, quelque chose échappe toujours, et le roman n’existe que dans son retournement infini, dans le perpétuel mouvement d’incertitude qui le meut.” – Pradelle, „«Il n’existe”, 343.
81. Prin contextualizarea care leagă secolul al XX-lea de moartea lui Dumnezeu, Hugo Pradelle indică nevoia unei *experiențe prin corp*, legată, implicit, de fenomenologia percepției, întrucât secolul însuși „oblige à penser par le corps, à le refonder, réfléchir dans sa réalité propre” – Ibid., 343-344.
82. „S’aventurer dans l’irréalité, qui est là, à portée de main – sur le papier.” – Claro, „L’homme effrité”, 16.
83. „Blecher est un survivant : la poésie qui l’irrigue l’empêche de gémir. Il se saisit des apparences et leur arrache de hideuses et cristallines confessions. L’illusion devient son dernier ennemi, avec lequel pactiser” – Ibid., 12.
84. „On ne saura jamais ce que l’œuvre de Blecher aurait donné par la suite. Peu importe, *car il demeure ce récit hallucinant qui travaille longtemps, pour toujours peut-être, à l’instar de ceux de Kafka ou de Schulz ou de Carroll, dans l’esprit du lecteur* [subl. n.]” – Pradelle, „«Il n’existe”, 352.
85. „On revient à ce texte, aimantés, fascinés, y introduisant à chaque fois une part de nous-mêmes, de notre vérité, celle qui ne se partage pas” – Ibid., 354.
86. Excepție fac cotidianul belgian *Le Soir* și cel francez *Le Monde des livres*, unde este nevoie de un abonament lunar pentru a accesa articolele – chiar și în aceste cazuri însă, site-ul editurii citează paragrafe mai lungi pentru a oferi o impresie cititorului interesat.
87. „N’allez pas rater l’occasion de vous faire soulever du sol par un grand dont même les plus lecteurs des littéraires français ne connaissent pas le nom, malgré une première publication en 72 par Maurice Nadeau qui décidément n’aura pas raté grand chose en matière de géants : Max Blecher [...] dont se réclame le non moins grand mais beaucoup plus vivant Mircea Caratarescu [sic], auteur de la magistrale trilogie *Orbitor*” – Nicoles Caligaris, „Pour Max Blecher”, Sitaudis.
88. Articolul din *Le Monde des livres* debutează astfel: „Il n’est guère surprenant que les surréalistes, au premier rang desquels André Breton et René Crevel, aient admiré le Roumain Max Blecher (1909-1938), dont les éditions de l’Ogre font aujourd’hui (re)découvrir les deux romans, un troisième étant resté inachevé” (Macha Séry, „N’importe où hors du corset de plâtre”, *Le Monde des livres*).
89. „Certains indices permettent d’avancer diverses hypothèses qui expliqueraient les nombreux symptômes de déréalisation et de dépersonnalisation : intoxication médicamenteuse à la suite d’une tentative de suicide, perceptions oniriques, hallucinations, troubles cénesthésiques, dont Henri Michaux [...] exploitera toutes les possibilités narratives et poétiques” – Verger, „Max Blecher”, Membrane.
90. „L’ami Walter se confondant avec un personnage d’un roman d’André Theuriet” – Verger, „Max Blecher”, Membrane.
91. „*Aventures dans l’irréalité immédiate* dessine le portrait incertain d’une existence périphérique, dont les déambulations monotones et asthéniques rappellent parfois celles d’*Un homme qui dort* de Perec” – Ibid.
92. „Ses commentateurs évoquent Franz Kafka et Bruno Schulz pour situer Max Blecher, mais on pourrait y ajouter, dans la littérature française, Emmanuel Bove, Octave Mirbeau et René Crevel, auteurs d’envergure dont la vogue n’est pas aujourd’hui au plus haut.” – Mathieu Lindon, „Blecher, les sens et le non-sens”, Libération.
93. „une subjectivité radicale et phénoménologique, à travers sa conscience tantôt décrochée, tantôt happée, rappelle les errances poétiques du *Spleen de Paris* baudelairien, où l’instance énonciative se diffracte sans cesse au gré de ses crises d’hystérie, traverse les foules des boulevards et des jardins publics et se focalise sur certains êtres, éclopés de la vie et petites vieilles, jusqu’à épouser leur conscience” – Verger, „Max Blecher”, Membrane.
94. Bourdieu, „Les conditions”.
95. Deplânsă, spre exemplu, de Andrei Terian, care subliniază încă din debutul volumului său faptul că nu există istorii „serioase” (adică, cu disponibilitatea de a creiona un context cultural) ale literaturii române în engleză sau franceză (v. Terian, *Critica de export*, 8).

96. „Il n'est pas question d'«aventures» à proprement parler dans ce livre” – Lucien Raphmaj, „Aventures dans l'irréalité immédiate (Max Blecher)”, Raphmaj.
97. „Le titre en roumain dit d'ailleurs «întemplări» qui semble s'approcher de la notion d'«événements», ce qui oriente différemment l'attention et l'imaginaire du lecteur.” – Ibid.
98. „L'événement, c'est le sens lui-même» disait Deleuze” – Ibid.
99. v. *supra*, nota 16.
- 100 Bourdieu, „Les conditions”, 4.
- 101 „les autorités d'institution” – Ibid., 4.
- 102 Adică, o revoltă în direcția transformării unui autor subaltern, reprezentant al contracanonului, în scriitor *de prim rang*, aparținând hipercanonului.
- 103 David Damrosch, „World Literature in Postcanonical, Hypercanonical Age”, în *Comparative Literature in the Age of Globalization*, ed. Haun Saussy, (The Johns Hopkins University Press, 2006), 45.
- 104 Pe coperta a patra a volumului său, Doris Mironescu notează „canonizarea galopantă de care acest autor se bucură în ultimele decenii” (v. Mironescu, *Viața lui M. Blecher*).
- 105 Alain Viala, „Qu'est-ce qu'un classique?”, *Bulletin des Bibliothèques de France*, nr. 1 (1992).
- 106 v. Terian, *Critica de export*, p. 7 – „Un concept, o metodă, o teorie, o ipoteză, o interpretare sau o luare de poziție sunt, prin chiar natura lor, mult mai vandabile unui public străin decât un sonet de Eminescu sau o povestire de Creangă”.
- 107 „La vie intellectuelle est le lieu, comme tous les autres espaces sociaux de nationalismes et impérialismes, et les intellectuels véhiculent [...] des préjugés, des stéréotypes, des idées reçues, des représentations très sommaires, très élémentaires, qui se nourrissent des accidents de la vie quotidienne, des incompréhensions, des malentendus, des blessures” – Bourdieu, „Les conditions”, 3.

Bibliography:

- Apter, Emily. *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability*. New York: Verso, 2013.
- Benjamin, Walter. *Originea dramei baroce germane* [The Origin of German Tragic Drama]. Translated by Maria-Magdalena Anghelescu, Lorin Ghiman and George State. Cluj-Napoca: Editura Tact, 2010.
- Blecher, M. *Opere* [Works]. Bucharest: Muzeul Național al Literaturii Române, 2017.
- Bloom, Harold. *The Western Canon: the Books and School of the Ages*. New York: Harcourt Brace & Company, 1994.
- Bouët, Jacques, ed. “M. Blecher : histoire d'un oubli” [“M. Blecher: Story of an Oversight”]. *Dialogues*. no. 17 (1988). Montpellier: Centre d'étude et de recherches roumaines et des traditions orales méditerranéennes, Université Paul Valéry.
- Bourdieu, Pierre. “Les conditions sociales de la circulation internationale des idées.” [“The Social Conditions of the International Circulation of Ideas.”] In *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, no. 145 (2002): 3-8.
- Boutouillet, Guénaél. “«Cette attirance pour le flou et l'immensité de l'abîme devant lequel nous nous trouvons» (L'Ogre)” [“«This attraction for the blur and the vastness of the abyss we are in front of» (L'Ogre)”]. *remue.net*. Published January 3, 2015. Accessed January 25, 2019. <https://remue.net/Cette-attirance-pour-le-flou-et-l-immensite-de-l-abime-devant-lequel-nous-nous>.
- Caligaris, Nicoles. “Pour Max Blecher” [“For Max Blecher”]. *Sitaudis*. Published January 10, 2015. Accessed January 25, 2019. <http://sitaudis.fr/Parutions/pour-max-blecher.php>.
- Casanova, Pascale. *Republica mondială a literelor* [The World Republic of Letters]. Translated by Cristina Bîzu, București: Editura Art, 2016.
- Cazier, Jean-Philippe. “Rencontre de l'Ogre : Entretien avec Aurélien Blanchard et Benoit Laureau” [“Meeting l'Ogre: Interview with Aurélien Blanchard and Benoit Laureau”]. *Diacritik*. Published January 26, 2016. Accessed January 25, 2019. <http://diacritik.com/2016/01/26/rencontre-de-logre-entretien-avec-aurelien-blanchard-et-benoit-laureau/>.
- Claro, (Christophe). “Il était une fois dans l'Ogre” [“Once upon a time in l'Ogre”]. *Le Clavier Cannibale*. Published November 14, 2014. Accessed January 25, 2019. <http://towardgrace.blogspot.com/2014/11/il-etait-une-fois-dans-logre.html>.
- Claro, (Christophe). “L'homme effrité” [“The Crumbling Man”]. In *Aventures dans l'irréalité immédiate, suivi de Cœurs cicatrisés*. Max Blecher. Translated by Elena Gurițanu. Paris: Editions de l'Ogre, 2014.
- Couto E Santos, Fernando. “Chronique de septembre 2009” [“September 2009 – editorial”]. *La plume dissidente*. Published August 26, 2009. Accessed January 25, 2019. <http://laplumedissidente.blogspot.com/2009/08/chronique-de-septembre-2009.html>.
- Crohmalniceanu, Ovid S. “Préface” [“Preface”]. In *Aventures dans l'irréalité immédiate*. Marcel Blecher. Translated by Marienne Sora. Paris: Éditions Denoël, 1972.
- Damrosch, David. *What is World Literature?* Princeton: Princeton University Press, 2003.
- Damrosch, David. “World Literature in Postcanonical, Hypercanonical Age.” In *Comparative Literature in the Age of*

- Globalization*. edited by Haun Saussy, 43-53. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006.
- Deleuze, Gilles and Felix Guattari. *Kafka – pour une littérature mineure* [Kafka: Toward a Minor Literature]. Paris: Les Éditions de Minuit, 1975.
- Derrida, Jacques. *Psyché. Invention de l'autre* [Psyche. Inventions of the Other]. Paris: Éditions Galilée, 1987.
- Dimock, Wai-Chee. *Through Other Continents: American Literature Across Deep Time*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- Genette, Gérard. *Seuils* [Paratexts: Thresholds of Interpretation]. Paris: Edition du Seuil, 1987.
- Hervé, Matthieu. "Du surréalisme à froid." *Fric Frac Club*. Published June 22, 2014. Accessed January 25, 2019.
<http://www.fricfracclub.com/ffc/max-blecher-aventures-dans-lirralit-immmediate>.
- Hristu, Nicoleta. "Max Blecher, a Canon of Interwar Modernity." In *Comunicare Interculturală și Literatură [Intercultural Communication and Literature]*. no. 2 (2016): 106-123.
- Lindon, Mathieu. "Blecher, les sens et le non-sens" ["Blecher, the meaning and the non-meaning"]. *Libération*. Published February 19, 2015. Accessed January 25, 2019.
http://next.liberation.fr/livres/2015/02/18/max-blecher-les-sens-et-le-non-sens_1205290.
- Martin, Mircea. *G. Călinescu și „complexele” literaturii române* [G. Călinescu and the "Complexes" of Romanian Literature]. București: Editura Albatros, 1981.
- Martin, Mircea, Christian Moraru, and Andrei Terian, eds. *Romanian Literature as World Literature*. New York: Bloomsbury Academic, 2018.
- Mironescu, Doris. *Viața lui M. Blecher: împotriva biografiei [The Life of M. Blecher: Against Biography]*. Bucharest: Humanitas, 2018.
- Moretti, Franco. "Conjectures on World Literature." *New Left Review*, no. 1 (2000).
- Pojoga, Vlad. "Poezia lui M. Blecher. Context cultural, apariție, receptare, date macro." ["M. Blecher's Poetry. Cultural Context, Publishing, Reception, Macro Data."]. *Revista Transilvania*, no. 6 (2016): 22-27.
- Pradelle, Hugo. "«Il n'existe au monde que la boue»" ["«There is only mud in the world»"]. In *Aventures dans l'irréalité immédiate, suivi de Cœurs cicatrisés*. Max Blecher. Translated by Elena Gurițanu. Paris: Editions de l'Ogre, 2014.
- Rancière, Jacques. *Le partage du sensible – esthétique et politique* [The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible]. Paris: La Fabrique-éditions, 2000.
- Raphmaj, Lucien. "Aventures dans l'irréalité immédiate (Max Blecher)" ["Adventures in the Immediate Irreality (Max Blecher)"]. Raphmaj. Published August 25, 2016. Accessed January 25, 2019.
<http://lucienraphmaj.wordpress.com/2016/08/25/aventures-dans-lirrealite-immmediate-max-blecher/>.
- Séry, Macha. "N'importe où hors du corset de plâtre" ["Anywhere outside the plaster corset"]. *Le Monde des livres*. Published January 29, 2015. Accessed January 25, 2019.
http://www.lemonde.fr/livres/article/2015/01/29/max-blecher-n-importe-ou-hors-du-corset-de-platre_4566004_3260.html.
- Terian, Andrei. *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii* [Export Criticism. Theories, Contexts, Ideologies]. Bucharest: Editura Muzeul Literaturii Române, 2013.
- Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. New York: Routledge, 2008.
- Verger, Romain. "Max Blecher/ Aventures dans l'irréalité immédiate/ L'Ogre" ["Max Blecher/ Adventures in the Immediate Irreality/ L'Ogre"]. *Membrane*. Published January 2, 2015. Accessed January 25, 2019.
<http://membrane.tumblr.com/post/106713499277/max-blecher-aventures-dans-lirr%C3%A9alit%C3%A9-imm%C3%A9diat>.
- Viala, Alain. "Qu'est-ce qu'un classique?" ["What Is a Classic?"] In *Bulletin des Bibliothèques de France*. no. 1 (1992): 6-15.

Webography:

- "Le Prix Nocturne" ["The *Nocturne* Prize"]. *Le Nouvel Attila*. Accessed January 25, 2019.
<http://www.lenouvelattila.fr/evenements/le-prix-nocturne/>
- "Ligne éditoriale" ["Editorial guidelines"]. Editions de l'Ogre. Accessed January 25, 2019.
<http://editionsdelogre.fr/Ogres/edition>
- "Qui sommes nous?" ["Who Are We?"]. Editions de l'Ogre. Accessed January 25, 2019.
<http://editionsdelogre.fr/Ogres/who>
- "Aventures dans l'irréalité immédiate." *Le Nouvel Attila*. Accessed January 25, 2019.
<http://www.lenouvelattila.fr/aventures-dans-lirrealite-immmediate/>

ROMANUL *DRACULA* ÎN LIMBA ROMÂNĂ: IPOTEZA INTERMEDIERII PRIN TRADUCEREA FRANCEZĂ

Anca-Simina MARTIN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: anca.martin@ulbsibiu.ro

THE ROMANIAN TRANSLATION OF DRACULA AS A BYPRODUCT OF A FRENCH INTERMEDIARY: A THEORY

The history of *Dracula* in its topological Romania is as riddled with mysteries as Bram Stoker's novel itself. Scholars are still debating when its first Romanian translation was produced, with Barbu Cioculescu and Ileana Verzea's 1990 version being, to the best of current knowledge, the first Romanian translation of *Dracula* to be published until Dan Costinaș's 2020 re-rendition. By analyzing Cioculescu and Verzea's renditions of all the occurrences of the novel's keyword, the verb "(to) kiss" and its noun form, the present article advances the possibility that the 1990 Romanian translation of *Dracula*, the only one to be available for thirty years, originates, in fact, from a French intermediary.

Keywords. Bram Stoker, *Dracula*, French intermediary, Romanian, secondhand translation, translation .

Istoria romanului *Dracula* scris de Bram Stoker în spațiul geografic din care provine celebrul său antierou este una care face și astăzi subiectul multor studii publicate în România și pe plan internațional. Se dezbate încă asiduu de către cercetători când anume s-a produs prima sa traducere în limba română. Deși publicată la un an după căderea regimului comunist, Duncan Light susține în studiul "When was *Dracula* first translated into Romanian?" că există dovezi puternice, deși circumstanțiale, că o tălmăcire cel puțin parțială a romanului a fost realizată în perioada interbelică și că o traducere completă a fost făcută cândva în perioada comunistă. În articolul mai sus menționat, Light relevă faptul că istoricul Ștefan Andreescu, autorul unei importante biografii dedicate domnitorului Vlad

Țepeș și Alexandru Misiuga, unul dintre promotorii turismului bazat pe mitul lui *Dracula* în zona Bistriței, susțin că prima traducere a romanului fost produsă în perioada interbelică, ultimul dintre aceștia amintindu-și că a citit la un moment dat o tălmăcire a romanului *Dracula* publicată în 1923 de Ion Gorun¹. Pe de altă parte, Dan Costinaș, traducătorul celei mai recente versiuni românești, îl citează pe istoricul Lucian Boia cu un studiu din 2005 în care menționează că „prima traducere a cărții lui Bram Stoker a apărut în foileton, într-o revistă fără prea mare difuzare (*Gazeta noastră*), în 1928-1929.”²

Ioan Mânzat, unul dintre colaboratorii lui Alexandru Misiuga, înaintează o poveste diferită, relatându-i lui Light cum, în anii '50, ar fi dat peste un număr din revista *Realitatea Ilustrată* în care apăruse o traducere a acestui

roman.³ Pe de altă parte, o recenzie din 1971 a jurnalului de călătorie în Statele Unite scris de istoricul Constantin Giurescu vine să aducă dovezi la fel de puternice în favoarea acestei cea de-a doua teorii, conform căreia prima traducere a lui Dracula ar fi fost publicată în timpul regimului comunist. Mai exact, recenzia amintită menționează cum, în cadrul unei prelegeri despre Vlad Țepeș susținute în fața studenților americani, Giurescu a remarcat în trecere că „romanul va apărea într-o versiune în limba română”⁴. Un argument similar apare și în prefața ediției românești din 1990 a romanului, unde co-traducătorul Barbu Cioculescu notează că „însăși publicarea tălmăcirii cărții a fost oprită – pentru două decenii”⁵. În cazul ambelor ipoteze însă, realitatea arată contrariul. Nicio bibliotecă din România sau din afara granițelor țării nu înregistrează vreo variantă tradusă a romanului înainte de cea din 1990, realizată de Barbu Cioculescu și Ileana Verzea.

Light consideră că doi factori importanți stau la baza traducerii târzii a romanului în limba română. Dacă s-ar fi aflat în producție o ediție autohtonă a lui *Dracula* la începutul anilor '70, sosirea lui Nicolae Ceaușescu din Coreea totalitară a lui Mao și reiterarea controlului ferm al autorităților asupra culturii trebuie să fi avut o influență nefastă asupra publicării sale⁶. Întoarcerea lui Ceaușescu din această călătorie a marcat sfârșitul relativei deschideri către Occident de care s-a bucurat România în perioada cuprinsă între 1965 și 1971 și o revenire la cenzura autorilor vestici care a afectat de altfel industria traducerii din 1947 până în 1965. Dar printre romanele tălmăcite în perioada în care se presupune a se fi pregătit o traducere a lui *Dracula* se numără *Frankenstein* al lui Mary Shelly, apărut în 1973, ceea ce ar putea indica faptul că cenzorii români erau destul de indulgenți în privința romanelor horror gotice din Vest. Pe de altă parte, *Frankenstein*, spre deosebire de *Dracula*, nu poate fi suspectat a portretiza o figură istorică importantă din istoria României într-o manieră controversată.

Publicarea volumului *In Search of Dracula [În căutarea lui Dracula, 1992]* în 1973, în care Raymond McNally și Radu Florescu aduc argumente puternice în favoarea teoriei potrivit căreia Bram Stoker s-a folosit de voievodul Vlad Țepeș ca sursă de inspirație pentru al său Conte Dracula, ar fi putut constitui cel de-al doilea motiv de la baza reticenței de a publica o traducere a romanului în limba română. Deși apărut în România la un an după ediția *Dracula* produsă de Cioculescu și Verzea, volumul lui McNally și Florescu făcuse suficient de multă vâlvă pentru ca medievistii din România comunistă să vehiculeze păreri cu privire la ipoteza celor doi autori. Deși au existat aprecieri autohtone legate de cercetarea întreprinsă de McNally și Florescu, echivalarea pe care o fac între *Dracula* al lui Bram Stoker și Vlad Țepeș a cauzat rumoare în lumea academică a vremii. Aceasta se datorează imaginii favorabile de care

se bucura domnitorul în România comunistă, unde era portretizat ca erou național care luptase pentru independența și suzeranitatea Valahiei.⁸ O ipoteză la fel de solidă ar fi aceea că *Dracula* ar fi amintit prea mult de conducătorul de la acea vreme, Nicolae Ceaușescu, care în cercuri restrânse era asemuit cu Vlad Țepeș, nu pentru realizările sale, ci mai degrabă pentru politicile controversate⁹.

Atitudinea față de roman s-a schimbat însă la începutul anilor '90, când o mulțime de volume considerate neconfortabile de fostul regim au văzut lumina tiparului în traducere românească. Printre cele 182 de titluri apărute în 1990 s-a numărat și *Dracula*, în tălmăcirea lui Barbu Cioculescu și a Ilenei Verzea. O privire sumară aruncată asupra intrărilor aferente acestui an în *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România. 1990–2000*¹⁰ relevă că *Dracula* a fost tradus într-o perioadă în care editurile încercau să tragă lozul câștigător prin publicarea de volume polițiste precum *Cursa de șoareci [The Mouse Trap, 1954]* a Agathe Christie, romane scandaloase ca *Primăvara Neagră [Black Spring, 1936]* a lui Henry Miller și *Justine [1791]* a Marchizului de Sade ori cărți romantico-erotice de tipul *Proprietatea unei doamne [The Property of a Lady, 1990]*, scrisă de Elizabeth Adler. *Dracula* era, astfel, doar unul dintre titlurile noi și/sau interzise de fostul regim care au apărut imediat după căderea comunismului, nereușind să intre însă în atenția recenzorilor români pe fondul tirajului scăzut în care a apărut¹¹.

Spre deosebire însă de multe romane apărute în 1990, care au fost tălmăcite de persoane a căror calificare este dificil de verificat din pricina cerinței mari de carte nouă pe piața vremii, *Dracula* s-a impus ca un proiect de traducere care a adus laolaltă pe poetul și eseistul Barbu Cioculescu, fiul reputatului critic literar Șerban Cioculescu și pe cercetătoarea Ileana Verzea, autoarea celebrului studiu *Byron și byronismul în literatura română*, important pentru studierea influenței poetului britanic asupra operelor literare care au fost produse în acest spațiu geografic și garant al nivelului extrem de ridicat pe care l-au avut traducătorii lui *Dracula*. Date fiind calificările acestora și mediul permisiv, neafectat de cenzură al României acelor ani, nu ar fi deplasat dacă am considera că romanul lui Stoker se bucura de toate premisele unui prime tălmăcirii fidele în limba română, iar prin „fidel” înțeleg „neexpurgat” în ceea ce privește datele istorice potențial controversate și limbajul sexual sau mai bine spus, senzual. Dar de fapt, în ciuda multitudinii de articole și volume dedicate erotismului prezent în roman, *Dracula* este suprinzător de „potolit” când vine vorba de opțiuni lexicale și semantice. Căci așa cum bine observă Elizabeth Miller,

„toate practicile, fanteziile și angoasele sexuale pe care ni le putem imagina au fost speculate ca fiind prezente în roman: violul (incluzând violul în grup), agresivitatea sexuală a femeii, felația, homoerotismul, incestul, zoofilia,

necrofilia, pedofilia și bolile cu transmitere sexuală. În anumite cazuri, cuvintele au fost răstălmăcite cu scopul de a se crea înțelesuri noi, întregi pasaje au fost analizate în afara contextului, iar lacunele din text s-au considerat a fi omisiuni intenționate”.¹²

Cu toate că este imposibil de afirmat că unui roman care are ca epicentre mușcatul și suptul îi lipsește substratul erotic, măsura în care cuvintele lui Stoker trimit direct la această dimensiune semantică este cel puțin redusă. Lexemele asociate cu dragostea și actul sexual apar în text în număr extrem de limitat și de cele mai multe ori, cu un semnificat non-erotic: „sex” și „love-making” sunt folosite doar o singură dată, fiecare în relație cu sexul masculin al lui Van Helsing,¹³ respectiv cu pețitul lui Lucy Westenra de către Quince Morris¹⁴; „to arouse” este utilizat de șapte ori ca sinonim pentru sau în construcții idiomatice care înseamnă „a (se) trezi”,¹⁵ „a înfuria”,¹⁶ „a suspecta (pe cineva)”,¹⁷ „a stârni interesul”¹⁸; „to embrace”, la fel ca cele două substantive menționate anterior, figurează doar o dată în text și nu cu sensul de îmbrățișare cu tentă amoroasă.¹⁹ „(To) Kiss”, pe de altă parte, apare ca verb sau substantiv în nu mai puțin de 42 de locuri în text pentru a indica în sensul literal, figurat sau eufemistic: (a) o dovadă de prietenie și respect - 8 ocurențe; (b) un semn de iubire romantică fără conotații sexuale - 5; (c) gestul de a atinge un corp neînsuflit cu buzele - 1; (d) gestul de a atinge buzele persoanei iubite cu propriile buze - 18 ocurențe, dintre care (d.1) 10 în situații în care ambii parteneri sunt în viață, iar 8 (d.2) în care unul dintre parteneri este clinic mort sau pe cale de a muri; (e) actul hrănirii cu sânge - 10. În traducerea lui Cioculescu și Verzea însă, omologii în limba română „sărut/sărutare” și verbul „a săruta” cu formele sale inflecționale apar doar de 33 de ori. Cu alte cuvinte, există 9 ocurențe ale lexemului care au fost înlocuite fie cu sinonime, fie cu alte cuvinte cu care acesta nu se înrudește semantic.

La o privire mai atentă, am descoperit că există o situație în care „(to) kiss” apare în textul-tintă și nu figurează în cel sursă; este vorba despre faptul că traducătorii îl folosesc pentru a tălmăci un idiom care nu conține acest lexem în original. Grupând aceste ocurențe-lipsă în funcție de manifestările semantice (a) - (e) descrise mai sus, am realizat că ocaziile în care „(to) kiss” este tradus printr-un alt cuvânt sunt acelea în care denotă interes romantic sau de natură sexuală, așa cum se poate observa din tabelul următor. Conform tabelului, există două ocurențe în care „to kiss” corespunde sensului (d.2), una care este asociată lui (d.1) și o alta care este echivalentă cu înțelesul (e) în care verbul este înlocuit cu „a îmbrățișa”. De menționat ar mai fi că acest procedeu de substituție a dus, pe de-o parte, la crearea unei construcții cvasipleonastice în care Wilhelmina textului-tintă rememorează cum „Jonathan a cuprins[-o] în brațe și a îmbrățișat[-o]” în loc să o sărute, așa cum își amintește Mina din textul-sursă.

BRAM STOKER	CIOCULESCU-VERZEA
“Arthur bent eagerly to kiss her [undead Lucy]...”	“Arthur se aplecă numaidecât s-o îmbrățișeze [Lucy neînsuflită]...”
“Were you not amazed, nay horrified, when I would not let Arthur kiss his love [undead Lucy]...”	“Nu te-a uluit, nu te-a îngrozit faptul că nu i-am îngăduit lui Arthur să-și îmbrățișeze logodnica [Lucy neînsuflită]...”
“When I had done reading, Jonathan took me in his arms and kissed me [Mina]...”	“După ce am terminat de citit, Jonathan m-a cuprins în brațe și m-a îmbrățișat [Mina]...”
“For the snowflakes and the mist began to wheel and circle round, till I could get as though a shadowy glimpse of those women that would have kissed him [Jonathan]...”	“[F]ulgii de zăpadă și ceața au început să se învâртеască, până când le-am zărit ca prin ceață pe acele femei care au vrut să-l îmbrățișeze pe Jonathan...”

Pe de altă parte, duce la inadvertențe serioase în raport cu originalul, neconcordanțe care pot avea un efect negativ asupra continuității operei și înțelegerii textului de către publicul-tintă. Un exemplu elocvent în acest sens este ultimul citat din tabel, în care profesorul Van Helsing povestește despre tentativa miresei lui Dracula de „a-l săruta” pe Jonathan (a se citi „a se hrăni cu sângele lui”). Relatarea sa, oferită în capitolul 27 al textului-sursă, se suprapune perfect cu cea a lui Jonathan de la începutul romanului,²⁸ dar în textul-tintă, Van Helsing denaturează amintirea eroului, schimbând referința la sărutul vampiric cu una la o simplă îmbrățișare. Cât privește celelalte 6 ocurențe-lipsă ale lexemului, radiografierea romanului a relevat faptul că acestea au dispărut complet din traducerea Cioculescu-Verzea, cu tot cu pasajele în care figurau în original. Dintre ele, două corespund înțelesului (d.1), trei sensului (d.2) și două lui (a). Prin urmare, cu excepția acestor două din urmă ocurențe cu înțelesul (a) și cazului anterior cu sensul (e), toate celelalte șapte, înlocuite cu „a îmbrățișa” sau dispărute în întregime din textul-tintă, fac referire la un gest cu conotații erotice. Nu există însă dovezi care să sugereze că Cioculescu și Verzea au fost siliți într-un fel sau altul să edulcoreze ori să bowdlerizeze textul lui Stoker, semn că aceste substituții și omisiuni

se datorează fie anxietăților care au dominat primii ani ai României postdecembriste, fie fibrei lor morale.

Există însă indicii că aceste înlocuiri cu verbul „a îmbrățișa” ar putea fi produsul unei alte cauze. Analizând intrările aferente lui Cioculescu în *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România*, se observă faptul că toate celelalte tălmăciri care poartă semnătura sa sunt după autori francezi care au scris în limba franceză. Acest amănunt m-a determinat să explorez ipoteza potrivit căreia traducerea din 1990 a lui *Dracula* provine, de fapt, dintr-un intermediar francez. În acest sens, am urmărit cum tălmăcește Lucienne Molitor în traducerea lui *Dracula* pe care a publicat-o în 1963 construcția cvasipleonastică depistată în versiunea Cioculescu-Verzea. Am optat pentru traducerea lui Molitor în acest scop întrucât este cea care a fost reeditată de cele mai multe ori până în anul publicării versiunii Cioculescu-Verzea.

CIOCULESCU-VERZEA	MOLITOR
“Arthur se aplecă numaidecât s-o îmbrățișeze [Lucy neînsuflețită]...”	“Arthur se pencha à nouveau pour l’embrasser...”
“Nu te-a uluit, nu te-a îngrozit faptul că nu i-am îngăduit lui Arthur să-și îmbrățișeze logodnica [Lucy neînsuflețită]...”	“N’avez-vous pas été étonné – scandalisé – quand j’ai empêché Arthur d’embrasser sa fiancée...”
“După ce am terminat de citit, Jonathan m-a cuprins în brațe și m-a îmbrățișat [Mina]...”	“Quand j’eus fini de lire, Jonathan me prit dans ses bras et m’embrassa...”
“[F]ulgii de zăpadă și ceața au început să se învârtească, până când le-am zărit ca prin ceață pe acele femei care au vrut să-l îmbrățișeze pe Jonathan...”	“Oui, la neige et le brouillard tournaient maintenant en rond jusqu’à me faire apercevoir dans l’ombre ces femmes qui, disait-il, l’auraient embrassé...”

Tabelul de mai sus reproduce tălmăcirea ei pentru expresia menționată anterior, dar și pentru celelalte cazuri în care „to kiss” este substituit de „a îmbrățișa”. După cum bine reiese din el, textul-țintă produs de Molitor conține aceeași construcție cvasipleonastică,

„me prit dans ses bras et m’embrassa”, cu amendamentul că, în limba franceză, „embrasser” poate face referire și la actul sărutului,³⁷ pe când românescul „a îmbrățișa” nu acceptă această interpretare.³⁸ Ce se mai poate observa din reproducerile de mai sus este faptul că înlocuirea lui „to kiss” cu „embrasser” are loc și în celelalte trei ocurențe depistate în cadrul paralelei între original și traducerea Cioculescu-Verzea.

Anterior am menționat că există un caz în care cei doi traducători români substituie un verb dintr-un idiom-sursă cu „a săruta”. Comparația între traducerea Cioculescu-Verzea și cea produsă de Molitor relevă faptul că cea din urmă face aceeași înlocuire. Mai exact, expresia „worship the ground” din replica „there are lots of girls about who would worship the very ground he trod on” care aparține a lui Lucy Westenra²⁹ este tradusă ca „ar săruta urmele”⁴⁰, respectiv „baiseraient le sol”⁴¹ în cele două tălmăciri supuse analizei. Este drept, această similitudine poate fi pusă pe seama asemănării idiomatice între cele două limbi romanice-țintă, dar în cazul celorlalte patru ocurențe, coincidența este, cred eu, prea mare pentru a fi ignorată. Cu toate că aceste comparații între original, traducerea românească și potențialul intermediar francez nu explică motivul pentru care versiunea Cioculescu-Verzea omite pasaje în care „(to) kiss” are un substrat semantic sexual – traducătorii argumentează într-o notă că „prea puținele prescurtări efectuate (...) nu afectează pasaje, ci numai lungimi și repetiții care ar fi scăzut valoarea cărții în ochii cititorului contemporan” și că „la fel au procedat și traducătorii în alte limbi”⁴² –, faptul că tălmăcirea lui Molitor și cea a celor doi traducători români se suprapun perfect în patru cazuri certe, avansând aceeași alterare a textului-sursă, indică posibilitatea ridicată ca prima traducere românească a lui *Dracula* să fi fost, de fapt, inspirată dintr-o versiune în limba franceză, una care, spre deosebire de cea a lui Cioculescu și Verzea, nu prezintă însă omisiuni.

Acesta ar putea constitui un răspuns convingător la întrebarea care vizează motivele pentru care versiunea Cioculescu-Verzea edulcorează, involuntar se pare, referințele cu tentă erotică din textul lui Stoker, dar da naștere în același timp unor alte dileme cu privire la procesul de traducere al celei ce a fost până în 2020, timp de treizeci de ani, prima și singura tălmăcire în limba română a celui mai cunoscut roman a cărui acțiune este localizată în România. Probabil cea mai importantă întrebare vizează modul în care s-a realizat această traducere. Dan Costinaș, cel mai recent traducător al operei, menționează în prefață o secvență din memoriile lui Cioculescu în care co-traducătorul susține că el și Verzea și-au împărțit în mod egal romanul,⁴³ dar potrivit datelor din tabelele de mai sus, substituțiile au avut loc la zeci sau chiar sute de pagini distanță unele de celelalte, ceea ce pare să infirme această afirmație. Sperăm ca discuțiile critice la care va da curs noua tălmăcire a romanului să conducă și la analize traductologice care să răspundă acestei dileme.

Note:

1. Duncan Light, "When was Dracula first translated into Romanian?" *Journal of Dracula Studies* 11 (2009): 43.
2. Bram Stoker, *Dracula*, trad. Dan Costinaș (București: Editura Vellant, 2020), 7-8.
3. Light, "When was Dracula?", 42-43.
4. Barbu Cioculescu. "Istorie și literatură", *România Literară* (29 July 1971): 5.
5. Bram Stoker, *Dracula*, trad. Barbu Cioculescu și Ileana Verzea (București: Univers, 1990), 17.
6. Light, "When was Dracula?", 45.
7. *Ibid.*, 44. Pentru perspectiva asupra literaturii fantasy/SF în perioada comunistă, vezi Mihai Iovănel, "Mobile Frontiers: Instrumentations of Paraliterature in Modern Romanian Literature (1878-2018)", *Transylvanian Review* XXVIII, Supplement no.1 (2019): 73-82 și Ștefan Baghiu, "The Functions of Socialist Realism: Translation of Genre Fiction in Communist Romania", *Primerjalna književnost* 42, no. 1 (2019): 119-132.
8. Light, "When was Dracula?", 45.
9. Mihai Iovănel, *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc* (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2017), 198.
10. Ioan Milea et al, *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România. 1990-2000* (Cluj-Napoca: Academia Română, 2017). <http://inst-puscariu.ro/dert4.pdf>.
11. Duncan Light, *The Dracula Dilemma: Tourism, Identity and the State in Romania* (London and New York: Routledge, 2016), 114.
12. Elizabeth Miller, "Coitus Interruptus: Sex, Bram Stoker, and Dracula", *Romanticism on the Net* 44 (2006): 1.
13. Bram Stoker, *Dracula* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1983), 370.
14. *Ibid.*, 58.
15. *Ibid.*, 283, 364.
16. *Ibid.*, 41.
17. *Ibid.*, 109, 335, 352.
18. *Ibid.*, 348.
19. *Ibid.*, 283.
20. *Ibid.*, 161.
21. Stoker, *Dracula*, trad. Cioculescu și Verzea, 207.
22. Stoker, *Dracula*, 165.
23. Stoker, *Dracula*, trad. Cioculescu și Verzea, 212.
24. Stoker, *Dracula*, 353
25. Stoker, *Dracula*, trad. Cioculescu și Verzea, 399.
26. Stoker, *Dracula*, 366.
27. Stoker, *Dracula*, trad. Cioculescu și Verzea, 413.
28. Stoker, *Dracula*, 37-38.
29. Stoker, *Dracula*, trad. Cioculescu și Verzea, 207.
30. Bram Stoker, *Dracula*, trad. Lucienne Molitor (Québec: La Bibliothèque électronique du Québec, [1963]), 358.
31. Stoker, *Dracula*, trad. Cioculescu și Verzea, 212.
32. Stoker, *Dracula*, trad. Molitor, 367.
33. Stoker, *Dracula*, trad. Cioculescu și Verzea, 399.
34. Stoker, *Dracula*, trad. Molitor, 756-757.
35. Stoker, *Dracula*, trad. Cioculescu și Verzea, 413.
36. Stoker, *Dracula*, trad. Molitor, 785.
37. *Larousse*, s.v. "Embrasser."
38. *Micul dicționar academic, ediția a II-a*, s.v. "Îmbrățișa."
39. Stoker, *Dracula*, 60.
40. Stoker, *Dracula*, trad. Cioculescu și Verzea, 103.
41. Stoker, *Dracula*, trad. Molitor, 150.
42. Stoker, *Dracula*, trad. Cioculescu și Verzea, 20.
43. Stoker, *Dracula*, trad. Costinaș, 9.

Bibliography:

- Baghiu, Ștefan. "The Functions of Socialist Realism: Translation of Genre Fiction in Communist Romania." *Primerjalna književnost* 42, no. 1 (2019): 119-132.
- Cioculescu, Barbu. "Istorie și literatură" ["History and Literature"]. *România Literară* (29 July 1971): 5.
- Iovănel, Mihai. *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc* [The Ideologies of Literature in the Romanian Postcommunism]. Bucharest: Editura Muzeul Literaturii Române, 2017.
- Iovănel, Mihai. "Mobile Frontiers: Instrumentations of Paraliterature in Modern Romanian Literature (1878-2018)." *Transylvanian Review*, XXVIII, Supplement no. 1 (2019): 73-82.
- Larousse, s.v. "Embrasser," accessed Feb. 2, 2020, <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/embrasser/28656>
- Light, Duncan. "When was Dracula first translated into Romanian?." *Journal of Dracula Studies* 11 (2009): 42-49.
- Light, Duncan. *The Dracula Dilemma: Tourism, Identity and the State in Romania*. London and New York: Routledge, 2016.
- Micul dicționar academic, ediția a II-a* [The Little Academic Dictionary, 2nd ed.], s.v. "Îmbrățișa," accessed Feb. 2, 2020, <https://dexonline.ro/definitie/%C3%AEmbr%C4%83%C8%9Bi%C8%99a>
- Milea, Ioan et al. *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România. 1990-2000*. Cluj-Napoca: Academia Română, 2017.
- Miller, Elizabeth. "Coitus Interruptus: Sex, Bram Stoker, and Dracula." *Romanticism on the Net* 44 (2006): 1-24.
- Stoker, Bram. *Dracula*. Oxford and New York: Oxford University Press, 1983.
- Stoker, Bram. *Dracula*. Translated by Dan Costinaș. Bucharest: Editura Vellant, 2020.
- Stoker, Bram. *Dracula*. Translated by Lucienne Molitor. Québec: La Bibliothèque électronique du Québec [1963].
- Stoker, Bram. *Dracula*. Translated by Barbu Cioculescu and Ileana Verzea. Bucharest: Univers, 1990.

DRUMUL SPRE SINGURĂTATE: PANAIT ISTRATI ȘI URSS

Andrei CRĂCIUN

Universitatea din București, Facultatea de Științe Politice
University of Bucharest, Faculty of Political Sciences
Personal e-mail: craciun.iulian-andrei@fspub.unibuc.ro

THE ROAD TO SOLITUDE: PANAIT ISTRATI AND THE SOVIET UNION

By tracing the evolution of the articles in the Soviet press between 1927 and 1929, as well of those published in France in the same period, of his correspondence, and of the volumes published by Panait Istrati after his visit to the USSR, this study shows the writer's view on the unfolding of the Russian Revolution. Through his book *Confession for the Defeated Ones*, the writer born in Brăila becomes one of the pioneers of challenging communism. Istrati has the merit of being the first great European writer, invited to the USSR as a friend of the Soviets, who had the courage, upon his return to Paris, to write what he really saw, thus losing his friends, literary glory and becoming the target of devastating attacks in international Communist propaganda. This study shows how Istrati, after visting the Soviet Union, lost everything but his passion for the truth.

Keywords: Panait Istrati, Communism, Soviet Union, Rusakov Business, Pravda, Izvestia, Maxim Gorki, Romain Rolland.

Panait Istrati a plecat în 1927 în Uniunea Sovietică bolșevic entuziast, chiar dacă fără să fie membru al unui partid comunist. Doi ani mai târziu avea să publice *Spre o altă flacără* (trei cărți aveau să apară sub acest titlu-umbrelă, dintre care Istrati a scris una singură, *Spovedanie pentru învinși. După șaisprezece luni în URSS*, celelalte – *Sovietele 29* și *Rusia nudă* – au fost scrise de Victore Serge și Boris Souvarine, dar au fost publicate tot sub numele lui Panait Istrati). *Spovedanie pentru învinși* e volumul care l-a despărțit pe Panait Istrati de iluzia unei revoluții proletare, i-a ruinat gloria, l-a lăsat fără prieteni, singur și expus unor campanii de denigrare de o teribilă magnitudine. Studiul nostru își propune să

recupereze deopotrivă cele șaisprezece luni petrecute de Istrati în URSS, din ecourile pe care vizita sa le producea în timp real în presă, precum și ce s-a întâmplat cu scriitorul după ce a demascăt marea farsă istorică aflată în desfășurare în lumea sovietelor.

O biografie politică ignorată

Biografia politică a lui Panait Istrati este spectaculoasă și prea puțin studiată și înțeleasă: născut la Brăila în 1884, ca fiu al unei spălătorese și al unui contrabandist grec, Istrati se va apropia de mișcarea socialistă încă de

la începutul secolului XX. Fără baze teoretice, bazat pe un unanimism radical și anarhic, Istrati face figură aparte în rândul socialiștilor. Participă la greve, revendicări, protestează, militează, este arestat, este eliberat, scrie în *România Muncitoare*, cel mai bun prieten al său este socialistul Ștefan Gheorghiu, strălucit orator și propagandist, iar Cristian Racovski, liderul incontestabil al mișcării socialiste din România, încearcă, fără succes, să dea rigoare partinică pornirilor lui Istrati.

Cronologic, traseul său este acesta: pe Panait Istrati îl găsim în ianuarie 1905 ca participant la o mișcare de solidaritate cu ceea ce se numea atunci *revoluția rusă* (mișcarea de solidaritate se desfășura în sala *Eforie* din București), protestând împotriva masacrului de la Sankt Petersburg și a arestării lui Maxim Gorki. În 1909, Panait Istrati se număra printre socialiștii care protestează împotriva interdicției date lui Cristian Rakovski (născut în Bulgaria) de a mai veni în România. Alături de alți socialiști (I.C. Frimu, de pildă), Istrati este arestat și închis la Văcărești. La proces, în apărarea socialiștilor pledează N. Fleva, Radu D. Rosetti, N. D. Cocea și Constantin Mille – socialiștii (cu Istrati în frunte) sunt achitați. Cu această ocazie îl cunoaște îndeaproape pe Constantin Mille, publicist de orientare de stânga care conduce ziarele *Adevărul* și *Dimineța*. De altfel, în primăvara lui 1910, Mille îi deschide și mai larg porțile meseriei de gazetar, ziarele sale având tiraje incomparabile cu *România muncitoare*, o publicație de nișă. Mai târziu, revoltat că Mille închide ochii într-un caz de corupție care implica o față bisericească, Panait Istrati, corespondentul de la Brăila, nu se sfiește să-i arunce în față binefăcătorului său de până atunci tot ce crede despre „fățărnicia” sa – pentru Istrati, un comportament moral nu putea fi decât unul *integral moral*. În decembrie 1909 îl regăsim în fruntea unei *grandioase întâlniri* a muncitorilor din portul Brăilei, la care vorbește, alături de prietenul său socialist Ștefan Gheorghiu, împotriva *Legii Orleanu* – care limita libertatea de asociere a funcționarilor statului și a stabilimentelor politice. Înfiează guvernul liberal, legea este votată, la sfârșitul lunii Istrati apare din nou în fruntea unei mari întruniri sindicale, în care înfierează iar făuritorii de legi burgheze, în general. De altfel, trebuie subliniat că Panait Istrati se află acolo, în mijlocul evenimentelor, în toate momentele-cheie în care se întâmplă mișcări sociale ample în România, ba chiar în toată Europa, vreme de mai multe decenii.

Un soldat credincios cauzei socialiste, nu și partidului

În februarie 1910 se desfășoară Congresul de reconstituire a Partidului Social-Democrat din România și a Comisiei generale a Sindicatelor, Istrati este ales în funcția de secretar (alături de alți trei tovarăși). În calitate de secretar al Sindicatului muncitorilor din portul Brăila răspunde în august-septembrie 1910 la

o anchetă a publicației *Viața socială* cu privire la votul universal (se pronunță, firește, în favoarea acestuia). Anul 1911 îl găsește bolnav de tuberculoză, internat la Spitalul Filaret, iar în 1912 pleacă alături de socialistul Ștefan Gheorghiu la Cairo, în Egipt, pentru a-și îngriji sănătatea, dar sfârșește, din nou, ca la precedentele sale călătorii, într-o stare mizerabilă. În iunie-iulie 1912 participă la Congresul al II-lea al Partidului Social-Democrat din România și al IV-lea al Uniunii Sindicatelor, fiind ales secretar al Cercului de Editură Socialistă. Nu rămâne în funcție decât câteva luni, fiindcă pleacă din nou în Egipt. În 1913 ajunge pentru prima dată la Paris, fiind găzduit de cizmarul Gheorghe Ionescu, care îi împrumută și bani, iar în 1914, cu bani împrumutați de la Constantin Dobrogeanu-Gherea, creditor constant al socialiștilor români, înființează o crescătorie de porci la Brăila. În 1916, la intrarea României în Primul Război Mondial, se refugiază în Elveția, unde, într-un sanatoriu unde își trata tuberculoza, face cunoștință cu opera lui Romain Rolland și învață singur limba franceză. E de notat că debutul lui Panait Istrati ca publicist de limbă franceză se face în anul 1919 în Elveția cu un articol care e *de facto* un strigăt de aderare la bolșevism („Tolstoisme ou bolchevisme”, în publicația *La Feuille* din Geneva). Din nou, această adeziune se face pe baze sentimentale, după ce află că prietenul său Rakovski este în fruntea mișcării bolșevice din Uniunea Sovietică. Articolul este în fond o replică la opiniile lui Paul Birukof, exprimate într-o conferință despre ce este Rusia nouă. Birukof vedea în bolșevism o doctrină amorală, care nu oferă nimic sufletului. Istrati îl contrazice brutal: „Domnul Birukof ne spune că marxismul este o doctrină *amorală*, că ea nu oferă nimic sufletului. Dar tocmai în aceasta constă forța ei. Doctrina marxistă este pur materialistă, se bazează pe adevăruri istorice și pe legi economice. Marxismul nu este o dorință izvorâtă dintr-un suflet mare; el nu propovăduiește nimic, nu îndeamnă la nimic. El este expresia rece a unui calcul matematic și o profetie științifică, în care proletariatul intră pentru prima oară în istoria lumii ca factor economic, însă ca factor economic conștient de destinul său și nu ca o masă înlăcrimată, cu ochii la cer.... El știe că, dacă un adept bogat al lui Tolstoi își aruncă pe fereastră acțiunile unei întreprinderi de exploatare, oferă pământurile țăranilor și se închide într-o mănăstire, aceasta nu va schimba cu nimic fața lumii. Cu o floare nu se face primăvară și nu toți bogații lumii sunt nebuni”.¹ Istrati – cum avea să demonstreze tot secolul XX – se înșela cu privire la capacitatea lui Marx (pe care nu îl citise) de a prezice mersul istoriei, dar din acest articol este de reținut capacitatea scriitorului de a *crede* în cauza celor de la marginea societății. La această credință Istrati nu a renunțat niciodată. Căci după ce a renunțat la comunism, a devenit omul care nu mai aderă la nimic în afara suferințelor semenilor săi (formula este dintr-un articol pe care scriitorul l-a publicat în 1933, cu doi ani înainte de moarte.

Devenirea politică a lui Istrati după 1919 e o consecință a tinereții sale socialiste: mai vagabondează o vreme, supraviețuiește unei tentative de sinucid în ianuarie 1921, una dintre scrisorile sale de adio ajunge la Romain Rolland, a cărui prietenie îl salvează. Rolland îi impune să scrie, iar Istrati îl ascultă. În 1924 zguduie lumea europeană a literelor cu *Chira Chiralina*, iar Rolland (care luase Premiul Nobel pentru Literatură în 1915) își asumă paternitatea literară a lui Istrati, pe care îl botează un *Gorki din Balcani*. Girat de Rolland, lui Istrati i se deschid toate porțile și în doar câțiva ani ajunge dintr-un vagabond aflat la marginea societății (a făcut zeci de meserii, a fost zugrav și fotograf ambulant pe Coasta de Azur etc.) un star al literaturii epocii sale. Acestea sunt datele de la care Istrati va pleca în toamna lui 1927 în Uniunea Sovietică, la aniversarea a zece ani de la Revoluția din Octombrie. Ambasador al URSS la Paris era nimeni altul decât Cristian Rakovski, prietenul său din tinerețea socialistă, marginalizat de fapt de Stalin în Franța, pentru că era un apropiat al lui Troțki și unul dintre bolșevicii cu vechime și greutate. De altfel, Rakovski va sfârși asasinat în timpul mării terori staliniste, în 1941.

Înainte și după Uniunea Sovietică

Panastru Istrati pleacă înspre URSS orbit de marea speranță că revoluția comunistă îi va elibera din lanțuri pe proletari, pe cei oropsiți și obidiți, clasa socială cu care în mod natural se identifica, după decenii de vagabondaj, viață la limita supraviețuirii, sărăcie și boală (Istrati s-a luptat zeci de ani cu tuberculoza) și muncă fizică aspră. Cristian Rakovski, soldat credincios al Partidului, chiar și când acesta căuta să-l distrugă, nu îi deschide ochii în toamna lui 1927, deși călătoresc împreună la Moscova. E edificator în acest sens un dialog relatat chiar de Istrati într-un articol („O plecare improvizată”, publicat în seria „Însemnări și reportaje ale unui vagabond al lumii” din *Le Monde*, serie publicată între 9 iunie și 21 iulie 1928): „- Cristian! / - Ce-i? / Oare voi fi dezamăgit în Rusia? / - Depinde. Dacă vei privi lucrurile la suprafață, vei fi dezamăgit. Dacă vei ști să vezi, vei înțelege. / - Și-n cazul acesta? / - Vei fi încântat de ce am realizat. / - Crezi că voi ști să văd? / - Da, cred”.² Istrati știe să vadă și înțelege, însă în primele luni contururile revoluției i se arată printr-o perdea de fum; primul său semn de întrebare e legat de cum e tratată la Moscova opoziția troțkistă. La sfârșitul anului 1927, Istrati, care se împrietenește cu scriitorul grec Nikos Kazantzakis, pleacă în Grecia pentru a vesti triumful comunismului. Înainte să plece, cei doi semnează o scrisoare către Stalin însuși: „Acum ne îndreptăm spre Grecia ca să facem să răsunе entuziasmul nostru legat de cele văzute în URSS”.³

Înainte de a vedea ce a scris (sau măcar semnat) Istrati cât a fost în URSS, avem nevoie de câteva grile de lectură

a personalității acestui scriitor exploziv. Prima tușă: Istrati a fost de la început până la sfârșit coerent (în ciuda tuturor aparentelor contradicții) cu un anumit fel de a se revolta în contra nedreptăților. O foarte bună observație face în acest sens Mircea Iorgulescu în *Celălalt Istrati*: „Scrisul e (...) un act de revoltă: o insurgență, contra acestei lumi putrede și înăbușitoare, unde nu poți supraviețui decât prin adaptare și complicitate.”⁴ În ceea ce privește clasele sociale, Istrati nici nu crede că o clasă socială (proletariatul) ar putea să salveze omenirea. Se entuziasmează de o asemenea idee și semnează încântat în numele ei, dar Istrati crede de fapt altceva. Acesta altceva e de găsit într-o scrisoare către Georg Brandes, semnată 12 august 1925: „Îmi spuneți că nu iubiți omenirea. (...) Să nu credeți că Romain Rolland o iubește mai mult, iar eu nici atât. Dar trebuie să trecem peste aversiunea pe care ne-o inspiră, căci niciodată, absolut niciodată, o societate n-a știut să se ocupe de ea cu dragoste și interes. Iată de ce eu nu cred în clase, nici în salvarea omenirii prin efortul unei clase, ci în generozitatea omului-prieten conștient de soarta lui”.⁵ Cu toate că nu credea într-o clasă care va salva omenirea, Istrati identifica un dușman al oricărei eventuale salvări a omenirii în secolul XX: burghezia. Pe acest *negativ* se va developa prima parte a vizitei lui Istrati în Uniunea Sovietică – în calitate de scriitor invitat oficial la sărbătorirea „Marii Revoluții Socialiste din Octombrie”, de prieten al sovietelor, este peste tot bine primit, iar gazetele din fiecare oraș pe unde ajunge se întrec în a-i face *laudatio*. Ziarul *Pravda* din 21 octombrie 1927 nota această declarație a lui Istrati (se cuvine să luăm și cu anumite rezerve citările lui Istrati în presa sovietică, mai ales că scriitorul nu știa limba rusă): „Mă gândesc cu bucurie că, în sfârșit, mi-am îndeplinit vechiul vis de a veni aici. Am hotărât să mă stabilesc definitiv în Uniunea Sovietică. Cu toate că am multiple legături cu Occidentul, l-am părăsit pentru totdeauna”.⁶

Istrati însuși scrie, totuși, entuziasmat în *Izvestia* un articol publicat chiar pe 8 noiembrie 1927, la o zi de la manifestările din Piața Roșie. După ce se declară sedus de Uniunea Sovietică iubitoare de pace, muncitoare și plină de omenie, după ce face un elogiu deșănțat adus Armatei Roșii, compusă din muncitori și țărani, clamează că poporul nu poate fi „nici inuman, nici agresiv, nici egoist atunci când se aruncă cu trup și suflet într-o luptă în care el nu poate decât să moară, în caz că lupta se termină printr-o înfrângere”. Finalul articolului e apoteotic: „Până astăzi am ținut în mână doar unealta cu care lucrez. De acum înainte sunt gata să pun mâna pe armă și să ucid pentru a apăra existența unei patrii universale a omului generos de mâine”.⁷ În *Spovedanie pentru învinși*, deși denunță abuzurile comise de bolșevici în numele proletarilor și se desparte de flacăra acestui fel de a face „revoluție”, Istrati se arată în continuare sedus de „Octombrie Roșu”: „L-am văzut serbându-și a X-a aniversare și-am plâns de bucurie. Am plâns de-a

binelea. Amestecat în gloată, fără invitație specială și fără loc rezervat, m-am zbatut ca oricare să pun stăpânire pe-o treaptă care permitea să prinzi ansamblul Pieței Roșii, unde erau de toate și pentru toate gusturile, fără excepția celui al eternei prostii (...). Din fericire, erau prezente ideea, sentimentul, elanul viitorului. Era icoana a ceea ce lumea va fi în ziua eliberării sale totale, căci un milion și jumătate de făpturi omenești defilă în Piața Roșie, arătând tot atâtea chipuri pe care focul generozității le transfigura, așa cum nicio exaltare religioasă n-ar fi fost în stare”.⁸

În toamna lui 1927, Istrati călătorește împreună cu alți delegați din afara Uniunii Sovietice prin Ucraina, Georgia, până la Marea Neagră și înapoi la Moscova, în toată această perioadă fiind publicate salutarile sale călduroase către lumea sovietelor în ziarul *Molot* din Rostov sau în *Proletarii* din Kiev. Redacția ziarului *Vecernii Kiev* îi închină un articol elogios cu ocazia vizitei în Ucraina.⁹ Punctul culminant al acestei sarabande de declarații de dragoste este atins la începutul anului 1928, când *Nă Literaturnom Postu* publică o scrisoare deschisă din partea prietenilor străini al sovietelor, care poartă titlul „În apărarea URSS”. Printre semnatori îi regăsim și pe Nikos Kazantzakis (pe care îl cunoaște la Moscova și cu care leagă imediat o strânsă prietenie) și Panait Istrati însuși¹⁰. La sfârșitul anului 1927, la bordul vasului Cicerin, Istrati și Kazantzakis pleacă din Odessa spre Grecia, pentru a „risipi minciuna” despre Uniunea Sovietică – acest angajament este de asemenea consemnat în presa ucraineană. În Grecia Istrati tulbură din nou apele, vizitând spitalul de tuberculoși Sotiria, dar și închisoarea Singros, unde le ține o cuvântare înflăcărată comuniștilor încarcerati acolo. Ține o conferință la un teatru din centrul Atenei (Alhambra), au loc manifestații în Piața Omonia, lui Kazantzakis și Istrati li se întentează proces pentru că au semănat discordie socială și au făcut propagandă comunistă. În cele din urmă, la sfârșitul lui februarie 1928 sunt expulzați din Grecia și se întorc (împreună cu partenerile lor de viață) în Uniunea Sovietică.

Vindecarea de orbirea voluntară

Ce sentimente îl animau pe Panait Istrati după expulzarea din Grecia putem afla dintr-o scrisoare trimisă către prietenul său olandez A.M. De Jong¹¹, căruia îi cere să apere Sovietele împotriva „atacurilor mârșave”. Iar în *Sposedanie pentru învinși*, Istrati își explică orbirea voluntară din prima parte a aventurii sale în URSS: „Spectacolul Greciei teroriste mă face să cufund în mine cele câteva rele sovietice pe care le cunoșteam la începutul lui 1928. Mai mult decât oricând mă atașez operei bolșevice. Numai de la ea aștept mântuirea lumii necăjite. De aceea mă înapoiez pe pământul acesta mântuitor cu hotărârea fermă de

a rămâne aici”.¹¹ Urmărind seria de „Note și reportaje ale unui vagabond al lumii” din *Le Monde*, putem să recompunem itinerariul spațiilor geografice străbătute de Panait Istrati, dar, mai subtil, chiar procesul prin care se vindecă de convingerile comuniste: a fost la Odessa și a fost în Crimeea (de unde a trimis o mie de franci pentru Partidul Comunist Francez pentru fondul campaniei electorale, alături de o scrisoare publicată în *L'Humanité* pe 22 aprilie 1928¹²); Istrati și Kazantzakis ajung apoi la Kiev și Moscova (la Bekovo, o mică localitate limitrofă capitalei, Istrati îl cunoaște pe adevăratul Gorki). În acest timp, Rakovski era exilat la Astrahan, Troțki era exilat la Alma Ata, Victor Serge, prietenul său, fusese arestat la Leningrad. Pentru Istrati e deja clar că revoluția nu permite opoziție. Cu toate acestea, nu scrie împotriva revoluției și continuă să călătorească prin URSS: vizitează regiunea Murmansk și apoi Republica Moldova, unde faptul că vorbea românește îl ajută să înțeleagă mai bine și viața de dincolo de propagandă.

Panait Istrati nu era complet străin de politică atunci când a ajuns în URSS. Dimpotrivă, avea o activitate politică întinsă pe decenii, îl cunoșcuse pe Troțki încă din 1911-1912, pe când acesta din urmă se afla în București ca ziarist. Istrati călătorește cu sprijinul autorităților, care îi înlesnesc voiajul, dar iese din cadrul oficial, are bani (cărțile sale se tipăresc în tiraje fabuloase în URSS) și își îngăduie libertăți pe care alți scriitori nu și le-au permis. Mai mult, ține permanent ușa deschisă către oricine ar fi vrut să îi arate și o altă față a tuturor lucrurilor, e înclinat natural să îi caute pe cei de la periferie și, ascultându-i, constată că abuzurile nu doar că nu s-au risipit după Revoluție, ci dimpotrivă. În inima sa, sămânța îndoielii lucrează. În salutarile sale din presa sovietică nu lasă să se vadă nimic din toate acestea. De la Balta semnează pe 8 august 1928 un text care va fi publicat în *Plugarul Roșu* pe 14 august: „Despărțindu-mă de voi, vă făgăduiesc să rămân un ostaș al clasei muncitoare. Am să fac cunoștință peste hotare de luptele voastre aprige, am să povestesc cât de obositoare vă este truda de toate zilele și ce exemplu de credință pe viitor dați voi astăzi ținând piept unei lumi întregi de dușmani. Mai îngăduiți-mi să vă mulțumesc pentru cinstea pe care ne-ați făcut-o peste tot unde am călcat. Vă strâng la toți mâinile cu căldură de frate. Trăiască Moldova Sovietică! Trăiască revoluția din toată lumea! Trăiască URSS!”¹³ Bornele călătoriei lui Istrati alături de prietena sa, Bilili, și de Kazantzakis alături de soția sa, Eleni, sunt în continuare: Moscova, Nijni Novgorod (unde nu sunt însoțiți de nicio autoritate a statului sovietic), Kazan, Samara, Saratov, Stalingrad, Astrahan (unde îl revede pe Rakovski, ajuns într-o stare de degradare extremă), Tblisi, Erevan, Baku, Batumi, Suhum, Novi Afon, Soci și din nou Moscova. La plecarea definitivă din URSS, Istrati trimite încă un salut călduros celor care luptă pentru cauza proletarilor. Întors la Paris, după șaisprezece luni, în februarie 1929 începe să dea interviuri (în *Les Nouvelles Littéraires*, *Contre le Courant*

și *Le Monde*). Tonul său este de această dată critic. Francezii ridică sprâncenele, iar în URSS se declanșează instantaneu atacuri împotriva sa.¹⁴ Credea Istrati încă la acea dată că interviurile sale în presa pariziană vor avea efecte benefice în URSS? Cel mai probabil da, credea că revoluția comunistă poate fi corijată. În interviul cu Frédéric Lefèvre din 23 februarie 1929, din *Les Nouvelles Littéraires*, Istrati afirmă: „Răspund imediat că locul meu este lângă muncitorul conștient, care a făcut Revoluția și îndură azi în uzină povara clicii de partid și a celei sindicale, al căror unic țel este acela de a parveni și a stăpâni. În concluzie, nu-i cunosc nici pe Troțki, nici pe Stalin, nici pe Buharin, adică stânga, centrul și dreapta, ci numai pe revoluționarii capabili să redea mâine Sovietelor puterea care demult nu mai este o putere proletară. Dacă nu, va veni o zi în care cuvintele *comunist* sau *bolșevic* vor deveni în ochii proletarului mai odioase decât acela de *social-democrat*”.¹⁵ Istrati plătește aici prețul unei idei curajoase, dar false: anume aceea că masele, nu elitele, fac istoria. Se înșela și cu privire la puterea sovietelor de a îndura critica și de a suferi reforma – în toamna lui 1929 avea să publice, după un lung și chinuitor proces moral și în ciuda opoziției lui Rolland, cartea *Spovedanie pentru învinși* și să își pecetluiască destinul. Gloria sa în Franța se risipește la fel de iute cum a apărut, un lung șir de atacuri e dezlănțuit (Barbusse în *Monde* duce o campanie de calomnii care a durat până la moartea lui Istrati, în 1935 acuzația cea mai gravă – care se poate proba nefondată – este aceea că scriitorul brăilean era un agent al Siguranței¹⁶).

Elementul decisiv în această prăbușire a credinței a fost *Afacerea Rusakov*. Acest Rusakov era socrul lui Victor Serge și o tovarășă uneltise să-i ia spațiul locativ. Afacerea poate fi privită ca un exemplu al tuturor abuzurilor pe care noua putere comunistă le făcea în contra oamenilor simpli. Istrati înțelege că revoluția n-a

vindecat nedreptatea, se întoarce în România, o țară în care nu își lăsase prea mulți prieteni. Mai trăiește câțiva ani, ajunge să scrie într-o gazetă legionară, *Cruciada Românismului*, dar fără să adere în vreun fel la tezele extremei drepte. E pur și simplu în căutarea unei tribune după ce, pe rând, celelalte i se refuzaseră și moare de tuberculoză în aprilie 1935.

Marginalizarea lui Panait Istrati după *Spovedanie pentru învinși*, mărturia sa despre defectele lumii sovietice, a continuat, în mod paradoxal, și postum. Istrati a murit într-o perioadă de mari convulsii pentru continentul european: în 1936 a izbucnit Războiul Civil Spaniol, trei ani mai târziu un nou Război Mondial. „Cazul Istrati” n-a mai fost o prioritate nici la Paris, nici la București, cu atât mai puțin la Moscova. După instalarea comunismului în Europa de Est, Istrati a fost recuperat în România, dar doar parțial – acel Istrati dinaintea de momentul 1929. Teza oficială a fost aceea a unui om instabil psihic, bolnav în ultimii ani ai vieții – doar un om nebun putea denunța raiul comunist. Editorul lui Istrati din Franța a dat faliment, iar scriitorul a fost recuperat la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 de editura Gallimard. Între timp, comunismul sovietic își arătase adevărata față: Marea Teroare stalinistă, lagărele, Revoluția din 1956, Raportul Hrușciiov, Primăvara de la Praga – lucrurile importante despre natura răului din URSS erau de acum cunoscute. Istrati profetise prăbușirea visului comunist în coșmar istoric încă din 1929: înaintea tuturor marilor spirite ale epocii sale, vagabondul născut la Brăila înțelesese și nu tăcuse. Critica sa la adresa regimului sovietic are limite însemnate, însă a fost onestă și, cel mai important, un act de pionierat și, în epocă, de curaj scump plătit. În lumina dureroasei sale vindecări de utopie, Istrati (de la a cărui moarte se împlinesc în aprilie 2020 85 de ani) trebuie reconsiderat și numit drept ce a fost: unul dintre adevărații oameni revoltați ai secolului său.

Note:

1. Panait Istrati, „Tolstoisme ou Bolchevisme”, *Cahiers Panait Istrati*, nr. 10 (1993): 47.
2. Panait Istrati, „O plecare improvizată”, *Le Monde* (10 iunie 1928).
3. Vezi Boris Suvarin, „Panait Istrati și comunismul”, *Kontinent*, nr. 29 (1981): 209-222; nr. 28 (1981): 221-245, trad. Livia Cotorcea. Vezi Zamfir Bălan, *Panait Istrati – omul care nu aderă la nimic. Documente din Rusia Sovietică* (Brăila: Editura Istros - Muzeul Brăilei, Casa Memorială „Panait Istrati”, 1996), 34.
4. Mircea Iorgulescu, *Celălalt Istrati* (Iași: Polirom, 2004), 193.
5. Vezi „Scrisoare către Georg Brandes” în Alexandru Talex, *Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini* (București: Minerva, 1988), 250.
6. Acest articol din *Pravda* din 21 octombrie 1927 a fost selectat de Serghei Feodosiev și tradus din limba rusă de Livia Cotorcea. Vezi Zamfir Bălan, *Panait Istrati*.
7. Panait Istrati, „Ziua lui Octombrie la Moscova”, în Zamfir Bălan, *Panait Istrati*, 137.

8. Panait Istrati, „Spre altă flacără. Spovedanie pentru învinși”, în Panait Istrati, *Opere*, volumul II, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de Teodor Vârgolici, trad. de Alexandru Talex, introducere de Eugen Simon (București: Editura Academiei Române, 2003), 792.
9. Vezi Zamfir, Bălan, *Panait Istrati*, 149-157.
10. Ibid., 152.
11. Vezi Alexandru Talex, *Panait Istrati în corespondență cu scriitori străini* (București: Minerva, 1988), 31.
12. Vezi Panait Istrati, *Spre altă flacără. Spovedanie pentru învinși*, în Panait Istrati, *Opere*, 805.
13. Vezi Zamfir, Bălan, *Panait Istrati*, 192.
14. Ibid., 215.
15. Ibid., 271-295.
16. Mai multe despre dosarul de Siguranță al lui Panait Istrati în Stelian Tănase, *Clienții lui Tanti Varvara*. București: Humanitas, 2008.
17. Frédéric Lefèvre, „O oră cu Panait Istrati”, *Les Nouvelles Littéraires* (23 februarie 1929).

Bibliography:

- Adam, Antoine and Lerminier, Georges and Morot-Sir, Edouard. *Littérature française* [French Literature]. Paris: Larousse, 1968.
- Atanasiu, I.C.. *Mișcarea socialistă, 1881-1890* [Socialist Movement 1881-1890]. Bucharest: Editura Adevărul, 1932.
- Avramescu, Tiberiu. *Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă (1870-1900), antologie* [Literary memories about the old Socialist Movement, an anthology]. Bucharest: Minerva, 1975.
- Bălan, Zamfir. *Panait Istrati – omul care nu aderă la nimic. Documente din Rusia Sovietică, volumul I*. [Panait Istrati - the man who does not adhere to anything. Documents from Soviet Russia, Volume I]. Brăila: Editura Istros – Muzeul Brăilei, Casa Memorială “Panait Istrati”, 1996.
- Baujard, Jacques. *Panait Istrati. L'amitié vagabonde* [Panait Istrati. Vagabond Friendship]. Paris: Éditions Transboréal, 2015.
- Broue, Pierre. *Rakovsky ou la Révolution dans tous les pays* [Rakovsky or the Revolution in all countries]. Paris : Fayard, 1996.
- Cepoiu, Nicolae, Augustin Deac. *Mișcarea muncitorească din România, 1893-1900* [The Labor Movement in Romania, 1893-1900]. Bucharest: Editura Politică, 1965.
- Cogălniceanu, Maria. *Istrati după Istrati – documente recente inedite. Istrati après Istrati – documents récents inédits* [Istrati after Istrati – Recent Unpublished Documents]. Cluj-Napoca: Limes, 2006.
- Cogălniceanu, Maria. *Panait Istrati. Tentația și ghimpii libertății* [The Temptation and The Barrenness of Freedom]. Brăila: Ex Libris, 2009.
- Duchatelet, Bernard. *Romain Rolland tel qu'en lui-même* [Romain Rolland as in Himself]. Paris: Albin Michel, 2002.
- Furet, François. *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX* [The past of an illusion. Essay on the communist idea in the 20th century]. Bucharest: Humanitas, 1996.
- Gheorghiu-Bujor, Mihail. *Scrieri social-politice (1905-1961), studiu introductiv, antologie și note de Nicolae Copoiu* [Social and Political Writings (1905-1961), Introductory Study, Anthology and Notes by Nicolae Copoiu]. Bucharest: Editura Politică, 1979.
- Iorgulescu, Mircea. *Celălalt Istrati* [The Other Istrati]. Iași: Polirom, 2004.
- Iorgulescu, Mircea. *Panait Istrati – nomadul statornic* [Panait Istrati – The Steady Nomad]. Bucharest: Karta-Graphic, 2011.
- Istrati, Panait. *Cum am devenit scriitor* [How I became a writer], reconstituire pe bază de texte autobiografice, alese, traduse și adnotate de Alexandru Talex. Craiova: Scrisul Românesc, 1981.
- Istrati, Panait. *Opere* [Works], Volumul I. *Povestiri. Romane*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de Teodor Vârgolici, introducere de Eugen Simon. Bucharest: Editura Academiei Române, 2003.
- Istrati, Panait. *Opere* [Works], Volumul II, *Povestiri. Romane*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de Teodor Vârgolici, traduceri de Alexandru Talex, introducere de Eugen Simon. Bucharest: Editura Academiei Române, 2003.
- Jutrin, Monique. *Panait Istrati. Un chardon déraciné (deuxième édition)* [Panait Istrati. An Uprooted Thistle]. Montreuil-Paris: Éditions L'échappé, 2014.
- Oprea, Alexandru. *Panait Istrati: dosar al vieții și al operei* [Panait Istrati: file of life and opera]. Bucharest: Minerva, 1976.
- Pintea, Gabriela-Maria. *Panait Istrati* [Panait Istrati]. Bucharest: Cartea Românească, 1975.
- Racovski, Cristian. *Scrieri social-politice, studiu introductiv, antologie, bibliografie și note de Ion Iacoș* [Social-political Writings, Introductory Study, Anthology, Bibliography and Notes by Ion Iacoș]. Bucharest: Editura Politică, 1977.
- Raydon, Edouard. *Panait Istrati, vagabond de génie* [Panait Istrati, a Wanderer of Genius]. Paris: Éditions Municipales, 1968.
- Samios-Kazantzakis, Eleni. *La véritable tragédie de Panait Istrati* [The Real Tragedy of Panait Istrati]. Paris: Éditions Lignes, 2013.
- Semilian, S. *Istoricul presei brăilene de la 1839 până la 1926* [The history of the written press in Brăila, from 1839 to 1926]. Brăila: Minerva, 1927.
- Serge, Victor. *Mémoires d'un révolutionnaire et autres écrits politiques 1908-1947* [The Memories of a Revolutionary and Other

- Political Writings 1908-1947]. Paris: Robert Laffont, 2001.
- Seidmann, David. *L'Existence juive dans l'oeuvre de Panait Istrati* [The Jewish Existence in the Works of Panait Istrati]. Paris: Libr. A.G. Nizet, 1984.
- Talex, Alexandru. *Panait Istrati Amintiri, evocări, confesiuni, ediție, prefață, traduceri și note de Alexandru Talex* [Panait Istrati Memories, Evocations, Confessions, Preface, Translations and Notes by Alexandru Talex]. Bucharest: Minerva, 1985.
- Talex, Alexandru. *Panait Istrati: corespondență cu scriitorii străini* [Panait Istrati: Correspondence with Foreign Writers]. Bucharest: Minerva, 1988.
- Tănase, Stelian. *Racovski. Dosar secret*. [Racovski. Secret File]. Iași: Polirom, 2008.
- Titel-Petrescu, Constantin. *Socialismul în România. 1835 – 6 septembrie 1940* [Socialism in Romania. 1835- 6th of September 1940]. Bucharest: Societatea Națională de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiana”, 1940.
- Vasilescu, Florin. *Scriitori printre sirene. Panait Istrati și Nikos Kazantzakis*. [Writers Among Ruins. Panait Istrati and Nikos Kazantzakis]. Bucharest: Academia Română, 2006.

FICTIUNEA CARE SE TESE. O ANALIZĂ A ROMANULUI BALTAGUL DE MIHAIL SADOVEANU

Ioan FĂRMUȘ

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării
Ștefan cel Mare University of Suceava, Faculty of Letters and Communication Sciences
Personal e-mail: farmusioan@yahoo.com

THE FICTION THAT IS WEAVING. AN ANALYSIS OF MIHAIL SADOVEANU'S NOVEL BALTAGUL

If in general critics consider Mihail Sadoveanu to be a creator of fictional worlds and the novel *Baltagul*, the novel that we will analyse, is considered to be representative for the author's option for tradition, we intend to explore it in a new reading. In the above mentioned novel, Sadoveanu appears to be a writer that meditates on the power of fiction and the power of the word. That, we believe, is the theme of the novel. A detective story, Sadoveanu's narrative is a discourse on power that uses the word as its instrument. *Baltagul* is not a novel about a world, but (and thus foremost) about language. This power is found in the force of the world generating the word. Through the importance that is attributed to the action, the story, the plot, the work may be considered a reply to the dominant literary discourse of the period: psychological prose. For those purposes he make a surprising move: placing in the center of attention powerful woman that undermines as well as institutes an order. This order has its roots in the power to imagine and to communicate. In this manner, Sadoveanu appears to us as a very modern writer and, furthermore, what seems to be new in this piece of writing is in fact very old.

Keywords: power, plot, novel, detective fiction, patriarchal culture.

La început era Cuvântul... (Ioan 1:1-14)

E inexplicabil felul în care criticii literare, care a văzut în Sadoveanu un foarte mare povestitor, un maestru al narațiunii inițiatice, un constructor de lume (toate conotând măiestrie, control), i-a scăpat una dintre trăsăturile fundamentale ale scrisului său: meditația asupra puterii pe care o implică actului spunerii. Or, a vedea în Sadoveanu un scriitor care reflectează nu numai asupra substanței lumii pe care o aduce în fața cititorilor, un arhaică, posedând o aură mitică, sacră, ezoterică (element pornind de la care imaginea scriitorului a fost apropiată de tradiție și de tradițional), ci și asupra actului care instituie această lume și a implicațiilor sale care țin

de forța narației înseamnă a face din el un autor foarte modern. În *Baltagul*, romanul pe care îl supunem atenției aici, acesta ni se relevă ca un scriitor care pune în discuție nu numai puterea ficțiunii, ci și aceea a cuvântului. Aceasta credem că este tema romanului. Detectivistă, narațiunea lui Sadoveanu e un discurs despre putere, acea putere care face din cuvânt instrumentul său.

Ce vrem să evidențiem pornind de aici? Că această putere autorul *Baltagului* o găsește în redescoperirea forței cuvântului care generează lume. Că, prin importanța pe care o acordă acțiunii, subiectului, intrigii, opera aceasta reprezintă o replică dată discursului dominant al epocii: proza psihologică (și implicit modernismului lovinescian și prejudecăților născute

de teoria sincronismului, prejudecăți care funcționează și astăzi și sunt principalul motiv pentru care opera sa pare a fi pusă într-un con de umbră). Pe acestea le face însă într-o manieră surprinzătoare: punând în centru nu un erou, ci o eroină, o femeie puternică despre care putem spune că, în măsura în care sfidează ordinea, o și instituie. Doar că ordinea pe care ea o instituie își are rădăcinile în puterea de a imagina și de a comunica. Cum sunt tematizate toate acestea? Prin multiplicarea începutului, prin apelul la puterea hermeneutică a ficțiunii detectiviste (al cărui scop a fost întotdeauna cunoașterea și implicit afirmarea sinelui), prin apelul la poveste (o întoarcere la sensul original al termenului, acela de subiect, de intrigă), prin apelul la un protagonist, o femeie, care, asumându-și un rol nou, găsește oportunitatea perfectă de a-și exercita spiritul (voinea de putere?) și de a se construi pe sine în imaginea unei femei puternice.

Odată cu înaintarea către mijlocul secolului al XX-lea, în literatura europeană, ne spune Peter Brooks, într-o carte dedicată narațiunii: *Reading for the Plot*, se manifestă o tendință de modernizare care redimensionează actul scrisului; povestea (conținutul, fabula, ceea ce se spune) trece în plan secund, iar atenția scriitorilor se îndreaptă din ce în ce mai mult asupra discursului (forma, tehnica, felul cum se spune), care devine mai complex, mai complicat, mai sofisticat. Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea face vizibilă o din ce în ce mai pregnantă anxietate față de narațiunea (tradițională) înțeleasă drept poveste, subiect, intrigă: „Enormă producție literară a secolului al XIX-lea poate sugera prezența unei anxietăți cauzate de dispariția subiectelor narative providențiale: povestea vieții individuale, sociale sau instituționale intră într-un impas atunci când nimeni nu mai acordă atenție unui subiect sacru care organizează și explică lumea.”¹ (t.n.) Treptat, scriitorii își pierd încrederea în capacitatea narațiunii tradiționale (percepute ca metanarațiune), de a spune adevărul despre om și despre existența sa (a se înțelege caracterul ei de reprezentare întregă, completă, exhaustivă a lumii). Locul acesteia este luat de noi forme discursive: polifonice, fragmentate, fluide, multe dintre ele jurnale intime, care induc cititorului un puternic sentiment de instabilitate, imaginea unei lumi care și-a pierdut centrul. În literatura română, în perioada interbelică, discursul românesc dominant este acela al prozei psihologice, care aduce cu sine o renunțare la forța explicativă a poveștii (percepute acum ca formă primară) și o îmbrățișare a discursului (vizibilă în o sofisticare a tehnicilor narative, o preferință pentru perspectiva narativă subiectivă, o fragmentare tot mai vizibilă a narațiunii). La Sadoveanu, tendința aceasta dominantă primește o replică. *Baltagul* e un roman care nu își pierde încrederea în rolul providențial al subiectului, al poveștii, al intrigii. Narațiunea încă posedă la el forța de a institui (o) lume, de a (o) explica și implicit de a-i construi identitatea. Și în acest demers, Sadoveanu mizează, încă o dată, pe întoarcerea la subiect

și la puterea cuvântului, adică pe întoarcerea la origini.

Începând cu proza modernă – și, pe urmele ei, critica literară a procedat la fel – *subiectul narativ* a devenit un concept secundar. El a rămas prea mult ancorat de componenta narativă numită de naratologi *poveste* (istoria, fabula, ceea ce se spune, adică ceea ce numim conținutul narativ, totalitatea faptelor care constituie obiectul narării)², pe când studiile cele mai importante au acordat prioritate elementelor de *discurs* (structurii, perspectivei narative, procedurilor narative ș.a.). Dar el implică, în continuare, prezența ambelor componente ale narațiunii, căci subiectul este definit drept organizarea întâmplărilor³; deci subiectul se naște din presiunea pe care o reflectă discursul asupra poveștii, care ordonează într-un anumit fel întâmplările. Aristotel numea această componentă *mythos*⁴, ea reprezentând, susținea poeticianul, „începutul și, oarecum, sufletul”⁵ oricărei narațiuni. Odată cu debutul secolului al XX-lea, acest concept începe să își piardă relevanța (fiind considerat o componentă primară a narațiunii) și, în cadrul opoziției binare poveste-discurs (care, nu este definită ca o structură ierarhică, dar de fapt este una), cade în planul secund. Or, când se întâmplă acest lucru se ignoră forța pe care o posedă subiectul în articularea narației și în construcția nu doar a unei lumi, ci și a identității acesteia.

Subiectul așadar (intriga) rămâne, o susține și Peter Brooks în cartea pe care o dedică acestui concept, forța dinamică a discursului narativ⁶. El este firul organizator care face narațiunea posibilă, o constantă a tuturor narațiunilor, fără de care ar deveni incompreensibile. Ca principiu al interconectării, așa cum este definit subiectul în *Poetica* lui Aristotel, ca element care face legătura între secvențe, subiectul ne permite să construim lumea narativă pe care o articulează ca un întreg. El este fundamental pentru logica discursului narativ, fiind structura organizatoare a acestuia și implicit structura sa intențională, ceea ce presupune că orice narațiune este orientată către un scop. Pe lângă faptul că face ca narațiunea să avanseze, subiectul este componenta structurală cea mai importantă pentru construcția unui sens, căci sensurile se nasc întotdeauna din ordonarea secvențelor narative. În mod paradoxal – și aici studiul lui Jonathan Culler⁷ dedicat forței narative este elementar – nu doar structurarea impune un sens, ci în aceeași măsură, sensul este acela care impune o structurare, iar romancierii știu aceasta.

De aceea, întoarcerea la subiect este la Sadoveanu o întoarcere la poveste, la intrigă, la povestire: formă de explicare a lumii și de organizare a ei (care, croită după tipare originare, își păstrează coerența), formă de transmitere de experiență și de înțelepciune (mereu în narațiunile sadoveniene vom identifica un sens inițiativ, ascuns de suprafețele narative). Toate romanele sadoveniene sunt articulate pe forța acestui model al povestirii (Nicolae Manolescu⁸ are dreptate aici), pe care autorul îl opune, ca semn de încredere –

și de neliniște –, instabilității pe care o comunică proza contemporană lui. În fond, în contradicție cu romanul psihologic, discurs dominant în epocă, Sadoveanu caută o revoluționare a prozei ca lume, o lume care se situează (dincolo de registrul realist) în tipare arhetipale, dar care, din nevoia de a se legitima, se întoarce la origini, la cuvânt (și la forța lui modelatoare), la puterea poveștii de a institui o lume, la puterea subiectului de a o explica și de a-i construi identitatea. A spune o poveste este mai mult decât un ritual necesar evocării unei lumi, mai mult decât un ceremonial al spunerii. Nu doar că spunem aceste povești, dar de multe ori ele ne spun pe noi; actul spunerii a fost mereu legat de problematica puterii, a controlului, a dominației. La fel, în cazul lui Sadoveanu, lumea (aceea pe care el o instituie) este aceea care se spune prin povestea din *Baltagul*, căci întotdeauna povestea are ceva de spus despre ea însăși. Or, în felul acesta, el găsește noul în vechi (în tiparele vechi ale cuvântului). Prin urmare, *Baltagul* nu e un roman despre (o) lume, ci și (sau mai ales) despre cuvânt. Și prin aceasta, Sadoveanu apare ca un scriitor actual, modern.

Incipitul romanului pune cititorul în fața următoarelor probleme: unde începe textul? Să considerăm începutul acestuia *motto-ul* pus în capul operei, în care o mare parte a criticii literare a văzut o trimitere la una dintre sursele de inspirație: balada *Miorița*? Or, poate că începutul ar fi *legenda* pe care Nichifor Lipan o spunea la nunți și cumetrii, acea poveste pe care ar fi învățat-o de la un baci bătrân și care explică firea puternică a locuitorilor de la munte.² Atunci poate măcar *rememorarea* pe care o putem pune pe seama stării de neliniște a eroinei? Stând pe prispă, în lumina de toamnă și torcând, Vitoria Lipan încearcă să aducă în lumină, să reconstituie, adică să reconstruiască, imaginea „prăbușită” a soțului ei. Cert este că, prin multiplicarea începuturilor, prin trimerile la alte texte (poate că nu e prea mult a le numi provocări intertextuale), astfel de scrieri par a fi începute deja.

De fapt, dincolo de această chestiune de organizare a discursului, întrebarea care se pune este următoarea: care e scopul plasării în incipitul romanului a unor astfel de trimeri? Ipoteza surselor lansată în legătură cu *motto-ul* a fost de mult timp combătută (o face Alexandru Paleologu mai întâi³). A vedea apoi în legendă doar o cale de a explica firea puternică a muntenilor, plasarea lor într-o geografie sacră, mentalitatea lor arhaică e oarecum insuficient. Se ratează elementul de legătură între *motto*, legendă și rememorare și el ține de prezența *poveștii* (a fabulei, deci), de autoritatea ei ca model explicativ al lumii în care Sadoveanu continuă să creadă. În fond, fiecare dintre cele trei începuturi implică problema originii. Or, forma originală de reprezentare (și de explicare) a lumii a fost povestea. Să explicăm. *Miorița* e istorisirea unui destin care se salvează, adică se propulsează în atemporal, printr-o poveste – una alegorică, e adevărat – suficient de puternică pentru a proiecta o viziune asupra existenței, astfel încât un mod de a gândi, de a explica lumea să fie

conservat. Același lucru se poate spune și despre legenda pe care o spune Nechifor Lipan la nunți și cumetrii: o mărturie a unui tip de existență, o poveste despre originea unei lumi, despre sacralitatea ei (muntenii, plasați prin așezare geografică, în buricul lumii, în spațiul înalt al sacrului, primesc de la D-zeu nu un dar material, ci unul spiritual: firea lor puternică, prin care să învingă lumea). Rememorarea este apoi încercarea Vitoriei de a recompune imaginea – în fond, o metaforă „prăbușită” (Peter Brooks) – a soțului ei, elementul de stabilitate al universului din care face parte, căci patriarhatul într-un astfel de spațiu și în această ordine a lumii e un dat.

Câteva detalii ce urmează ni se par interesante. Femeia nu poate recupera imaginea soțului ei, dar îi aude glasul. Nu ne-o transmite exact, în forma în care o auzise, ci o modifică puțin, dându-i, am spune, o formă rotundă, o formă întreagă, de poveste: „Nu putea să-i vadă chipul; dar îi auzise glasul. Întocmai așa spunea el povestea; femeia îi adăugase numai puține cuvinte despre câmpuri, holde și ape line. Aceste vorbe erau ale ei, *izvorâte dintr-o veche dorință*, și, repetându-le în gând, ochii i se aburiră ca de lacrimi. Viața muntenilor e grea; mai ales viața femeilor. Uneori stau văduve înainte de vreme, ca dânsa. (s.n.)” E aici o punere în temă, o anticipare, dacă vreți, a puterii (magice?) a muntencei: aceea de a articula narațiuni explicative, un dar care face din ea o inițiată⁴. E adevărat că, pornind de la acest dar, unei bune părți a criticii literare femeia i s-a părut puțin credibilă (și seria e deschisă de G. Călinescu: „Așadar, obiecția ce se poate face e aceeași: prea multă îndârjire din partea unei femei”). Tot aici, romanul lui Sadoveanu lansează un mister: care este această dorință veche la care Vitoria face referire? Nu glosăm, încă, pe marginea lui. E un spațiu alb care produce intrigă. Or, dacă o face înseamnă că ar trebui să vedem în aceasta o strategie prin care textul creează dorința de a citi.

Visul prevestitor vine ca o confirmare, nu doar a unor presimțiri, ci și a unor abilități de a interpreta ale eroinei. Vitoria îi descifrează semnificațiile și alege să creadă în adevărul lui. Cum am putea totuși interpreta plasarea lui în roman? Să fie o simplă superstiție, o intuiție feminină ori poate un act de epifanie specifică unei lumi care trăiește în preajma sacrului? Vitoria are acest vis în apropiere de Sf. Andrei, deci în preajma unei sărbători, moment în care cerurile se deschid și se petrece o comunicare pe verticală: o forță sacră îi revelează femeii faptul că soțul ei a pătruns pe tărâmul umbrelor. Și am mai putea vedea ceva aici: imaginea prăbușită a unei dispariții (aceea a soțului) care se cere refăcută, adusă în lumină, tradusă într-o imagine completă. Iar pentru că prezența sa în text ne intrigă, visul s-ar constitui într-o altă motivație a continuării lecturii.

Așadar, o lume de mistere ni se dezvăluie încă de la început. Dar ar mai fi ceva. Romanul începe cu aceste narațiuni care au în comun, așa cum am mai spus, trimerile la autoritatea începutului, la origini, la forța

creatoare a cuvântului. În măsura în care sunt forme de explicare a lumii, de înțelegere a ei, ele sunt și mijloace de a construi și de a conserva identitatea ei. În fond, asta vrea Sadoveanu de la noi: să înțelegem această lume, să surprindem tiparele ei. Or, pentru a realiza aceasta, este nevoie de găsirea unei structuri suficient de puternice care să instituie o legătură între început (și am văzut aici toate acele trimiteri la poveste și la puterea ei de a institui lume) și final (acolo unde ar trebui să vedem forța explicativă a poveștii la lucru). Și încă ceva: să facă posibilă transmisia de experiență, de cunoaștere; un mijloc dar de a comunica esența acestei lumi. Povestirea ar fi un astfel de element care asigură coerența lumii. Dar pentru ca acea căutare, acea călătorie inițiativă să se împlinească, să aibă sens, Sadoveanu va apela și la o altă structură.

Romanul lui Sadoveanu a fost pus adesea în legătură cu ficțiunea povestirii polițiste. Cei care au făcut-o au identificat, cu justete, prezența elementelor structurale ale speciei: personajele (detectivul și ucigașii), crima, investigația, identificarea vinovaților și pedepsirea lor, obținerea unei mărturii; nu însă și rostul plasării sale în text (ca structură narativă care fundamentează epicul). Sadoveanu intuiește legăturile de fond dintre această structură narativă și povestirea clasică: ambele exprimă o încredere nestrămutată în rațiune (în puterea ei de a explica și de a ordona lumea); ambele se bazează pe forța poveștii de a genera sens, cosmos (în sensul originar de ordine); ambele urmăresc transmiterea de experiență (au deci un efect inițiativ). Or, găsim aici suficiente argumente pornind de la care romanul lui Sadoveanu să poată fi citit ca o alegorie a povestirii ca proces, ca forță, ca structură care manipulează dorințele cititorului pornind de la un element esențial al acesteia: *intriga*.

Pentru a înțelege semnificația termenului, ne vom întoarce încă o dată la Aristotel. Pentru el, o spunem și la început, subiectul nu este doar un principiul organizatoric¹¹ al narațiunii, ci și unul intențional: printr-o anumită îmbinare, narația capătă sens. Același Peter Brooks, atunci când încerca să fundamenteze conceptual noțiunea de intrigă, o pune în legătură și cu sensurile pe care, printr-o logică subterană, susține el, le capătă cuvântul în limba engleză: nu doar cel literar, prin care se face trimitere la noțiunea de subiect narativ, ci și acela de plan secret, de schemă, de punere la cale. Limba română păstrează, la rândul-i, ambele sensuri¹², probabil și datorită etimonului comun: fr. *intrigue*¹³. Și am văzut deja, și din definierea conceptuală realizată de Aristotel și din explicațiile date termenului de către Adrian Marino, că intriga implică forță constructivă, țesere, aranjarea elementelor constitutive într-un tot unitar care, abia acum, devine suficient de puternic pentru a genera un sens. Ca să revenim la romanul lui Sadoveanu, ceea ce înainte părea frânt/ prăbușit, incoerent devine cu ajutorul subiectului întreg; intriga deci este cea care reconstruiește, reconstituie, reordonează, nu oricum, ci în vederea unui scop, căci narațiunea este, am mai

spus-o, și o structură intențională.

Or, intriga acestui roman este construită și perpetuată după un tipar ce ține de ficțiunea povestirii polițiste. Ea reprezintă motorul textului, ea coagulează dorințele și motivațiile din spatele călătoriei (inclusiv pe cele ale cititorului) și tot ea devine, pe final, discursul care explică, încă o dată, lumea. În fond, ca să reluăm firul discuției despre incipitul romanului, cu ce pleacă Vitoria (detectivul acestei narațiuni) la drum? Cu o stare de neliniște, cu o bănuială, cu o dorință (veche, nementionată) și cu un vis (prevestitor). La fel ca în romanul polițist, femeia dă de firul dispariției, reface traseul parcurs de soțul ei, investighează, adună indicii, pune cap la cap informații și reușește, pe final, să refacă scenariul crimei, să smulgă o mărturisire și să pedepsească vinovații. Și pe toate acestea le face apelând la puterea narației, la forța poveștii înțeleasă drept intrigă. Alexandru Paleologu pune în legătură această acțiune investigativă a Vitoriei cu un anumit demonism, care explică forte bine și conotațiile negative ale termenului:

„Inteligența Vitoriei Lipan e într-adevăr diabolică. Verbul *diaballein* exprimă întreaga ei acțiune detectivistică. Aruncă vorbe insidioase, sfredelește cu privirea având aerul că nu se gândește decât la necazul ei, observă tot, face pe mironosița țesând întreaga rețea de intrigi («Eu nu vâd nici o intrică», zice ea, dar nu face decât asta), dezbină, insinuează în chipul cel mai perfid (...), urzește, cu o abilitate mai mare și calculată mult mai rece decât a lui Hamlet, cursa care-i va da în vileag pe asasini.”¹⁴

Dacă Vitoria, așa cum s-a mai afirmat, este o Penelopă pe care împrejurările o împing să plece în căutarea lui Ulise, aceasta a luat cu ea și principalul ei atribut: acela de a țese pânză, adică o poveste, deci intrigă. Nu reconstituie doar, ci și urzește. Punctul de plecare, încă o dată, este acest vis prevestitor, pe care femeia îl ia drept semn, de fapt o metaforă „prăbușită”, neclară, criptică (care necesită interpretare). Întreprinde o călătorie în căutarea urmelor soțului ei, adunând pe drum fragmente cu care reface, la sfârșit, povestea întreagă, rotundă, clară, explicativă. Alături de ea se află tot timpul cititorul, cel căruia, prin identificare cu eroina-detectiv (e inevitabilă!), i-au fost transferate nu doar cunoașterea care a venit o dată cu indiciile, ci și motivațiile femeii, dorințele sale (conștiente sau inconștiente). Aflarea adevărului, descoperirea și pedepsirea vinovaților, îndeplinirea datoriei sacre față de soț, găsirea osemintelor și înmormântarea lui după datinile creștine, dragostea ca în tinerețe pe care femeia încă i-o poartă, explorarea unei lumi necunoscute, fascinația ieșirii din rol; iată doar câteva dintre ele. În fond, în această „ieșire din gineceu” (Nicolae Manolescu), femeia preia un rol (care în mod tradițional s-ar fi cuvenit unui bărbat) și duce la capăt o sarcină, dovedindu-se puternică, stăpână pe sine. Am putea vedea aici mai

degrabă un travesti, deci o intrare în rol, situație făcută posibilă de această suspendare a ordinii lumii, care se produce imediat după moartea soțului; punând masca văduvei, tipar din spatele căruia poate scor(mo)ni lumea, femeia se aventurează într-o lume a bărbaților pe care, nu de puține ori, o subminează. În fond, ea găsește aici oportunitatea perfectă de a-și afirma sinele puternic. Alexandru Paleologu este unul dintre primii care sesizează aceasta: „Din clipa în care își începe investigațiile orice slăbiciune umană și în special femeiască e suspendată, deși arborat exterior ca un paravan.”¹⁵ E aici, o putem afirma acum, un caz clasic de *voință de putere*, putere care, ne spune Nietzsche, e mereu înșelătoare, în mișcare, în așteptare¹⁶. Și nu o face aceasta oricum, ci mizând pe valorile celor slabi, valori din care face o armă (Paleologu va vorbi despre demonismul Vitoriei, Manolescu despre răutatea ei), așa cum vom putea vedea puțin mai încolo. Reface, deci, traseul parcurs de soțul ei, descoperă căinele acestuia și simte că e aproape:

„Cânele o urma supus, scheunând din când în când moale. Atunci se apleca dintr-un umăr și-i mângâia creștetul cu palma, îl întreba în gând dacă are să-i fie de folos. Nu avea nici o îndoială că are să-i fie de folos, deoarece nu se îndreptase cătră el fără hotărârea altor puteri. Ține cânele cu dânsa și-1 poartă de câteva ori în munte, până ce și-a aduce aminte ș-a cunoaște iarăși locurile. Poate are să întârzie cu voia lui Dumnezeu, până ce se va mântui zăporul și se vor scurge puhoaiile. Atunci, de pe costișă pe costișă și din râpă în râpă are să caute oasele și armele. Calul nu s-a văzut. Poate-a fost dus de dușmani la iarmaroacele de la câmp. Ori poate a fost și el prăvălit și zdrobit și l-au ciugulit, ca și pe stăpân, corbii. (...) Dar dacă i-a fost lui Nechifor scrisă asemenea soartă, pe care nimica n-o poate înlătura, Dumnezeu, prin sfânta de la Bistrița, a adus-o pe dânsa, Vitoria, pe cai cotite, tocmai unde trebuia ca să-și găsească pe cel drag, să-1 ridice din locul pieirii și să-1 puie în pământ sfânt, cu toate rânduilele știute.”

Curând, îi descoperă osemintele și dă de urma criminalilor. Promisiunea cunoașterii, una dintre principalele motivații ale lecturii, e aproape de a se împlini. Adus aproape de final, cititorul e pe cale a-și împlini, la rându-i rolul. Inițiat nu e numai Gheorghită, ci și cel care citește, adică cel care privește către această lume peste umărul Vitoriei.

Finalul romanului o aduce aproape de criminali. Circulând subteran, conflictul cu Bogza și Cuțui iese la suprafață. Cu abilitate, îi adulmecă, îi citește, le sondează sufletele, apoi îi introduce în ițele urzelii sale. Curând, înainte de a ști, ei vor deveni personaje în povestea ei. Are grijă să atragă și autoritățile în acest joc, căci, să nu uităm, ea nu este propriu-zis un detectiv. Nu poate fi pentru că nu reprezintă vreun fel de autoritate a locului, dar și pentru că e implicată personal în dramă (de aceea, sensul de vendetă nu ar trebui să ne scape):

„Vitoria nu putea ști ce poate fi o confruntare, dar primi, zâmbind, hotărârea autorității, cugetând în sine că nu-i rău să fie amestecat și boierășul acela eu căciula țuguiață, în zvonurile, prepusurile și intrigile otrăvite care creșteau ca un bulz de omăt în cealaltă vale, în sat la Suha. Cât era el de boier și de fudul, ea și cucoana Maria îl puteau vinde și răscumpăra, jucându-l pe degete, cu tot cu doftor, cu tot cu Bogza și Cuțui, și cu tot cu nevestele lor. Autoritățile sfârșindu-și cercetarea, femeia trase iar poclada peste ciolane și schimbă lumânarea din felinar, în același timp suspina și bocea încet, dar cu coada ochiului priveghea în toate părțile la oamenii aceia străini, în straie negre, și cu urechea era atentă la tot ce se spunea și se șoptea.”

În felul acesta se prezintă femeia în capitoul final, la praznicul de după înmormântarea soțului ei. Deși progresia în cunoaștere nu poate fi negată (are acum căinele și osemintele pe post de mărturie), practic/ faptic, Vitoria are tot ceea ce avea la început: niște bănuieli. Or, acestea vor fi transformate în fapte. Cum? Recurgând încă o dată la poveste, la forța ei, la intrigă. În fond, toate elementele discursului ei ne trimit în această direcție: întrebările insidioase, aluziile, eschivele, întreținerea unei atmosfere de suspiciune, lansarea unor bănuieli, instigarea criminalilor, vorbitul în dodii, simularea naivității, a neputinței (toate de pus în legătură cu tiparul/ rolul văduvei pe care îl joacă la perfecție). Vitoria nu reface neapărat scenariul crimei, ci construiește intrigă, adică o poveste.

Pregătirea spunerii poveștii e aproape ritualică: captează atenția tuturor profitând de statutul privilegiat ce se acordă văduvei, apoi mută toată această atenție asupra lui Bogza, insinuează că oierul nu ar bea sau mânca pentru că ar avea ceva pe suflet, transformă baltagul lui într-un semn/ obiect ficțional (deci cu un rol bine definit într-o narațiune; doar știe povestea crimei, nu?). Iată două componente importante ale actului spunerii: conturarea unei atmosfere și captarea atenției, căci o povestire este spusă întotdeauna de cineva altcuiva. Ambele sunt necesare succesului narației sale. Înainte de aceasta, tocmai pentru a marca în fața audienței sale că urmează a se spune o poveste, schimbă tonul: „Eu cred așa, vorbi ea deodată cu alt glas, întorcându-se către meseni. Eu cred așa, domnu Calistrat, că soțul meu umbla singur la deal pe drumul Stănișoarei și se gândea la oile lui. Poate se gândea și la mine. Eu n-am fost față, dar știu. Mi-a spus Lipan, cât am stat cu dânsul, atâtea nopți, în râpă.” Nu o duce la capăt. Începutul e șocant pentru toată lumea: e un amestec de detaliu concret, trecut printr-un filtru psihologic, cu ușoare inserții fantastice care trimit mai degrabă la superstiții, cărora femeia știe să le exploateze latura sugestivă. În fond, se află la o înmormântare, în prezența unui public predispus către astfel de detalii. De ce nu ar face-o?! Autenticitatea spunerii este mereu întărită prin verbe ce sugerează siguranța de sine: „știu”, „ba s-o crezi”. Este întreruptă

însă imediat de Bogza, care îi pune la îndoială ficțiunea, mai exact detaliile inexplicabile: „— Mi-a spus cum a fost, răspunse munteancă privindu-1 ațintit și zâmbind./ —Asta n-oi mai crede-o.” Este momentul în care Vitoria mută discursul din nou în planul verosimilului (de altfel, prin controlarea acestor tatonări între explicații posibile, Vitoria arată că se află permanent în control): găsierea câinelui, apoi încă o doză de superstiție: „Dar dacă s-a prăpădit, se poate găsi./ — Asta-i mai greu./ — Greu pân-într-atâta nu-i, domnu Calistrat, când este voința lui Dumnezeu.” Atragerea divinității în ecuația poveștii cântărește greu. Cei prezenți sunt pregătiți acum pentru marea revelație, pentru povestea explicativă care trebuie să fie (e vorba despre voința divină, susține femeia) și adevărată. Detaliile ei sunt acceptate de toată lumea și povestea poate continua (autoritățile, în numele tuturor, o cer, iar femeia nu doar că știe, dar a și calculat aceasta; este, de altfel și motivul pentru care s-a oprit): „Masa tăcuse. Interesat, domnu subprefect Balmez își puse coatele pe ștergar și-și întoarse urechea stângă, cu care auzea mai subțire, privind în același timp și cu coada ochiului.” În fond, în această secvență se realizează pactul ficțional dintre povestitor (Vitoria) și audiența sa, pe care femeia o ficționalizează, o așază în poziție de interpret și o pregătește pentru momentul final.

Dar să nu ne păcălim. Povestea acesta finală, despre care s-a spus că ar reface scenariul crimei, nu e o reconstituire, e un simulacru, care, în măsura în care revelează adevărul, îl și ascunde prin interpretare tendențioasă. De altfel, de-a lungul ei, Vitoria e mereu atentă la a-și credibiliza narația: „Unii ar putea zice că venea la vale. Dar eu știu mai bine că se ducea la deal.” Secvența ne arată că e mereu preocupată de legitimitatea spunerii sale, conștientă fiind că reconstituirea ei e de fapt o ipoteză. Enunțurile sunt simple, accesibile oricui: se succed crono-logic și redau filmic povestea crimei. Interesant e că imaginile au o doză mare de plasticitate care arată că permanent este urmărit un efect: implicarea emoțională a auditorilor („O singură pălitură i-a dat, dar din toată inima, ca atunci când vrei să despici un trunchi”), dramatizarea momentelor cheie („Chiar în clipa aceea cânele s-a zvârlit asupra lui”), accentuarea autenticității spunerii („Asta-i. Cel din urmă a încălcat ș-a grăbit după cel din vârful muntelui, și s-au dus. Nu i-a văzut și nu i-a știut nimeni până acuma.”). Pe durata povestirii, să reținem și acest amănunt, Vitoria folosește doar persoana a III-a. De aceea, caracterul construit al poveștii pe care o spune nu ar trebui să ne scape. Doar în aparență avem de-a face cu o refacere a scenariului crimei; în realitate, totul nu e nimic altceva decât un construct intenționat să producă un efect: să creeze suspiciune. Ascunderea identității presupușilor criminali se face cu un scop: acela de a-și legitima interpretarea. Chiar dacă există adevăr în spusele ei, nu se poate nega interpretarea insidioasă. În fond, în lumea lui Sadoveanu nu există o inocență a spunerii; cuvântul e întotdeauna

vinovat, puternic, instigator, învâluitor, orientat către un scop. De altfel, Bogza e șocat de puterea cuvântului, de puterea narației. Asistă neputincios. Povestea Vitoriei e aproape incredibilă (prin omnisciență). E ca un vis (aceasta tocmai pentru că e un simulacru, adică o poveste, metafora prăbușită inițială transformată acum într-o metaforă întreagă, rotundă). Are toate atributele ficțiunii: e (crono)logică, e (melo)dramatică, e spusă pentru a crea un efect, e credibilă (în ciuda detaliilor care o împing la limită), este revelatoare, dar mai ales e spusă de un povestitor omniscient. Nici el nu văzuse bine cum se întâmplase, ni se spune mai încolo despre oier. Nici nu avea cum. Aceasta pentru că în povestea pe care o spune Vitoria el nu este decât un personaj; deci face parte din fabulă. Nici Cuțui, trimis în vârful dealului pentru a supraveghea locul nu a putut vedea totul; situarea pe vârful dealului poate că îl plasează la înălțime, nu însă și la înălțimea pe care o presupune omnisciența. Singura care a putut vedea totul (aceasta pentru că totul s-a desfășurat în povestea ei) a fost Vitoria (doar ea este naratorul, nu?). Numai povestea, narația are puterea de a explica, de a reda întregul, de a lega secvențele între ele și de a le da un sens.

A ignora însă „ideologia” spunerii ar însemna a nu conștientiza forța narației. „Discursul reprezintă mai mult decât o simplă depozitare a sensului, *ne spune Linda Hutcheon*; implică atât potențialul manipularii – prin puterea limbajului și viziunea pe care o creează – și, de asemenea, posibilitatea (dacă nu permisivitatea) evitării responsabilității respective prin tăcere”.¹⁷ (t.n.) Reacțiile celor prezenți la înmormântare ar trebui să fie o mărturie:

„Nevasta lui domnu Vasiliu, ca și cei care erau de față, sta într-un fel de încremenire și așteptare. În toată lumea de-acolo erau bănuieli. Vorbele și iscodirile lucraseră cu hărnicie. Deci toată lumea înțelegea întrucâtva istorisirea muntencei. Numai cât cei mai mulți nu-și puteau da samă de ce muierea asta străină umbla cu pilde și răutăți. Dacă are vreo bănuială, să spuie; dacă are vreun prepus, să-1 deie pe față.”

Bogza însuși este atât de bulversat, încât pentru o clipă este dispus să creadă în superstiții. Or, superstițiile acelea nu sunt decât efectul omniscienței, al unei povești explicative deci, care, fără ca oierul să își fi dat seama, l-a ficționalizat. Acolo, în interiorul ficțiunii, lucrurile nu se mai află sub controlul său, ci al celui care spune povestea. Odată ce insinuările și-au făcut efectul, se poate trece la ultima etapă: „smulgerea măștilor”, cum i-au spus unii; în realitate, acesta ar fi mai degrabă momentul în care măștile sunt puse celor care trebuie. Prins în mreje, țesut în intriga poveștii construite de Vitoria, Bogza ar vrea să își recupereze baltagul și să iasă. Dar nu i se dă voie. Răfuiala cu el nu a luat sfârșit. Baltagul de care trebuie să se teamă acum este cuvântul cu dublu-tăiș, cuvântul instigator, cuvânt care își are rostul său bine plasat în

intriga pe care a țesut-o Vitoria. Răzbunarea femeii se face prin cuvânt, prin poveste, prin naratie: „Dacă-ș putea să-l lovesc și eu cu același baltag, în locul unde l-a pălit el pe Nechifor Lipan, m-aș simți mai ușurată. Dar asta nu se poate; nici pe Gheorghiuță care-i încă prost și copil, nu-l pot pune. Așa că vreau să-l împung și să-l tai altfel, ca să mai scot din mine obida care m-a înăbușit atâtă vreme”, spune femeia înainte de praznic.

Nu este nicio îndoială acum că tot ceea ce face Vitoria în acest roman conotează putere: ieșirea din spațiul

consacrat, refacerea traseului parcurs de Nechifor, rolul de inițiator a fiului, îndârjirea cu care își urmărește scopurile, descoperirea osemintelor soțului, faptul că nu se subordonează anchetei oficiale (ci se folosește de ea în propria anchetă), inteligența cu care îi domină pe toți (bărbații, în primul rând) din jurul ei și, în final, abilitatea de a construi povești care creează intrigă, cursa pe care i-o întinde lui Bogza. Experiența, cunoașterea înseamnă putere, pare a ne spune Sadoveanu; povestea e practica ei. Iar cine o controlează stăpânește lumea.

Note:

1. Peter Brooks, *Reading for the Plot* (Cambridge: Harvard University Press, 1984), 6: „The enormous narrative production of the nineteenth century may suggest an anxiety at the loss of providential plots: the plotting of the individual or social or institutional life story takes on new urgency when one no longer can look to a sacred masterplot that organizes and explains the world.”
2. Vezi și Adrian Marino, *Dintr-un dicționar de idei literare* (Cluj-Napoca: Argonaut, 2010): „În același timp, istoria narativă a fost și este privită ca o *fabulă*. Mai întâi, în înțelesul tradițional, de ficțiune, invenție, povestire imaginară («Poemul epic este o fabulă», P. Le Bossu, *Traité de poème épique*, 1675), de acțiune îmbogățită prin episoade, sau de imitare a unei acțiuni, în sens aristotelic. Apoi, prin contribuția formalistilor ruși, moderni, fabula începe a fi înțeleasă drept «materialul care servește la formarea subiectului», ca totalitate a evenimentelor brute, materie primă, preliterară, necesară construcției narative: ce s-a petrecut efectiv, ce evenimente și personaje intră în scenă etc. (...) Dezvoltarea elementelor narative dă naștere la ceea ce s-a numit, tot în tradiție aristotelică, *intriga*, înlănțuirea peripețiilor: recunoașteri, întâmplări, episoade etc. În Renaștere, intriga se mai numea și «artificiul epicului»: modul de tratare a materiei (T. Tasso). Dar cele mai bune formulări nu aparțin acestei perioade, nici clasicismului, ci tot secolului al XVIII-lea, mai ales lui Marmontel: intriga este «un lanț în care fiecare incident formează o verigă», «o combinare de circumstanțe, incidente, interese și caractere din care rezultă, în așteptarea evenimentului, incertitudinea, curiozitatea, nerăbdarea, neliniștea, etc». Definițiile moderne nu adaugă nimic esențial. Este îndreptățita asimilarea intrigii cu noțiunea de acțiune sau subiect? În planul material al narațiunii («materie», «conținut»), fără îndoială. Dovadă și oscilările traducătorilor lui Aristotel și ale altor texte antice. Subiectul constituie succesiunea narativă la modul plan, firul epico-istoric, axul central, tot ceea ce se desfășoară și poate fi povestit «în lanț».”
3. Aristotel, *Poetica* (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965), 25: „Imitația acțiunii constituie subiectul, deoarece înțeleg prin subiect îmbinarea faptelor săvârșite”.
4. Brooks, *Reading*, 10: „Such a conception of plot seems to be at least compatible with Aristotle’s understanding of mythos, the term from the *Poetics* that is normally translated as «plot». It is Aristotle’s claim that plot (*mythos*) and action (*praxis*) are logically prior to the other parts of dramatic fictions, including character (*ethos*). Mythos is defined as «the combination of the incidents, or things done in the story» and Aristotle argues that of all the parts of the story, this is the most important.” („O asemenea concepție asupra subiectului pare a fi compatibilă cu ceea ce Aristotel numea mythos, termenul din *Poetica* tradus normal drept intrigă. În viziunea sa, intriga (*mythos*) și acțiunea (*praxis*) sunt logic anterioare celorlalte părți ale ficțiunii, inclusiv caracterelor (*ethos*). Mythos-ul este definit drept «organizarea întâmplărilor dintr-o narațiune» și Aristotel susține că, dintre toate părțile unei narațiuni, aceasta este cea mai importantă.”) (t.n.)
5. Aristotel, *Poetica*, 28: „Așadar, subiectul este începutul și, oarecum, sufletul tragediei; numai în al doilea rând, vin caracterele.”
6. Brooks, *Reading*, 10: „Plot, let us say in preliminary definition, is the logic and dynamic of narrative, and narrative itself a form of understanding and explanation.” („Subiectul, într-o definiție preliminară, reprezintă logica și dinamica unei narațiuni, el însuși o formă de a înțelege și de a explica”) (t.n.)
7. Vezi Jonathan Culler, „Story and Discourse in the Analysis of Narrative”, în *The Pursuit of Signs. Semiotics, Literature, Deconstruction* (New York: Routledge, 2005), 188–208.
8. Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc* (București: Grammar, 1998), 190: „În *Baltagul*, la început este o povestire: romanul însuși va fi o povestire. Sadoveanu nu mai are în vedere un model al lumii, ci unul al povestirii: bine încheată și plină de miez. Procedeele eposului sunt înlocuite de altele menite nu atât a crea iluzia identității cu realul, cât capabile să rezume eficientrealul. Acest caracter rezumativ este principala însușire artistică a *Baltagului* și a celorlalte mici romane sadoveniene și el se datorează introducerii viziunii realiste în povestirea de tip clasic.”
9. Vezi Alexandru Paleologu, *Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu* (București: Cartea Românească, 1978), 86: „Dar ceea ce ni se pare nouă în adevăr foarte ușor de observat, deși a rămas neobservat vreme de peste patru decenii (atât de bine i-a reușit autorului trucul său cu iluzia fățișă la *Miorița*) este că în *Baltagul* mitul nu este privit din nici o perspectivă; nu

- există nimic în acest roman care să aibă vreun raport cu esența mitului *Mioriței*.”
- 10 S-a spus apoi despre lumea lui Sadoveanu, pornindu-se de la prezența livrescului, că este trecută prin cultură, că autorul ei s-a ambiționat să construiască o lume arhaică, doldora de spiritualitate, dimensiune care nu exclude ezotericul (Constantin Ciopraga). Aceasta e o trăsătură a scrisului sadovenian nu numai din romanele interbelice târzii: *Uvar*, *Divanul persan*, *Creanga de aur*. O găsim în tot scrisul lui Sadoveanu. Și în *Baltagul*. Or, o astfel de lume (ca să comunice și să se comunice) are nevoie de cititorii (în țesătura) ei, iar un astfel de cititor este Vitoria Lipan. Deși nu știe carte, recunoaște și interpretează corect semnele care i se arată, citește în sufletele oamenilor și în semnele lumii, chiar în cele ale vremii, își înțelege (odată cu dispariția soțului) rolul, intră în el și îl depășește chiar. Ideea este susținută și de Nicolae Manolescu (vezi *Arca*, 185: „Vitoria citește în felul ei lumea: ceea ce înseamnă însă că lumea poate fi citită, că manifestă un sens, că este așa zicând o epifanie. Eroina culege eșantioane și construiește un model prin care explică întregul: numai întrucât e coerentă și omogenă, lumea se lasă explicată de către acest model. Nu este nicio magie în procederea Vitoriei.”). Sursa codului său, adică acela care a învățat-o să citească, să interpreteze și să povestească, este *deja-vu*-ul: adică Experiența, mai exact poveștile auzite, poveștile „văzute”, poveștile spuse; cu alte cuvinte, Totul: tradiția, memoria, experiența, toate conservate în poveștile care constituie miezul acestei lumi.
  11. Aristotel, *Poetica*, 28: „Întreg e ceva ce are început, mijloc și sfârșit. Început e ceea ce, prin natura lui, nu urmează în chip necesar alt lucru, dar după care urmează alt lucru, în mod firesc sau adăugat.” Sadoveanu, în schimb, erodează noțiunea de început pentru că sensul este acela că totul e deja început; fundamentală ar fi legătura, medierea, transmiterea de experiență, de înțelepciune, de cunoaștere.
  12. INTRIGĂ, *intrigi*, s. f. 1. (Adesea construit cu verbele «a face», «a băga», «a umbla cu» etc.) Uneltire, acțiune ascunsă dusă prin mijloace necinstite pentru realizarea unui scop sau a unei cauze nedrepte sau pentru zădărnicierea unui lucru; 2. Totalitatea incidentelor care dezvoltă acțiunea unei piese de teatru sau a unei opere epice. – Din fr. *intrigue*.
  13. Vezi și definiția dată de Al. Graur: „intrigă (intrigi), s.f. – 1. Uneltire. – 2. Schemă care reprezintă subiectul unei opere literare. – var. (pop.) *intrică*. Mr. *intrigă*. Fr. *intrigue*; var., prin intermediul ngr. *ἰντριγὰ*” (Graur, *BL*, VI, 154)
  14. Paleologu, *Treptele*, 141-142.
  15. *Ibid.*, 142.
  16. Friedrich Nietzsche, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor (Fragmente postume)* (Oradea: Aion, 1999), 556-557: „Conceptele de «om puternic și om slab» se reduc la faptul că în primul caz se moștenește o mare cantitate de forță – el este o sumă: în celălalt, *prea puțină* – (ereditate insuficientă, irosirea celor moștenite). Slăbiciunea poate fi un fenomen *incipient*: «încă prea puțin»; sau un fenomen *final*: «stins deja». (...) În sfârșit: femeia! *Țumătate din omenire* este slabă, tipic-bolnavă, schimbătoare, inconstantă, – femeia are nevoie de vigoare pentru a se agăța de ea și de o religie a slăbiciunii ce venerază ca divin faptul de a fi *slab*, de a iubi, de a fi umil –: sau mai bine zis îi slăbește pe cei puternici, – ea *domină* atunci când reușește să-i înfrângă pe cei puternici. Femeia a conspirat întotdeauna împreună cu tipurile definatorii pentru *decadence*, cu preoții, împotriva «celor puternici», a «celor viguroși», a *bărbaților* -. Femeia crește copiii în cultul pietății, al milei, al iubirii; – *mama face convingător* altruismul.”
  17. Linda Hutcheon, *Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox* (Londra: Methuen, 1980), „Preface”, xv: „Discourse constitutes more than a repository of meaning; it involves both the potential for manipulation – through the power of language and the vision that it creates – and also the possibility (if not the permissibility) of evasion of responsibility through silence.”

Bibliography:

- Aristotel. *Poetica* [Poetics]. Bucharest: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965
- Bal, Mieke. *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 2009.
- Brooks, Peter. *Reading for the Plot*. Cambridge: Harvard University Press, 1984.
- Chatman, Seymour. *Reading Narrative Fiction*. Berkeley: University of California Press, 1993.
- Culler, Jonathan. *The Pursuit of Signs. Semiotics, Literature, Deconstruction*. New York: Routledge, 2005.
- Hutcheon, Linda. *Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox*. London: Methuen, 1980.
- Manolescu, Nicolae. *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc* [Noah's Ark. Essay on the Romanian Novel]. Bucharest: Grammar, 1998.
- Marcea, Pompiliu. *Lumea operei lui Sadoveanu* [The World of Sadoveanu's Works]. Bucharest: Editura Eminescu, 1976.
- Marino, Adrian. *Dintr-un dicționar de idei literare* [From a Dictionary of Literary Ideas]. Cluj-Napoca: Argonaut, 2010.
- Nietzsche, Friedrich. *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor (Fragmente postume)* [The Will to Power]. Oradea: Aion, 1999.
- Paleologu, Alexandru. *Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu* [The Steps of the World or the Road towards the Inner Self of Mihail Sadoveanu]. Bucharest: Cartea Românească, 1978.
- Vlad, Ion. *Povestirea, destinul unei structuri epice* [The Story, the Destiny of an Epic Structure]. Bucharest: Minerva, 1972.

UN ORFEU MEDIEVAL: FRANÇOIS VILLON

Dumitru CHIOARU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: dumitru.chioaru@ulbsibiu.ro

A MEDIEVAL ORPHEUS: FRANÇOIS VILLON

The present study is focused on the life and work of François Villon - aiming at proving that he was an Orphic poet, descending like his mythological paragon into a personal and lyrical inferno and returning from there with the poetic materials and vision which, after four centuries, will be necessary to the French *poètes maudits* who were to originate the poetic modernity - mainly Baudelaire, Rimbaud, and Verlaine.

Keywords: history of French literature, medieval origins of modernity, François Villon, Orphic poetry, descensus ad inferos

Oricât ar părea de ciudat, François Villon este un poet orfic. Un Orfeu care a coborât în infern fără întoarcere. Acest infern era atmosfera de nesiguranță a vieții și de stăpânire a morții din timpul războiului de o sută de ani dintre Franța și Anglia, spre sfârșitul căruia în 1431 - an în care era arsă pe rug Ioana d'Arc - se naște, la Paris, François de Montcorbier, zis des Loges. Copil orfan de tată, François a crescut în sărăcie și mizerie, dar norocul vieții lui a fost canonicul Guillaume Villon, în casa căruia l-a adus la zece ani mama sa. Din grija acestui unchi, care și-a dat seama de mîntea lui ascuțită și de la care a împrumutat numele de poet, François s-a înscris la Universitatea Sorbona. Dar firea sa rebelă îl îndemna, deși a obținut bacalaureatul și apoi titlul de *magister in arte*, mai mult spre boemă decât spre studiu, amestecându-l cu răufăcătorii în săvârșirea unor furturi și crime. După prima crimă asupra unui preot, chiar dacă era în legitimă apărare, viața lui a devenit o continuă fugă de această umbră a sa, târându-l ca o fatalitate în alte crime și furturi, care-l duc de mai multe ori la închisoare.

Trăind o viață de vagabond de la un castel la altul, precum trubadurii de mult dispăruți, poetul François Villon nu era doar prietenul răufăcătorilor, ci și al unor regi ca René I zis cel Bun, fost suveran al Neapolelui și al

Siciliei, care l-a găzduit la Angers, ori al unor prinți ca Charles d'Orléans, poet el însuși la al cărui castel de la Blois a locuit o iarnă, participând la concursul de poezie „Cad mort de sete-alături de fântână”, câștigat de el cu *Balada lui Villon - zisă a întrecerii de la Blois*, oglindă în versuri a dramaticei sale experiențe de viață:

„Cad mort de sete-alături de fîntînă, / sînt în călduri da'mi
clămpăn dinții-n gură, / în țara mea sînt în țară străină; /
stînd lîngă vatră dîrdii de căldură, / ca viermii-s gol, dar
straiu-mi ochii-i fură; / eu rîd plîngînd și mi-i speranța
vană, / din deznădejdi îi dau nădejdi hrană, / mă bucur dar
nu aflu încîntare; / mai tare, dar mai slab decît o pană, /
primit frumos, zgonit de fiecare.”

Baladele și cele două testamente ale lui Villon au rămas în manuscris, dar unele dintre ele circulau oral încă din timpul vieții sale, până când spre sfîrșitul secolului al XV-lea au apărut două ediții de opere, iar în prima parte a secolului al XVI-lea Clément Marot a îngrijit trei ediții la care se vor raporta toate cîte vor urma pînă azi. Admiratorii săi aveau să se înmulțească în posteritate, cînd numele lui a intrat în legendă. Biografia lui a aruncat o umbră asupra operei, fiind respinsă de canoanele clasicismului, dar s-a bucurat de atenție abia odată cu

revolta romantismului și a simbolismului împotriva societății. De atunci a început și receptarea critică corespunzătoare valorii ei. Astfel, istoricul literar Gustave Lanson afirmă că "Villon poartă în el tot lirismul"⁴ izvorât din "absolută sinceritate"⁵, nemaîncadrându-l în tradiția poeziei cavalești a trubadurilor încheiată cu Rutebeuf și nici a reprezentanților poeziei curtenesti din prima parte a secolului al XV-lea, Eustache Duchamps și Alain Chartier, ci considerându-l un poet "complet modern"⁶. Aprecierea exagerată a lui Lanson, deși combătută de alți critici și istorici literari precum Paul Zumthor pentru care Villon este "fundamental medieval"⁴, rămîne valabilă în privința lirismului. El este poetul care a liricizat balada, inventată cu structură epică în Evul Mediu, transformînd-o în ceea ce unul dintre biografii și criticii săi, Gaston Paris, numește "poezie personală"⁶. Tot Lanson îl declară "poetul morții"⁶, dar recent Jean Favier susține că poezia lui Villon se naște din "plăcerea de a trăi"⁷, care integrează toate temele poetice, inclusiv tema morții.

Alt critic contemporan, Jacques Charpier, afirmă că Villon „scrie cînd încetează să trăiască”⁸, viața lui fiind o continuă alternanță între aventură și creație, dar aș adăuga că scria cu aceeași patimă cu care trăia. În acest sens, grăitoare sunt baladele dedicate unor femei din viața sa: Marta, căreia îi dedică *Balada ce se termină în "R"* – a lui Villon către țitoarea sa, ori Margot, prostituată al cărei portret îl realizează în stil burlesc în *Balada lui Villon și a rotofeiei Margot*, declarînd trivial în închinarea finală: "Îs curvălu că-mi plac ai curvei nuri/ La fel sîntem? Ca două picături", și alte relații trecătoare de dragoste carnală, de pe urma cărora suferă însă atunci cînd este înșelat sau părăsit. Numele iubitei care i-a refuzat însă dragostea este Katherine Vausselles, dezvăluit în *De două ori baladă*, aparînd în context cu Orfeu ca o Euridice infidelă care "fu gata să-l omoare". Mitul lui Orfeu își inversează sensul, femeia infidelă făcîndu-l pe poet să ardă pe rugul suferințelor infernale ale iubirii nîmplinite, încît ajunge s-o urască la fel de mult cît a iubit-o. Balada sfîrșește însă ironic și gnomic:

„Pe proapătul tînr studinte / îl dăm pe mîna fetelor? / O, nu! Eu cred că-i mai cuminte / să-l frigem ca pe-un vrăjitor.
/ Dar bietul vrea dulceața lor, / încrezător la nebunie. / De-i blondă, brună, fugi de zor!... / ...Ferice-i omul cînd n-o știe!”

Trăind în vremuri de decădere a moravurilor, Villon se înfățișează ca un Orfeu care își întoarce cu nostalgie gîndul spre alte vremuri, transformînd în refren vechiul motiv *ubi sunt?* și evocînd, în *Balada doamnelor din alte vremuri*, femei a căror iubire a schimbat destine: „Unde-i mintoasa Helois / De dragul cui, scornit și-nfrînt, / Pierre Esbaillart, la Saint-Denys, / purtă monahicesc veștmînt?”, ori, cu idealul creștin al Fecioarei Maria în față, au schimbat istoria: „Și Jehanne ce-n Rouen s-a frînt / pe-un rug în flăcări?”...Prea Curată / unde-s acum?...”. Finalul fiecărei strofe are ca refren întrebarea retorică

„Dar unde sunt / zăpezile de altădată?”, în care zăpezile sunt simbol al unei purități pentru totdeauna pierdute.

Villon privește cu înduioșare și sarcasm, totodată, soarta femeilor care, spre deosebire de Fecioara Maria ridicată fizic la cer, îmbătrînesc transformîndu-se în umbre hidoase ale frumoaselor din tinerețe, iar după moarte, putrezesc în pămînt, anticipînd în aceste două strofe din *Tînguirea frumoasei coifărite ajunsă la ceasul bătrîneții*, estetica urîtului și umorul negru din *Florile răului* de Baudelaire:

„Zbîrcită-i fruntea, păru-i nea, / sprîncenele-au pornit să cheale, / iar ochii-s stinși – deși, cîndva, / băgau pe negustori în boale. / Slut, nasu-i strîmb din balamale, / urechile de jeg au plească, / obrazu-i gălbejit și moale, / bărbia-i creață, buza-i flească... // Așa-i sfîrșitul frumuseții – / cu brațe stoarse, mîni uscate / cu gîrboveala bătrîneții / și țitele piei atîrnate, / iar șoldurile descărnate... / Ascunsă șa, e ptiu! și vai! / ciosvărte-s pulpele-mproșcate / de-al vremii rînced mucigai...”

Dar oglinzile cele mai fidele ale vieții lui Villon sunt cele două testamente. Acestea sunt departe de spiritul și expresia *Testamentelor* atribuite lui Orfeu și încredințate discipolului său Musaios, asemănătoare immurilor sacre recitate la începutul ceremoniilor orfice. Cuvîntul nu are nici sensul religios consacrat de testamentele biblice. Termenul are în ambele sensul de document legal, în care omul își lasă moștenire bunurile lumești supraviețuitorilor morții sale. *Dania sau Testamentul cel Mic* a fost scris în casa unchiului său în noaptea ajunului de Crăciun, după spargerea făcută de Villon împreună cu patru prieteni la Colegiul Navarra, soldată cu un furt de 500 de scuzi de aur, încercînd să-și depășească spaima că va fi prins și spînzurat prin reflecție asupra faptei lor infame, transferată într-o ficțiune testamentară "ale cărei personaje – remarcă Jean Favier – sunt împrumutate din realitate"⁹, dezvăluind fondul realist al poeziei sale, care se identifică cu viața. Un testament poetic alcătuit din 40 de strofe de 8 versuri, în care Villon parodiază, amestecînd solemnitatea cu umorul și (auto)ironia, cu "o vervă – scrie Edgar Papu – desfășurată adesea în scilpitoare jocuri de cuvinte"¹⁰, condimentate cu argou sau jargon, convențiile unui asemenea document prin care "săracul François" lasă cunoscuților săi bunurile lui omeneste: „Las bărbierului chelia / și floacele de la urechi, / să le păstreze cît vecia. / Cîrpaciului, papucii vechi. / Iar boarfele-mi, la « Haine vechi », / le las în dar, că n-au cătare / nici cît o zeamă de curechi – / c-așa am eu inima – mare!”. Rătăcind apoi ca să-și piardă urma, după acest episod de tîlhărie, mai multă vreme pe drumurile Franței, Villon a fost arestat și trimis în ocna de la Meung-sur-Loire, unde a fost torturat din ordinul episcopului Thibault d'Aussigny, pe care îl acuză de cruzime, dar îl și iartă creștinește în deschiderea *Testamentului cel Mare*:

„La cei treizeci de ani, ce-i drept, / deși-am băut întreg amarul, / nu-s nici prea tont, nici înțelept – / în ciuda relelor

cu carul / ce mi le-a sorocit varvarul / Episcop Thibault d'Aussigny. / Cei păstoriți, să-i rabde harul; / Eu, însă,-l voi tăgădui! / .... / Dar dacă-a fost și crud și rău, / mai mult decît am spus vreodată / îl voi ruga pe Dumnezeu / să-l miruie cu-aceeași plată... / Dar cum Biserica ne-arată / să ne rugăm pentru vrăjmaș, / îmi zic: îl iert încă o dată / și-n plata Domnului îl las”.

A început să-l scrie încă din această groaznică închisoare, de unde a fost eliberat de regele Ludovic al XI-lea. *Testamentul cel Mare* a fost terminat, după ce s-a întors la Paris, în casa mamei sale, totalizînd 173 de octave între care sunt intercalate 16 dintre baladele sale, indicînd astfel caracterul lor ocazional. Atitudinea ludică din *Testamentul cel Mic* se schimbă într-o meditație gravă și melancolică asupra vieții sale, văzută retrospectiv și în perspectiva morții. Villon adaugă convențiilor unui testament legal, parodiate în primul, retorica mărturisirii/ spovedaniei creștine, în speranța că va dobîndi iertarea și mîntuirea: „Eu știu că port păcatu-n mine, / dar Domnul nu vrea moartea mea / ci reîntoarcerea-mi spre bine”, descriind, cu aceeași vigoare plastică a expresiei, primii pași pe care urmează să-i facă dincolo de limita morții:

„Întîi și-ntîi dau bietu-mi duh / Treimeii binecuvîntate / și Maicii Sfinte, ce-n văzduh / cămară-i de sfințietate; / rog, cu genunchile plecate, / pe cele două Cinuri sfinte, / la Tronul Sfînt, cu bunătațe, / s-aștearnă daru-mi înainte. // Iar trupul hotărâsc să-l las / măicuții noastre dragi, țărîna / (la viermi, ospățul n-o fi gras / că foamea mi-a fost stăpîna!); / să se

dezlege, dar și mîna / de lut, în lut să se întoarcă - / doar toate-n lume, totdeauna, / la baștină se-ntoarnă, parcă”.

Aici adverbul „parcă” strecoară ironic îndoiala față de existența vieții veșnice din învățăturile și ritualurile Bisericii. Arestat din nou, în urma înjunghierii unui notar de către un prieten al său de chef, Villon a fost condamnat la moarte prin spînzurătoare. În închisoare a scris *Epitaful în chip de baladă*, cunoscut mai bine cu titlul *Balada spînzuraților*, în care se roagă în numele fraților săi de osîndă, cerînd iertare celorlalți oameni și aducîndu-le aminte că și ei sunt muritori: „Frăținilor ce rămîneți în viață / nu ne purtați în inimi vrăjmașie, / că dacă mila voastră ne răsfată / și Dumnezeu mai bun o să vă fie. / Priviți cum stăm cinci-șase în frînghie: / ni-i carnea, ce-o-mbuiarăm altădată, / de multă vreme hoit, de viermi mîncată, / iar oasele-s cenușă fiecare. / Nu rîdeți de osînda-nfricoșată / ci să-l rugați pe Domnul de iertare”.

În cele din urmă, fiindcă nu era el făptașul direct, pedeapsa îi este comutată în obligația de a părăsi Parisul, fără a mai întoarce vreme de zece ani, ceea ce a dus la dispariția lui fără urmă la 32 de ani. Pe autorul atîtor fapte infame l-a salvat însă în eternitate opera sa poetică. François Villon este marele poet liric cu care se încheie Evul Mediu, devenind datorită valorii inalterabile a operei sale, ca să-l citez pe Sainte-Beuve, „strămoșul unei familii literare”¹¹ a poezilor damnați/ blestemați din care vor face parte peste veacuri Baudelaire, Verlaine, Rimbaud și alți creatori ai poeziei moderne.

Note:

* Folosesc pentru versurile citate traducerea lui Neculai Chirica din ediția François Villon, **Poezii** (București: Minerva, 1983).

1. Gustave Lanson, *Histoire de la littérature française* (Paris: Librairie Hachette, 1968), 177.
2. Ibid., 175.
3. Ibid., 177.
4. Paul Zumthor, *Introducere în poezia medievală* (București: Univers, 1983), 523.
5. Gaston Paris, *François Villon* (Paris: Librairie Hachette, 1901), 149.
6. Lanson, *Histoire*, 176.
7. Jean Favier, *François Villon* (Paris: Librairie Fayard, 1982), 229.
8. Jacques Charprier, *François Villon* (Paris: Pierre Seghers, 1958), 58.
9. Favier, *François Villon*, 89.
10. Edgar Papu, prefață la ediția François Villon, *Balade* (București: Albatros, 1975), 6.
11. Charles Augustin Sainte-Beuve, *Tableau historique et critique de la poésie française et du théâtre français au XVIe siècle* (Paris: Charpentier, 1848), 16.

Bibliography:

- Charprier, Jacques. *François Villon*. Paris: Pierre Seghers, 1958.
- Favier, Jean. *François Villon*. Paris: Librairie Fayard, 1982.
- Lanson, Gustave. *Histoire de la littérature française*. Paris: Librairie Hachette, 1968.
- Paris, Gaston. *François Villon*. Paris: Librairie Hachette, 1901.
- Sainte-Beuve, Charles Augustin. *Tableau historique et critique de la poésie française et du théâtre français au XVIe siècle*. Paris: Charpentier, 1848.
- Zumthor, Paul. *Introducere în poezia medievală* [Introduction to Medieval Poetics]. București: Univers, 1983.

IMAGINEA ALTERITĂȚII ÎN OPERA LUI KARIN GÜNDISCH. ȘTIUDIU DE CAZ: PARADISUL SE AFLĂ ÎN AMERICA

Kinga BOITOR, Melinda ERZSE

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: kinga.boitor@ulbsibiu.ro; melinda.ertzse@ulbsibiu.ro

---

THE IMAGE OF OTHERNESS IN THE WORK OF KARIN GÜNDISCH.
CASE STUDY: PARADISE LIES IN AMERICA

Karin Gündisch's book analyzed in this article is an example of a representative text for the frequent thematization of the German population's emigration from Transylvania. In her novel for children and youth, the author refers to the wave of emigration from Transylvania to America, that took place about 100 years ago. In the context of a German family's relocation from Transylvania to the so-called Paradise, America, the various categories of otherness can be very well observed. On the one hand, this article aims to discover images and models of interpretation that no longer correspond to the reality of our everyday life, on the other hand it aims to present stereotypes that even nowadays have a strong impact.

Keywords: Otherness, Emigration, Imagology, (Germans from) Transylvania, America.

Cartea lui Karin Gündisch analizată în articolul de față reprezintă un exemplu de text extrem de relevant pentru frecvența tematizare a emigrării populației germane din Transilvania într-o țară străină. În romanul ei pentru copii și tineret, autoarea face referire la valul de emigrare din Transilvania către America, ce a avut loc în urmă cu aproximativ 100 de ani. Cartea se bazează pe documente din arhiva profesorului și preotului Oskar Wittstock, care, în anul 1908, a întreprins o călătorie în America în urma căreia a descris pe larg condițiile de viață ale emigranților din Transilvania. Autoarea s-a documentat și din scrisori ale emigranților din 1902 și 1986 din arhiva familiei Sill, stabilită în Youngstown. În centrul atenției se află soarta unei familii germane din Transilvania, care a rămas prinsă sufletește între ce era pe atunci Austro-Ungaria și așa numitul paradis, America. În contextul

relocării într-o altă țară, se pot observa foarte bine diferitele categorii ale alterității.

Romanul este scris din perspectiva unui băiețel pe nume Johann, îndemnat de mama lui să noteze drumul anevoios spre țara de vis, drum ce reprezintă un caleidoscop al alterității. În literatura de specialitate, conceptul de *diferit* este considerat în majoritatea cazurilor a fi echivalent cu noțiunile de *străin* și de *necunoscut*. Corinna Albrecht¹ definește cuvântul *străin* prin patru abordări.

Conform primei abordări, *străin* înseamnă „aparținând unei alte țări, unui alt popor, unui alt loc, unei alte regiuni, unui alt oraș, unei alte familii, provenind din altă țară, din alt popor, din alt loc, din altă regiune etc., de altă proveniență (...)”.² Pornind de la această definiție, în cazul romanului menționat, *străinul* se conturează în

primul rând prin imaginea unei alte țări, aflate pe un alt continent, în contrast cu micul și familiarul univers transilvănean, numit „*cetatea de acasă*”, adică *Heimburg*.

Personajul principal, băiețandru Johann, a „văzut lumina zilei în Heimburg, în Transilvania (...)”³, unde cei mai mulți oameni „lucrează în țesătoria de lână și fiecare proprietar de casă deține împreună cu familia lui o bucată de pământ sau măcar o grădină.”⁴ Traducătoarea, Mariana Virginia Lăzărescu, explică alegerea numelui acestui oraș fictiv, *Heimburg*, ca fiind un pseudonim pentru Heltau (Cisnădie, județul Sibiu), orașul natal al autoarei Karin Gündisch, emigrată în Germania în 1984.

Imaginea Americii prinde contur prin apariția personajului Benjamin Becker din Bremen, care „le-a povestit oamenilor despre traiul mai bun din America.”⁵ Acest personaj reprezintă elementul de legătură între cele două lumi aflate la poluri opuse. Alegerea numelui acestui personaj nu este deloc întâmplătoare, el reprezentând prin numele lui nemțesc un mare factor de încredere în fața nemților transilvăneni cărora le prezintă opțiunea alegerii *străinului*, adică a paradisului de peste ocean, numit America: „În Youngstown, statul Ohio, era nevoie de muncitori în oțelării. El povesti despre concetățeni ardeleni care plecaseră la Youngstown și cărora acum le mergea foarte bine. Erau noutăți pe care toți le-au ascultat cu interes, iar la plecare, vizitatorul a lăsat adresa lui John Smith (...)”⁶

Acest al doilea personaj, *John Smith*, este de asemenea prezentat ca om de încredere, fiind neamț emigrat din Transilvania, unde se numise *Johann Schmidt*. Ca un plus de familiarizare cu *străinul* și ca o garanție a acomodării și integrării în societatea *străină*, Benjamin Becker recomandă familia *Schmidt/Smith*, pentru că aceasta „închiria camere pentru nou-veniți și le dădea o mână de ajutor imigranților.”⁷

Într-o a doua abordare, Corinna Albrecht definește conceptul de *străin* și prin termenii „necunoscut, nefamiliar, neobișnuit, de alt fel, nou, neștiut”⁸. America, lumea *nouă*, *necunoscută* nemților transilvăneni, o regăsim și în cântecele ademenitoare rămase în urma vizitelor lui Benjamin Becker, care „își ilustra povestirile cu cântece care apoi nu le mai ieșeau din minte ascultătorilor săi. Ele se transmiteau din gură-n gură. În special tinerii, fete și băieți, le fredonau cu drag.”⁹ Aceste cântece despre lumea *neștiută* îi poartă în gând pe meleaguri unde bunăstarea reprezintă normalitatea, în contrast cu traiul modest de zi cu zi din micul lor univers. Un exemplu în acest sens este *Cântecul iepurilor despre America*, care începe cu versurile: „Of, Doamne, lumea asta-i un calvar, / de noi, bieți iepurași, e vai și-amar!” și se încheie cu imboldul spre emigrare: „Hai cu toții-n lumea nouă, / cu pas grăbit spre-America.”¹⁰

Majoritatea cântecelor prezintă lumea nouă și necunoscută într-o lumină paradisiacă, prin exagerări menite să fascineze și să încurajeze ascultătorii, să-și

învingă teama și reținerea față de *străin*. Exemple în acest sens găsim în versurile: „Cârnații cresc acolo în copac, / șazeci de metri au și-i pui în sac, / iar șunca tocmai din pământ răsare, / O rupi și-o iei cu tine-n traista mare.”¹¹

Cercetători precum Karl Kaser subliniază dualitatea noțiunii de *alteritate*: „Alteritatea este ambivalentă, ea nu trebuie să fie neapărat respingătoare, aceasta poate fi la fel de bine atrăgătoare și fascinantă.”¹² Această fascinație o regăsim în atitudinea tinerilor din micul sat transilvănean, cărora versurile cântecelor despre America pe care le fredonează nu li se par deloc exagerate.

A treia abordare a Corinei Albrecht definește conceptul de *străin* ca fiind ceva „ce nu se potrivește cu ceva sau cuiva: ceva diferit, bizar, ciudat.”¹³ În atitudinea tinerei generații din Heimburg regăsim o puternică atracție pentru acest *bizar* numit America, aceștia imaginându-și țara străină ca fiind un adevărat paradis, care merită sacrificiul de a părăsi definitiv familiarul lor microunivers. La cealaltă extremă în perceperea *bizarului* și *străinului* se situează generația vârstnicilor din micul sat, generație reprezentată de bunicii personajului principal, Johann. Ei sunt întruchiparea ideii de *acasă*, de *cămin*, de *familiar*, de *cunoscut* și apară valorile tradiționale ale micii lor comunități. Bunicul, de exemplu, „n-ar fi venit niciodată la Pittsburg sau Youngstown, prefera s-o mulgă pe Virak de două ori pe zi, cum era obișnuit. Iar duminica, înainte de a merge la biserică, mătura în voie strada care rămânea curată până seara.”¹⁴ Generația bunicilor refuză tot ceea ce nu se potrivește tiparelor cunoscute: „Bunicul era mulțumit de viața lui și nu vroia să meargă cu tramvaiul la biserică.”¹⁵ Aceași gândire răzbate și din cuvintele bunicii, care răbufnește indignată ori de câte ori aude cântecele despre Paradisul American: „N-ai decât să stai cu mâinile în sân și să vezi cum crește totul ca-n paradis.”¹⁶ În încercarea disperată de a trezi la realitate tinerii aflați în pragul mării călătorii spre mult râvnitul Paradis, ea încearcă să îi avertizeze: „Dar voi știți că mai întâi trebuie să mori, ca apoi să ajungi în paradis?”¹⁷

În relația cu *străinul* și *bizarul* unei lumi fascinante și înspăimântătoare în același timp, generația de mijloc, părinții personajului principal, sunt prinși între dorința de a scăpa familia de sărăcie și durerea de a trebui să lase în urmă tot ce înseamnă cunoscut și familiar. Mama, cu inima grea, își urmează soțul împreună cu cei patru copii, însă nu se lasă pătrunsă ușor de mirajul așa zisului Paradis. Deși observă confortul din trenul american, privind pe geam ea exclamă înspăimântată: „Mi se pare că aici omul își ia ce are nevoie și de restul nu-i mai pasă. Țara asta nu e-n regulă, peste tot vezi numai lucruri neterminate.”¹⁸

Prezicerile sumbre ale bunicii și temerile adânci ale mamei se adevăresc odată cu moartea micuței Eliss, al cărei fragil organism cedează în urma chinuitoarei călătorii spre

țara de vis. Cu toate că fiecare membru al familiei începe să-și găsească rostul în lumea străină, părinții păstrează în suflet remușcarea de-și fi sacrificat mezină familiei: „Dacă am fi rămas acasă, Eliss ar mai fi trăit! Asta a fost prețul pe care l-am plătit pentru că am emigrat! Un preț mult prea mare!”¹⁹

În a patra abordare Corinna Albrecht definește noțiunea de *străin* ca „aparținând altuia, privind pe altcineva.”²⁰ În viziunea lui Vladimir Biti sentimentul de *străin* respectiv de *alteritate* reprezintă o graniță care „desparte propria cultură, propriul crez [...] de cel străin”.²¹ Familia lui Johann, ajunsă într-o lume în care totul este al altuia, își caută echilibrul prin încercarea de a reconstrui, măcar parțial, propriul microunivers. Cercetătorul Vladimir Biti afirmă că noțiunile de *necunoscut*, respectiv de *diferit*, nu pot fi definite fără noțiunea de *propriu*. Din perspectiva lui, *propriul* este întotdeauna punctul de pornire pentru comparația care așază față în față perechile de opoziție „propriu și familiar”, respectiv „diferit și străin.”²²

Pentru a redobândi siguranța oferită de ideea de *propriu* și *familiar*, mama căuta o locuință de suflet în „partea de vest a orașului Youngstown, unde se stabiliseră numeroase familii de imigranți germani”.²³ Mutarea familiei într-o comunitate în care se vorbea limba lor maternă este un prim pas spre regăsirea stabilității. Odată cu învățarea limbii engleze, vorbită în lumea pe care ei o resimțeau ca fiind a altora, sentimentul de alteritate începe să se diminueze.

Bernhard Giesen²⁴ consideră că prăpastia dintre categoriile *străin* și *familiar* ar putea fi închisă prin anularea blocajelor de comunicare și socializare, având în vedere faptul că, prin comunicare, ar fi posibilă o transformare rapidă a *străinului* în *familiar*. Această ameliorare a sentimentului de outsider, de a fi diferit, se subscie și viziunii Corinnei Albrecht²⁵, care, în definiția pe care o oferă termenului *diferit*, insistă asupra importanței factorului de *cunoaștere*. Comparând cei doi părinți, sosiți la momente diferite în lumea nouă, observăm că diferența dintre modurile lor de a relaționa cu alteritatea lumii noi se cristalizează tocmai pe baza acestui factor de cunoaștere. Tatăl, imigrat cu mult înaintea mamei, a avut timpul necesar să cunoască și să adopte treptat stilul de viață străin, care implică mutări frecvente în căutarea bunăstării. Mama în schimb, în prima etapă a acomodării, nu dispune încă de cunoașterea necesară acceptării străinului, motiv pentru care ea acceptă foarte greu faptul că nu se simte acasă în așa zisul Paradis.

În studiul său despre alteritate, Corinna Albrecht menționează faptul că noțiunea de *a fi diferit* implică și prezența fenomenului de neîndeplinire unei „așteptări a normalității”²⁶ Pentru un neamț din Transilvania normalitatea era reprezentată de rădăcini puternice într-o comunitate în care familia își avea propria casă și gospodărie. „Un transilvănean (...) își vinde casa și terenul doar când e la mare ananghie (...)”²⁷, îi spune mama tatălui cu reproș, când acesta propune vânzarea casei cu greu cumpărată în noua lume, după multe mutări, cămin ce pentru ea simboliza normalitatea de acasă.

Deși tatăl nu mai este atât de reticent față de obiceiurile străine și nu ezită să se mute de repetate ori pentru a îmbunătăți traiul familiei, și el caută să păstreze cât mai multe tradiții, prin care să reînvie sentimentul normalității. Un simbol în acest sens este sărbătorirea Crăciunului în stil transilvănean, cu prăjituri de casă și cu tăierea porcului, pentru care tatăl „îl rugase pe un măcelar transilvănean care lucra în oțelărie să ne taie porcul (...). El a ținut minte rețetele din bătrâni pentru preparat caltaboș, cârnați și tobă, a condimentat carnea exact așa ca și bunicul nostru (...).”²⁸ Normalitatea în seara de Crăciun este reprezentată de un „ospăț ca pe vremuri”²⁹, cu slănină, jumări, cârnați prăjiți cu varză murată și mămăligă, prune uscate, chec marmorat, cozonac cu nucă și prăjitură Linzer. „Mirosea tare de tot a Transilvania în casa noastră din Dennick Avenue și noi eram în culmea fericirii.”³⁰ Bradul „adevărat cu lumânări aprinse ca pe vremuri”³¹, care îl duce pe Johann cu gândul acasă, la mult iubiiții bunici, întregeste imaginea normalității căutate, însă ca un semn al încercării de a accepta alteritatea lumii noi, în peisaj, lângă bradul transilvănean, apare personajul unui Moș Crăciun american.

Nașterea mezinului George în primăvara anului următor reprezintă simbolul acceptării alterității și al familiarizării cu lumea resimțită inițial ca *diferită* și *străină*. Noul născut vine ca o vindecare a unei răni adânci provocate de pierderea fetei Eliss la scurt timp după sosirea în lumea neștiută și simbolizează noile rădăcini ale familiei în Paradisul numit America. Scris în amintirea surioarei Eliss, victimă a anevoioasei călătorii spre *paradis*, precum și pentru noul frățior, George, singurul veritabil cetățean american din familie, acest roman prezintă o diversitate de contraste și similitudini. La cei doi poli ai drumului spre *raiul* din America se situează pe deoparte pierdere și disperare, iar pe de altă parte speranță în bunăstarea râvnită cu atâta ardoare.

Note:

1. Corinna Albrecht, „Fremdheit“, în *Handbuch interkulturelle Germanistik*, ed. Alois Wierlacher și Andrea Bogner (Stuttgart: Metzler, 2003), 232-238 (traducerea autoarelor).
2. Albrecht, „Fremdheit“, 232-238 (traducerea autoarelor).
3. Karin Gündisch, *Das Paradies liegt in Amerika/ Paradisul este în America (ediție bilingvă)*, trad. Mariana Lăzărescu (București: Niculescu ABC, 2015), 15.
4. Ibid., 15.
5. Ibid., 19.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Albrecht, „Fremdheit“, 234 (traducerea autoarelor).
9. Gündisch, *Das Paradies liegt in Amerika*, 19.
10. Ibid., 21.
11. Ibid., 21-22.
12. Karl Kaser, „Umgang mit den Anderen“, în *Historische Anthropologie im südöstlichen Europa. Eine Einführung*, ed. Karl Kaser, Siegfried Gruber și Robert Pichler (Wien: Böhlau, 2003), 48 (traducerea autoarelor)
13. Albrecht, „Fremdheit“, 234 (traducerea autoarelor).
14. Gündisch, *Das Paradies liegt in Amerika*, 51.
15. Ibid., 51.
16. Ibid., 23.
17. Ibid., 23.
18. Ibid., 109.
19. Ibid., 119.
20. Albrecht, „Fremdheit“, 234 (traducerea autoarelor).
21. Vladimir Biti, *Literatur- und Kulturtheorie. Ein Handbuch gegenwärtiger Begriffe* (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2001), 42 (traducerea autoarelor).
22. Ibid., 42 (traducerea autoarelor)
23. Gündisch, *Das Paradies liegt in Amerika*, 121.
24. Bernhard Giesen, *Die Intellektuellen und die Nation* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993), 86 (traducerea autoarelor)
25. Albrecht, „Fremdheit“, 234 (traducerea autoarelor).
26. Ibid.
27. Gündisch, *Das Paradies liegt in Amerika*, 159.
28. Ibid., 155.
29. Ibid., 155.
30. Ibid., 155.
31. Ibid., 155.

Bibliography:

- Albrecht, Corinna. „Der Begriff der, die, das Fremde. Zum wissenschaftlichen Umgang mit dem Thema Fremde – Ein Beitrag zur Klärung einer Kategorie.“ [The Concept of the Stranger. On the Scientific Dwelling with the Concept of the Stranger – A Contribution to the Clarification of a Category] In: *Vom Umgang mit dem Fremden. Hintergrund. Definitionen. Vorschläge* [On Dealing with the Concept of the Stranger. Background. Definitions. Proposals] edited by Bizeul, Yves, Ulrich Bliesener and Marek Prawda, 80-93. Weinheim: Beltz, 1997.
- Albrecht, Corinna. „Überlegungen zum Konzept der Interkulturalität.“ [Reflections on the Concept of Interculturality] In: *Vom Umgang mit dem Fremden. Hintergrund. Definitionen. Vorschläge* [On Dealing with the Concept of the Stranger. Background. Definitions. Proposals] edited by Bizeul, Yves, Ulrich Bliesener and Marek Prawda, 116-122. Weinheim: Beltz, 1997.
- Albrecht, Corinna. „Fremdheit“ [Foreignness]. In *Handbuch interkulturelle Germanistik* [Handbook of Intercultural German Studies], edited by Wierlacher, Alois and Andrea Bogner, 232-238. Stuttgart: Metzler, 2003.
- Biti, Vladimir. *Literatur- und Kulturtheorie. Ein Handbuch gegenwärtiger Begriffe* [Literary and Cultural Theory. A Handbook of Current Terms]. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2001.
- Boitor-Erzse, Kinga. *Das Bild des Anderen in der rumäniendeutschen Kinder- und Jugendliteratur* [The Image of Otherness in Romanian German Children's and Youth Literature]. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009.
- Büker, Petra and Clemens Kammler, eds. *Das Fremde und das Andere. Interpretationen und didaktische Analysen zeitgenössischer Kinder- und Jugendbücher* [Foreignness and Otherness. Interpretations and Didactic Analysis of Contemporary Children's and Youth Books]. Weinheim: Beltz Juventa, 2003.

- Giesen, Bernhard. *Die Intellektuellen und die Nation* [The Intellectuals and the Nation]. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993.
- Gündisch, Karin. *Das Paradies liegt in Amerika/ Paradisul este în America (ediție bilingvă)*. [How I Became an American] Translated by Mariana Lăzărescu. Bucharest: Niculescu ABC, 2015.
- Kaser, Karl. "Umgang mit den Anderen" [Dealing with the Others]. In *Historische Anthropologie im südöstlichen Europa. Eine Einführung* [Historical Anthropology in Southeastern Europe. An Introduction], edited by Kaser, Karl, Siegfried Gruber and Robert Pichler, 40-60. Wien: Böhlau, 2003.
- Waldenfels, Bernhard. "Phänomenologie des Eigenen und des Fremden" [Phenomenology of the Own and of the Stranger]. In *Furcht und Faszination. Facetten der Fremdheit* [Fear and Fascination. Facets of Foreignness], edited by Herfried Münkler, 65-83. Berlin: Akademie, 1997.
- Waldenfels, Bernhard. "Fremd/ Fremdheit" [Foreign/ Foreignness]. In *Enzyklopädie Philosophie* [Encyclopedia of Philosophy], edited by Hans Jörg Sandkühler, 406-410. Hamburg: Felix Meiner, 1999.
- Waldenfels, Bernhard. *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden* [Basic Motifs of a Phenomenology of the Foreignness]. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006.
- Wierlacher, Alois, ed. *Kulturthema Fremdheit, Leitbegriffe und Problemfelder kulturwissenschaftlicher Fremdenforschung* [Cultural Topic Foreignness, Guiding Concepts and Problem Areas of Foreign Cultural Studies]. München: Iudicium, 1993.

VISUAL HUMOR THROUGH INTERNET MEMES. ICONICITY, IRONY, AND VIRALITY IN THE DIGITAL AGE (I)

Minodora SĂLCUDEAN
Radu MOTOROIU-ȘTEFAN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences
Personal e-mail: minodora.salcudean@ulbsibiu.ro, radu.motoroiu@fjsc.ro

---

VISUAL HUMOR THROUGH INTERNET MEMES. ICONICITY, IRONY AND VIRALITY IN THE DIGITAL AGE (I)

As contemporary instances of visual and iconic discourse, memes represent the most accessible form of entertainment as of today. Their huge online success goes back to a few characteristics of their content, such as humor, intertextuality, quick reception, and others, mostly related to their free and fully accessible circulation, with an ever-present potential of going viral. The memes' discursive nature can be exploited in interdisciplinary studies with a view to the pragmatics of complementary languages (visual and verbal), the meta-languages, as well as to the perlocutionary effects of a social and cultural nature, that are quantifiable nowadays in the digital medium. This article contains a theoretical and a practical part, the latter consisting in exemplification by analyzing a meme on a subject of transgenderism, whereas the interpretation activates two sides: (1) humor generated by the iconic discourse, and (2) the memes' potential of stigmatizing.

Keywords: meme, Internet, virality, iconicity, visual discourse, digital humor.

Memes as Discourse: The Nearest Kind and the Specific Difference

Originating in the Greek word *mimema* (imitation), the term meme was used for the first time in 1976 by biologist Richard Dawkins in his book *The Selfish Gene*. Here, he explores, from a Darwinist perspective, the nature of any biological unit that either dies or lives, as a result of a natural selection process. The name Dawkins chose for this unit is *gene*. He then continues to analyze it from

the point of view of its attributes, but also its capacity to transmit genetic information. However, there is an entire chapter dedicated not to genetic, but to cultural transmission.¹ He discovers an analogical relation between the evolution of genes and that of cultures, therefore he identifies a need to create a new unit, similar to genes, that could perform a similar function in the cultural field. This new unit's purpose was to replicate cultural material, unlike genes, who were replicating genetic material. Therefore, the word *meme*

appeared on grounds of this analogy between meme and gene. One other reason for choosing the term was the meaning of the Greek word *mimeme*, one that is being imitated. Examples of memes suggested by Dawkins include musical tunes, ideas, fashion trends.²

Upon looking at this new concept from a perspective of the meaning given by ancient Greeks, one can notice that imitation is a starting point in the creation of memes. Seen as “forms of visual argument”³ in their discursive complexity, memes initiate a double hypostasis: on the one hand, there is the ironic version of a pastiche, when the meme’s mimetism refers to behaviors, attitudes, conventions, etc., that it attempts to blast by use of laughable imitation, and on the other hand there is the iconic version of parody, in which a famous scene (book, film, press) becomes contemporary, with new characters or a new context, still meant to stir laughter. In both versions, memes can and usually do have a punitive undertext. Being social and cultural products by excellence, made for public consumption, memes contain in a nutshell the idea of public sanctioning and the desire to ridicule. In other words, in many situations the memes’ humor becomes an instrument of criticism, a way to deride and punish behaviors considered to be deviant.

The dictionary definition of memes reveals their imitative character, as well as their association with the gene transmission process: „A cultural or behavioral element, whose transmission and consistent presence in a population that is considered analogous to the inheritance of a gene, although through non-genetic means (imitation)”⁴ Therefore, the multiplication of memes can be described by help of the same analogy between the two: while genes multiply by being handed down from one being to another, in the same way cultural memes are transmitted from individual to individual and generation to generation in the collective mind, by imitation and replication.

In 2005, Distin was publishing „*The Selfish Meme*,” as a continuation to Dawkins’ chapter, with a title very telling from an analogy. Its author describes memes as „units of cultural information,” whose very content works like DNA. In his attempt to discover the concrete forms of memetic DNA, Distin reaches the conclusion that language alone is insufficient, since it rather serves to memes’ DNA as a means of expression. On referring to other possible forms, the author takes into consideration musical notes, mathematical formulas or cryptography, however reaching the conclusion that these aren’t enough to cover the entire array either. Finally, the author concludes that the memetic equivalent of DNA could only be a concoction of cultural systems of representation.⁵

Placing the discussion in the field of Internet, Limor *Shifman* proposes to look at the phenomenon of memes “from a communication-oriented perspective.”⁶ *Shifman*’s

approach is a step forward in to understanding the digital culture in which memes have to be investigated both in the academic and economic areas. One of the first observations of the author refers to the intertextuality of memes as a fundamental attribute: “memes often relate to each other in complex, creative, and surprising ways.”⁷ *Shifman* considers Dawkins’ definition of memes as restrictive and simplifying, which is why he proposes a more complex, three-dimensional conceptualization of memes: “(a) a group of digital items sharing common characteristics of content, form, and/or stance, which (b) were created with awareness of each other, and (c) were circulated, imitated, and/or transformed via the Internet by many users.”⁸ Likewise, Wiggins notes the limits of an analogy between the meaning Dawkins attaches to memes and the new sense acquired in the digital age. This analogy, says the author, is problematic because “it ignores the discursive aspect of internet memes” and “fails to relate to the complex and multifaceted ways in which content is created, spread, etc. online.”⁹

The Digital Medium and the New Memes’ Success

Talking about the cultural medium as a living organism, whose genes are the memes, it was to be expected that its evolution would bring about some major changes in the way in which memes appear, are transmitted and received. Along with the appearance and skyrocketing evolution of Internet and its culture, users have adapted and modified the term in order to adapt it semantically to the new digital context. The scientific approach most at hand comes from the direction of semiotics and pragmatics, and the phenomenological/processual understanding of this kind of culture’s creation and dissemination can be seen from a Peircean perspective of habitualness: “Hence, the internet memes’ processual nature could be understood in light of habituality, or what Peirce called ‘habituescence’, the “consciousness of taking a habit.(...) The definition of internet memes in fact could be further pushed so as to encompass systems of signs that are subject to translation in habituescence, or, systems of signs with the tendency to take translational habits. But in this light, one can see how the development of internet memes is perhaps not that different from the growth of any other instance of culture.”¹⁰ Memes can be found in various forms, ranging from text to image and video with script; there are also variations of audio forms, yet all these have two elements in common, humor and virality.

In order to understand the way in which a meme or a series of memes becomes viral, we must understand the nature of humor, generated by the new communication technologies, or what this nature consists of. Insisting on the persuasive nature of Internet memes, whose function is “to posit an argument, visually, in order to

start, extend, counter, or influence a discourse,” Wiggins considers humor only a pretext or “surface-level” for penetrating to a deeper level where ideological practice can be observed. Wiggins’ perspective interconnects ideology, semiotics, and intertextuality in the elaboration of a social approach of meme analysis, starting with Schifman’s model.¹¹ The new memes, revealed as specific discourse of the digital culture, are perceived by Wiggins as “visual arguments, and that the etymological root of internet meme (which) should not be the Dawkinsian mimema but rather enthymeme.”¹²

Internet memes have been defined by Davison as „a piece of culture, typically a joke, which gains influence through online transmission”.¹³ The most common composing elements are image and text. Images or templates are usually cut out from movies, news, sketches or art. As a matter of fact, any pre-existing discourse, originating and original, sufficiently known to a very broad and heterogeneous public, or to a niche of public, has a potential of successful pastiche or parody. We can therefore say that we are dealing with a hybrid media product, combining both original ideas, and elements that are already owned by other media. In time, memes have reached a certain stage of standardization, in which the image quality or certain details such as the text font become of lesser importance. This standardization is proliferated by other sites appeared with the dedicated purpose of sharing memes, having their own virtual library of *templates* and other instruments necessary for text overwriting, but also with links by which the newly finished meme is propelled with one single click to the main social networks. Its becoming viral then depends on the users’ creativity, their vision, the type and quality of humor involved.

What is specific to digital memes and also extremely relevant for the way in which they are created, is their collaborative nature. In many cases we are dealing with intelligence and collective humor, which emphasizes their nature as social and cultural discourse, susceptible of also being analyzed from a perspective of studies on mentalities. For example, users always have the possibility not only to create memes, but also to intervene graphically, to reconstitute, to update the already existing memes known to broad audiences, and eventually to redistribute a new version that they consider to be improved or adapted to a new context.

On citing several theoretical sources (Davison, 2012; Knobel and Lankshear, 2007; Lunenfeld, 2014), Sara Cannizzaro concludes that “these commentators have not merely observed a single media text (a discrete unit), but a collection of objects and the way these objects have triggered one another and related to one another through time. So, if Internet memes can only be studied in relation to their numerous adaptations and versions across a period of time, it can be concluded that an Internet meme cannot be defined as a single image or

video or catchphrase (as per the ill-defined conceptions outlined above) or, in other words, as isolated information; instead, internet memes must be defined at the very least as systems.”¹⁴

One essential aspect in the understanding of the digital memes’ phenomenon is their virality. And this is what actually spells success. Being specific forms of digital communication (of a “many to many” type, Castells¹⁵) one condition to their success is the threshold of comprehension. The Internet users, as active participants in decoding the message must be able to grasp the intertext (the inter-iconicity), or the original element that spawned the current artefact instantaneously, thus participating actively in the deconstruction and reconstruction of meanings. “The successful memes involve the presentation of a puzzle or problem brought on by incongruities in an image; the obviously “photoshopped” appearance of the image is almost a cue for participation and, thus, proliferation of the meme.”¹⁶ The massive online distribution is mostly connected to certain political and social contexts, to major events, or tense situations, or to notorious and controversial public figures, all these being triggers to this type of digital communication. „In Internet culture, it is normally understood that in order to turn into an actual internet meme, a cultural object has to “go viral” first. Yet in digital media theory, critical attempts have been made to understand Internet memes’ processual nature beyond the virus metaphor.”¹⁷

Concerning the phenomenon of memes’ viralization, in the case of certain social networks such as *Facebook*, digitalization enables their sharing to be deliberate (by help of the share button), as well as involuntary, by reactions to postings with one of the available options, because postings that people have reacted to are automatically displayed in a typical user’s Newsfeed. Memes often refer to current events, engaging people in some different sort of public dialog around political themes, as they are sometimes, unlike written materials, able to arrest users’ attention with the catch of humor.¹⁸

Nowadays, there is increasing concern to exploit the memes’ discursive nature. For example, researchers like Heidi E. Huntington from Colorado State University have been referring to online memes since 2013, using instruments of visual rhetoric; from a constructivist perspective of representation, the researcher justifiably considers them a current form of public discourse. Therefore, as an object of study in the realm of *Language sciences*, of *Communication* or in that of *Psychological - Social Sciences*, Internet memes can successfully be applied a semiotic and/or pragmatic filter in analysis and interpretation. Extremely generous today for researchers, *Internet memes* can be studied as collective cultural products, with multiple significances and echoes in the public space and in various communities (political, ethnic, religious, gender, etc.) since they are

not simply artefacts with a touch of humor, but even (multi)media products aimed at certain categories of public, that can obviously communicate in an insidious and/or representative manner, thus receiving the brand signs of public discourse with a persuasive bend.¹⁹

In an environment characterized by democracy, freedom of speech, creativity, collaboration and free access to most resources, such as the Internet, the creation and distribution of memes seems to be more than a phenomenon to speak for the social health of the very support or organism, but also a desirable way to sanction certain excesses through humor. Only the phenomenon in itself is developing its own flaws, and the discourse of memes can sometimes reach to dire situations. The ease and speed with which they can be shared on the Internet not rarely leads to fast proliferation of false information or opinions prone to degenerate into hate speech. It is well-known that the *hate speech* phenomenon, extremely amplified by the new media, particularly in tense moments, represents discriminatory manifestations with different nuances, from soft comments and sarcasm, to the verbalization of radical, extremist, violence instigating attitudes, the hate discourse makes use of language (also iconic) marked by cynicism, brutality, foul language, that is targeting persons or rather groups or categories of persons adhering to a bunch of common values. These people or groups are targeted for race, religion, ethnic or national origin, gender or gender identity.²⁰ The hate-instigating discourse is indeed more subtle and allusive, yet can contain a generating element of loathing, discrimination, marginalization of a person or entire community in a nutshell. This study has an application in the analysis of memes about transgender persons, in order to highlight discourse markers as well as possible effects in a psychological and social plane.

Preoccupations to Classify Memes

There have been recent preoccupations to classify memes, both from a science point of view, and from the position of users and creators. One of the online meme creators is Leyshla M. Acevedo-Sanchez, who, while giving an answer to a question on the *Quora* site, offers a typology of memes that translates the webspace reality very well. According to this taxonomy, popular memes can be classified by a criterion of accessibility, in the categories of *dank* and *normie*. One other classification by the kind of generated emotions and their intensity, as well as the message content, divides them into *edgy* and *wholesome*.²¹

Therefore, *Dank Memes* (containing cynical, bizarre, unconventional humour) represent those memes that are deliberately weird. Users see dank memes as superior, their humour being less direct, and the message decoding

more challenging. In order to understand the meaning of a dank meme, a deeper deciphering is needed, which reduces their audience to those who have the required background to understand them. To the other end of the spectrum are *normie memes*, created and understood by a broader public, that does not necessarily have a connection to the so-called meme culture. These can be found in marketing or other associated domains, where they are employed because they can be understood by most users. Normies are considered to be of lower quality, containing light humour. For this reason, some users consider them rather dead, since their comic substance is used out or even missing. These can have their origin in the dank memes, once they become ubiquitous, but there are also many memes originally created as normies.

Whether *dank* or *normies*, memes can be at the same time *edgy* (extremist and discriminating humour) or *wholesome* (empathic, emotionally and morally convenient). This other classification uses a criterion of emotional intensity. In other words, the dank/normie classification is made by accessibility, whereas the second takes the emotional dimension of humour into consideration. An *edgy* defies social norms, exploiting dark humour, morbidity and cynicism, with an explicit intention to stir laughter. *Edgies* are known for their clear intention to shock, scandalize and attract attention with their gloom. *Wholesome* memes, on the other hand, are promoting a healthy soul and mind. This category of memes builds on positivity, compassion, love and understanding. It therefore excludes sarcasm, cynicism and negative emotions, giving value to empathy, solidarity with a cause, as well as a whole range of positive thoughts and emotions.

Upon analysing 1,000 memes on Facebook, V. Taecharunroj and P. Nueangjamnong have also identified in these predominantly iconic constructs a particular typology and style of humour. The main sources of humour have proven to be exaggeration, comparison, personification, sarcasm, puns, silliness and surprise. As for styles, there are the infatuate, the self-enhancing, aggressive, affiliative and the self-defeating styles identified.²² However, the style and language of memes cannot be regarded as stand-alone aspects in a media participatory culture of unprecedented dynamism. Sometimes the degree of ambiguity of the message of some memetic series is directly proportional to the degree of hermeticization of a virtual community. Although memes are seen as “form and practice of storytelling” or as “*fast-food media* and *political mindbombs*”²³, they can only be decoded by those who know the context in which they were created. In other words, the comprehensibility level of the memetic discourse is conditioned by the understanding of the contextual reality that generated the respective meme(s). “From the sociological perspective, memes function

as “performative acts”: each person decides whether to ratify or oppose a specific way of interpreting the situation – and he or she adjusts a meme accordingly.”²⁴

In recent years, the interest of researchers in the academic area for the interdisciplinary study of memes has increased, as the recent volume of Anastasia

Denisova (quoted above) also demonstrates. Cultural and identity studies, communication sciences, language philosophy, (political) discourse analysis, anthropology are just some of the areas of interference today in the study of memetic discourse, that will remain open and challenging.

Notes:

1. Robert Chandler, *Meme World Syndrome: A Critical Discourse Analysis Of The First World Problems And Third World Success Internet Memes* (Florida: University of Central Florida, 2013), 7. Electronic Theses and Dissertations. <http://stars.library.ucf.edu/etd/2613>.
2. Richard Dawkins, *The Selfish Gene* (New York: Oxford University Press, 2006), 192.
3. Leslie A. Hahner, “The Riot Kiss: Framing Memes as Visual Argument,” in *Argumentation and Advocacy*, 151-166, 2013, 153.
4. “Meme,” in Oxford English online dictionary (2nd ed.) <http://www.oed.com/view/Entry/239909?redirectedFrom=meme>, accessed 13.05.2019.
5. K. Distin, *The selfish meme: A critical reassessment* (New York: Cambridge University Press: 2005), 37-167.
6. Limor Shifman, *Memes in Digital Culture*, (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2014), 6.
7. *Ibid.*, 2.
8. *Ibid.*, 41.
9. Bradley E. Wiggins, *The Discursive Power of Memes in Digital Culture. Ideologies, Semiotics and Intertextuality* (New York & London: Routledge, 2019), 25.
10. Sara Cannizzaro, “Internet memes as internet signs: A semiotic view of digital culture,” *Sign Systems Studies* 44, no. 4, (2016): 576.
11. Wiggins, *The Discursive Power*, 32-36.
12. *Ibid.*, 147.
13. Patrick Davison, “The Language of Internet Memes,” in *The Social Media Reader*, ed. Michael Maniberg (New York: New York University Press 2012), 122.
14. Sara Cannizzaro, “Internet memes as internet signs: A semiotic view of digital culture,” *Sign Systems Studies* 44, no. 4, (2016): 572.
15. Manuel Castells, *The Internet Galaxy – Reflections on the Internet, Business, and Society* (New York: Oxford University Press, 2002), 2.
16. Christopher Lehman , Nicholas J. Rowland & Jeffrey A. Knapp, *Memes in Digital Culture*, ed. Limor Shifman (Cambridge, MA: MIT Press, 2014), book review, in *The Information Society* 32, no. 2, 162-163 (2016),162.
17. *Ibid.*, 575.
18. Beth Dougherty, “Comic Relief: Using Political Cartoons in the Classroom,” *International Studies Perspectives* 3, (2002): 258-270.
19. Heidi Huntington, “Subversive Memes: Internet Memes as a Form of Visual Rhetoric,” in *Selected Papers of Internet Research* (2013). https://www.academia.edu/5415739/Subversive_Memes_Internet_Memes_as_a_Form_of_Visual_Rhetoric.
20. National Council for Combating Discrimination, *The Forms of Discrimination*, <http://cncd.org.ro/formele-discriminarii>.
21. Leyshla M. Acevedo-Sanchez, in an answer to “How is a true meme made popular?,” *Quora*, <https://www.quora.com/How-is-a-true-meme-made-popular>.
22. Viriya Taecharungroj, Pitchanut Nueangjamnong, “Humour 2.0: Styles and Types of Humour and Virality of Memes on Facebook,” *Journal of Creative Communications* 10 no. 3, 288-302 (2015): 297-299.
23. Anastasia Denisova, *Internet Memes and Society* (New York: Routledge, 2019): 2, 5.
24. *Ibid.*, 29.

Bibliography:

- Bergson, Henri. *Teoria râsului* [Laughter], second edition. Iași: Institutul European, 1998.
- Cannizzaro, Sara. “Internet memes as internet signs: A semiotic view of digital culture.” *Sign Systems Studies* 44, no. 4 (2016).
- Castells, Manuel. *The Internet Galaxy – Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Chandler, Robert. *Meme World Syndrome: A Critical Discourse Analysis Of The First World Problems And Third World Success Internet Memes*. Orlando: University of Central Florida, Electronic Theses and Dissertations, 2013.

- Davison, Patrick. "The Language of Internet Memes". In *The Social Media Reader*, edited by Michael Maniberg, 120–134. New York: New York University Press, 2012.
- Dawkins, Richard. *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Denisova, Anastasia. *Internet Memes and Society*. New York: Routledge, 2019.
- Distin, K. *The selfish meme: A critical reassessment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Dougherty, Beth. "Comic Relief: Using Political Cartoons in the Classroom." *International Studies Perspectives* 3 (2002): 258–270. doi:10.1111/1528-3577.00095.
- Hahner, Leslie A. "The Riot Kiss: Framing Memes as Visual Argument." *Argumentation and Advocacy* 49, no. 3 (2013): 151–166.
- Lehman, Christopher, Rowland J. Nicholas, and Knapp A. Jeffrey. "Memes in Digital Culture, edited by Limor Shifman. (Cambridge, MA: MIT Press, 2014)", book review. *The Information Society* 32 (2016).
- Shifman, Limor. *Memes in Digital Culture*. Cambridge: MIT Press, 2014.
- Taecharungroj Viriya, and Pitchanut Nueangiamnong. "Humour 2.0: Styles and Types of Humour and Virality of Memes on Facebook". *Journal of Creative Communications* 10, no. 3 (2015): 288–302.
- Wiggins, Bradley E. *The Discursive Power of Memes in Digital Culture. Ideologies, Semiotics and Intertextuality*. New York & London: Routledge, 2019.

Webography:

- Quora – Forum Reply, Acevedo-Sanchez M. Leyshla, *How is a true meme made popular?*
- Consiliul Național Pentru Combaterea Discriminării, *Formele Discriminării*
- KnowYour Meme, *Computer Reaction Faces*.
- Oxford English online dictionary (2nd ed.), *Meme*.

CONFUCIANISM, PARENTING ȘI E-LEARNING: CULTURA ASIEI DE EST ȘI REZULTATELE PISA

Niculae Liviu GHERAN

Cercetător independent
Independent Researcher
Personal e-mail: agheran.niculae@yahoo.co.uk

CONFUCIANISM, PARENTING, AND E-LEARNING: EAST ASIAN CULTURE AND PISA RESULTS

During the course of the following paper I aim to investigate possible reasons for the impressive results that countries in East and South-East Asia have obtained at the PISA examinations that take place every three years. These examinations include three tests: Math, Science and Reading. What I have found is that there are more than one reasons that contribute to this type of success. The main three that I have chosen to present are first and foremost: an unique cultural climate where education is highly prized by the members of the community and the role of teachers is acknowledged as being central to the development of society. Secondly, different parenting methods can also be cited as influencing educational outcome. Thirdly, we have an education system that has a strong and well funded public school system but also a vast network of options outside the state provided system that includes cram schools, language schools and online schools, parents there showing a very high willingness to invest in extra classes and educational options outside the public education system.

Keywords: PISA, Education, East Asia, Culture, Tiger Parenting, E-Learning, Confucianism.

“Acquire new knowledge whilst thinking over the old,
and you may become a teacher of others.”

“By three methods we may learn wisdom: First, by reflection,
which is the noblest; second, by imitation, which is easiest;
and third by experience, which is the bitterest.”
Confucius

Este foarte interesant de observat că societatea occidentală pare a fi periodic șocată de rezultatele obținute la testele PISA în Asia de Est și SE. Primul test PISA a fost dat în cadrul țărilor OECD¹ în 2000.

De atunci, din trei în trei ani, deznoământul pare a fi același, și anume că unele țări din Estul și Sud Estul Asiei obțin rezultate mai performante decât alte țări de pe glob. Și, desigur, în fiecare an, aceste alte țări își motivează rezultatele prin diverse narațiuni cu rol de panaceu, bazate de multe ori pe viziuni incomplete cu privire la sistemele educaționale din Asia. Înainte de a intra însă în detalii cu privire la factorii care au influențat rezultatele, aș dori să dau câteva detalii despre sursele principale ale informațiilor prezentate. Multe dintre date au fost luate din rapoarte ale OECD, de exemplu referințe la bugete alocate educației sau la

rezultatele testelor PISA. Atunci când nu am putut găsi rapoarte OECD (nu toate țările discutate sunt membre OECD), am apelat și la articole din presa globală sau diverse studii de dată recentă și care tratează subiectul cercetat. O alta sursă importantă s-a dovedit, desigur, experiența de 6 ani pe care am avut-o ca profesor, pregătind studenți care provin din acele țări care au obținut rezultatele foarte bune la testele PISA. Cam prin perioada în care îmi redactam teza de doctorat (anii 2013-2014), începuse să ia avânt la nivel internațional, dar în special în Asia de Est, ideea de „profesor virtual”. În ziua de azi există platforme care conectează elevul cu profesorul oriunde în lume s-ar afla aceștia. Inițial îmi doream doar un venit temporar care să îmi permită să continui cercetarea pentru doctorat, din moment ce Clujul e un oraș cu un cost de viață ridicat. Ceea ce nu anticipasem însă, la momentul acela, a fost că acest nou concept de predare urma să mi se pară atât de interesant, încât aveam să rămân în domeniu și după terminarea tezei. În ceea ce mă privește, mi s-a părut fascinantă șansa contactului real și constant cu diferite culturi și elevi de peste tot din lume, prilej de a înțelege tot felul de aspecte ale vieții din acele locuri, astfel dându-mi nu numai oportunitatea de a preda, dar și de a învăța foarte multe lucruri noi.

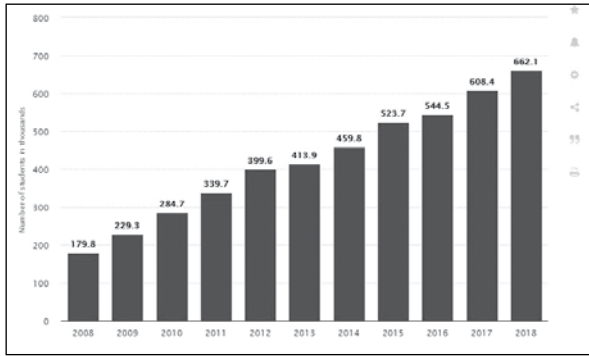
Profesorul virtual poate locui, de asemenea, oriunde în lume, tot ce are nevoie fiind o bună conexiune de internet. De altfel, mulți dintre colegii mei din SUA, UK, Canada (sau din diverse țări europene) s-au mutat fie temporar, fie definitiv, pe diverse insule tropicale din Thailanda, Vietnam, Indonezia sau Filipine, unde mai nou există conexiuni de WIFI.² Aceștia fie predau, fie scriu sau lucrează în alte domenii unde munca de la distanță este posibilă. Acești aproximativ 500.000³ de Robisoni digitali, cunoscuți și ca *digital nomads* aleg să-și părăsească țările de origine, costurile de viață exorbitante și aglomerările urbane pentru a se muta, de multe ori doar cu un rucsac în spate și un laptop, în paradisurile tropicale din SE Asiei cu scopul de a lucra în diferite domenii ce pot fi practicate la distanță inclusiv predatul online. Personal însă m-am mulțumit deocamdată să predau majoritatea timpului din România și doar să călătoresc, pe perioade relativ scurte, în mai multe țări de pe continentul asiatic, unde am avut ocazia să-mi întâlnesc mulți dintre elevii, studenții, colegii, sau asistenții cu care am colaborat de-a lungul timpului. Astfel, la ore, timp de șase ani am avut contact cu foarte mulți elevi din multe țări din Asia de Est și SE.

În lumea predatului *online* pe platforme internaționale nu este neobișnuit să ai la ora 12:00 un student din Japonia, la 13:00 pe cineva din China sau Coreea de Sud, iar mai târziu studenți din Singapore sau Vietnam. Ai parte de elevi de toate vârstele și din toate categoriile sociale. De asemenea, studenții care apreciază metodele tale de predare tind să te includă

în programul lor săptămânal de studiu și vin o dată, sau chiar de două-trei ori pe săptămână. Astfel, pe unii din ei, de obicei pe cei cu aptitudini superioare de limba engleză, începi să-i cunoști mai bine, discutând și despre lucruri care nu sunt incluse în programa școlară. Elevii provin din familii din diverse clase sociale, mulți din noua clasă de mijloc și de sus din China, estimată numeric la câteva sute de milioane de oameni însă bineînțeles și corespondenții lor din restul Asiei de Est și SE (Japonia, Coreea de Sud, Singapore). Pe de altă parte există și elevi cu posibilități mai reduse care fac eforturi considerabile să aibă acces și ei la acest tip de educație.

Putem vorbi de mai mulți factori care influențează rezultatele. În primul rând, avem factorii culturali comuni societăților confucianiste, în al doilea, apetența majoră a acestor țări pentru investiția în sistemul educațional public, după cum, în al treilea rând, tot aici au fost create, de-a lungul timpului, facilități diverse pentru forme de educație suplimentară administrate privat. În ceea ce privește însă, reacția unor critici cu privire la rezultatele obținute în Asia la testările PISA, de multe ori unii comentatori se îmbată cu apă rece, în sensul că apelează la argumentul unui avantaj la nivel universitar și unui presupus avantaj în plan creativ ca scuză liniștitoare pentru performanțele mai slabe la nivel de școli generale sau licee în occident (de parcă nu dintre elevii de liceu de azi vor fi selecționați studenții de mâine). Numai că acesta nu a fost un test de creativitate! Au fost trei teste, de *matematică, știință și citire*. Când va avea loc „testul de creativitate” vom afla dacă elevii din spațiul cultural vestic sunt mai creativi sau nu, deocamdată am aflat doar că elevii din spațiul cultural est și sud-est asiatic sunt mai competenți la *matematică, științe și citire*. Este util să înțelegem termenii comparației. Pentru că aici nu trebuie să discutăm calitatea mediului universitar occidental când încercăm să motivăm rezultatele PISA, ci a școlilor generale și a liceelor. Este foarte important să facem această diferențiere. Asta pentru că, într-adevăr, majoritatea universităților de top la nivel global se află în Occident.

Din Top University Rankings publicat de Times Higher Education vedem cum din primele 50 universități la nivel global, doar 7 se află în spațiul cultural Asiatic, primele apariții fiind Tsinghua University (China locul 23) urmată de Peking University, (tot China locul 24) și National University of Singapore (locul 25).⁴ În Asia de Est există de asemenea enorm de mulți studenți care ar dori (sau chiar își fac) studiile universitare în vest. Spre exemplu, doar în cazul Chinei, numărul studenților care aleg mediul universitar occidental este în creștere exponențială. Conform site-ului Statista, între 2008 și 2018 doar numărul studenților străini proveniți din China a crescut cu 600% ajungând la 662.000/an.⁵

Numărul de studenți proveniți din China care studiază în străinătate (mii)

Însă, pe de altă parte, grupul elevilor asiatici care vin în vest la nivelul școlii generale sau al liceului nu este așa de mare. Privind rezultatele de la PISA, înțelegem și de ce. Rețeaua de școli generale și licee publice bine administrate și susținute cu fonduri suficiente de la buget, o gamă largă de centre pentru educație suplimentară administrate privat, școli online, toate acestea nutrite de o cultură în care educația are un loc extrem de bine definit, au fost de natură să genereze astfel de rezultate. Aceeași poveste se repetă în Japonia, China, Hong Kong, Coreea de Sud sau Vietnam indiferent de orientarea politică a fiecărui stat. În ceea ce privește însă testarea PISA, rezultatele arată în felul următor:

Observăm astfel cum în Top 10, 7 din 10 țări și regiuni clasificate fac parte din Asia de Est și SE. Așadar, dacă occidentul deține într-adevăr un număr important din cele mai bune universități de pe glob, aceasta nu înseamnă că sistemul educațional în sectorul primar și secundar ocupă același loc în ierarhia performanțelor la nivel global.

Un alt tip de interpretare critică a rezultatelor PISA vede în acest test o manifestare a unui anumit segment al societății globale, care caută să standardizeze educația în interesul marilor companii. De exemplu, Josh Cole publică pe site-ul CCPA (Canadian Center for Policy Alternatives) articolul cu titlul „Putting PISA in its Place”, în care evidențiază prezumțiile de la care pleacă testul PISA, de exemplu, că măsoară capacități utile vieții de zi cu zi, *real life skills*, și nu dă importanță altor materii tradiționale din aria curriculară considerate mai puțin importante, astfel căutând să încurajeze ajustarea politicilor educaționale ale statelor în interesul companiilor.⁷ Autorul evidențiază acest aspect al testărilor problema este desigur că, fie că suntem de acord sau nu cu această critică anti-globalizare a testărilor PISA, a standardizării cu scopul integrării în economia globală, problema rămâne aceeași și anume deficitul de cunoștințe la nivel de liceu între locuitorii spațiului cultural Est și SE Asiatic și cel Vestic la acele trei materii. Pe scurt, mulți critici sunt de multe ori mai preocupați de politizarea testului decât de rezolvarea

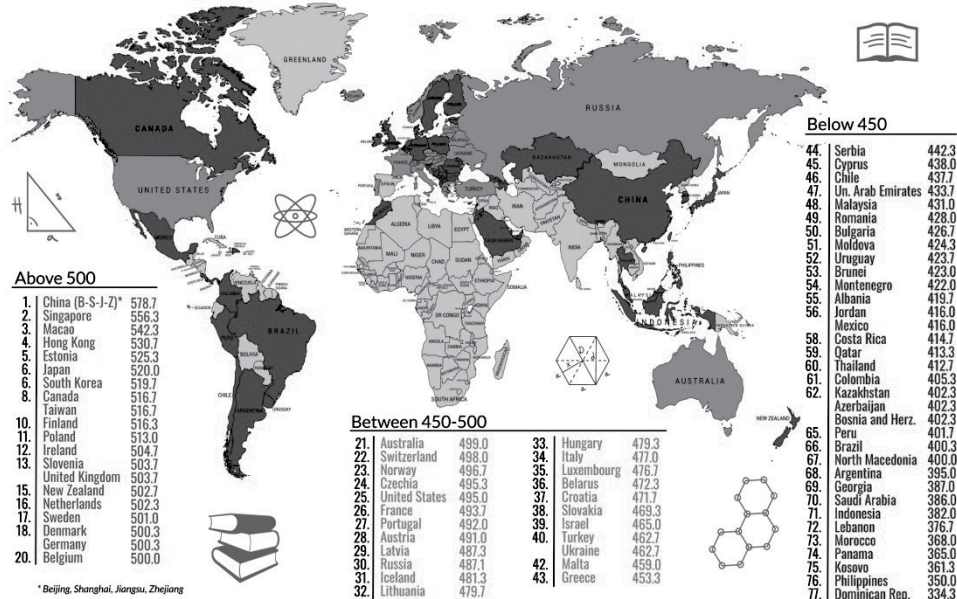
PISA 2018 worldwide ranking

average score of math, science and reading

factsmaps.com

Source: OECD, 2018-2019

above 500 450-500 below 450

* Beijing, Shanghai, Jiangsu, Zhejiang

problemelor evidențiate de rezultate. Dincolo de asta, nu putem fi absolut convingși că dacă am include alte materii precum educația civică sau istoria, clasamentul ar fi diferit, din moment ce în țări precum Japonia, China, Coreea de Sud, Vietnam sau Singapore educația civică și în general normele de comportament acceptate social ca fiind corecte sunt mult mai stricte decât suntem obișnuiți în Occidentul liberal în care cetățenii tind să pună o mai mare doză de importanță pe libertatea individuală decât pe reguli sociale. În articolul lui Donald K. Emerson cu titlul „Singapore and the Asian Values Debate” publicat în volumul *Culture and Politics: A Reader* autorul publică rezultatele unui sondaj de opinie făcut de David Hitchcock cu următoarele rezultate atât interesante cât și relevante cu privire la discuția privind educația:

„David Hitchcock asked 131 officials, scholars, businesspeople, and professionals from eight East Asian countries and the United States to select from a list of values not necessarily the ones that they themselves endorsed, but rather the ones that they considered were «critically important» to others in that particular country. On all major relevant differences between Asians and Americans, majorities of Asians took the supposedly Asian position, consistently ranking social stability as more important to their fellow citizens than personal liberty. Answers on the value of an «orderly society» differentiated the two groups the most. By differences of 54 and 51 percentage points, respectively, Asians were more inclined than Americans to pick «respect for learning» and «preserving harmony for the group» as critically important to their fellow citizens”⁸

Putem deci spune că PISA este politizat excesiv atât la dreapta cât și la stânga eșichierului politic deoarece pe de o parte dreapta pare să se ascundă în spatele rezultatelor mai bune la nivel universitar mizând pe o presupusă superioritate creativă a indivizilor care absolvă cursurile universitare în vest iar stânga face o critică a examinării în sine. Din păcate, niciuna din abordări nu prea pare a avea impact într-o eventuală îmbunătățire a rezultatelor elevilor proveniți din Vest și este foarte probabil ca în 2021 să avem din nou tradiționala discuție despre PISA și de ce în anumite zone ale globului rezultatele sunt mai bune decât în altele, fără să se schimbe nimic în plan real în Occident. În felul acesta, discuția poate continua *ad infinitum*. E foarte ușor să înghiți pilula ideologică preferată și să ignori orice altceva din trei în trei ani de zile. Testul PISA a fost dat deja de șase ori (2003, 2006, 2009, 2012, 2015, 2018), oamenii au făcut observații similare de șase ori la rând, după fiecare test, testul a fost revizuit de șase ori, iar rezultatele obținute au fost similare, ba chiar putem observa o îmbunătățire a rezultatelor din Asia de Est în raport cu alte țări și zone analizate. Pentru a pune în evidență evoluția rezultatelor voi integra în tabelul de mai jos rezultatele de la 3 din cele șase sesiuni de examinare (2003, 2015, 2018).

Clasamente PISA în sesiunile de examinare 2003, 2015, 2018 (locurile 1-10, în ordine)			
	Științe	Matematică	Citire
PISA 2003	Finlanda Japonia Hong Kong Coreea Liechtenstein Australia Macao Olanda Cehia Noua Zeelandă	Hong Kong Finlanda Coreea Olanda Liechtenstein Japonia Canada Belgia Macao Elveția	Finlanda Coreea Canada Australia Liechtenstein Noua Zeelandă Irlanda Suedia Olanda Hong Kong
PISA 2015	Singapore Japonia Estonia Taiwan Finland Macao Canada Vietnam Hong Kong China	Singapore Hong Kong Macao Taiwan Japan China Korea Elvetia Estonia Canada	Singapore Hong Kong Canada Finlanda Irlanda Estonia Coreea Japonia Norvegia Noua Zeelandă
PISA 2018	China Singapore Macao Estonia Japonia Finlanda Korea Canada Hong Kong Taiwan	China Singapore Macao Hong Kong Taiwan Japonia Korea Estonia Olanda Polonia	China Singapore Macao Hong Kong Estonia Canada Finlanda Irlanda Korea Polonia

Factori culturali pentru estul și sud-estul Asiei

Pe parcursul acestui subcapitol aș dori să pun în evidență importanța factorilor culturali care au contribuit la obținerea rezultatelor. Asta deoarece nu toți factorii care influențează aceste rezultate țin însă de arhitectura sistemului educațional public de stat sau a centrelor administrate privat, *offline* sau *online*. Guvernele fac și acolo tot ceea ce pot pentru a îmbunătăți calitatea învățământului, măbind bugetele și angajând profesori competenți. Numai că nu doar lipsa banilor este miezul problemei (e și asta relevant, în cazul României în special, dar nu e singura problemă). Dacă lucrurile ar sta astfel, o țară în curs de dezvoltare precum Vietnam nu ar izbuti să obțină rezultate excepționale la segmentul de *Științe* al testului PISA. Ori, în acest caz, datele sunt foarte clare. PIB-ul pe cap de locuitor în Vietnam este de 2.343\$ (de aproape 5 ori mai mic ca în România – unde este de 10.800\$ – și de douăzeci și șase de ori mai mic ca în Statele Unite), asta în condițiile în care Vietnam-ul are cam de cinci ori mai multă populație decât România. Astfel încât nu putem să nu ne întrebăm ce anume, în afara bugetului oferit educației, mai influențează rezultatele?

În această ordine de idei, trebuie să vorbim serios și despre factorii culturali. Și asta deoarece societățile confucianiste au un anumit specific cultural comun. Lucru evident câtă vreme țările cu rezultatele cele mai bune sunt situate în aceeași zonă geografică dar au atât sisteme politice radical diferite cât și nivele de trai diferite. Așadar, independent de factorul politic, există trăsături culturale comune în China, Hong Kong, Japonia, Coreea de Sud, Singapore, Vietnam etc. care au un cuvânt important de spus vizavi de felul în care oamenii din această zonă se raportează la noțiunea de educație. Este poziția pe care o are și Charlene Tan atunci când discută evoluția culturilor pedagogice confucianiste: „Despite variations among them, these cultures share the following primary pedagogic patterns: a premium placed on education, high social status of and respect for teachers, student attention and discipline in class, a firm grasp of foundational knowledge, and repeated practice. The seriousness with which East Asians view education, coupled with the high standards of teaching and learning in Confucian Heritage Cultures, has arguably contributed to the impressive performance of these students in international large-scale assessments.”¹² Confucius, pe numele său real Kǒng Fūzǐ a fost de asemenea la vremea lui profesor și a reușit să influențeze fundamental percepția cu privire la educație în toată Asia de Est și SE cu aproximativ 550 ani î.e.n. După cum arată Charlene Tan în articolul „Confucianism and Education”, canonul confucianist are două volume unde putem discerne poziția filozofului cu privire la educație: *Analetele și Xueji*.¹³ Confucius sfătuia conducătorii din vremea lui ca, dincolo de legile seculare sau de recrutarea de oficiali abili, să pună accent pe educarea populației. Curriculumul, în viziunea sa, nu trebuia să conțină doar cele menite studiului, ci și toate activitățile, programele sau evenimentele cu caracter educativ la care trebuie să participe elevii. Cu alte cuvinte, îndatoririle unui elev continuă în mare măsură și după ce acesta se întoarce de la școală (nu ne referim doar la teme). Astăzi vedem cum programul copiilor și tinerilor din Asia pare a reflecta tocmai acest lucru. Pe lângă ceea ce învață, în mod normal, la școala publică, aceștia sunt implicați în multe activități extrașcolare cu caracter educativ, necesitatea unui „orar” bine structurat fiind foarte importantă inclusiv pentru părinți. Confucius considera importantă nu doar acumularea de noi cunoștințe, ci și comportamentul și valorile cultivate. Astfel, elevul este încurajat să respecte studiul în sine, profesorii cât și pe propriii colegi.¹⁴ Și tot elevul trebuie, de asemenea, să fie capabil de o înaltă auto-disciplină și seriozitate, după cum trebuie și să se dedice complet procesului educațional.¹⁵ Concepția filozofului asupra sinelui este că acesta nu este gata format ci trebuie format printr-un proces pe care Li Chenyang îl denumește folosind sintagma „person-making”.¹⁶ Unul dintre scopurile actului educativ este astfel crearea relațiilor

de interdependență, benefice tuturor membrilor unui colectiv de indivizi, dar profesorul trebuie să fie atent și la nevoile fiecărui individ în parte. Astfel Confucius a abordat acum 2500 ani o temă care este centrală inclusiv vremurilor moderne. Cum este mai bine să învețe un elev? Ca parte a unui colectiv sau individual, iar răspunsul filozofului este fără echivoc: amândouă.

Ar fi multe de spus, de asemenea, și despre statutul profesorului (indiferent că acesta lucrează în economia publică sau privată) și al ideii de educație în general, în cultura asiatică. De altfel, unii cercetători au corelat deja rezultatele de la PISA cu respectul de care se bucură în această parte a lumii profesorii.¹⁷ Publicația germană *Deutsche Welle* menționează un studiu al fundației Varkey în colaborare cu Universitatea Sussex din Marea Britanie care evidențiază faptul că rezultatele de la PISA se corelează cu statutul profesorului în societatea respectivă, cât și felului în care acesta este retribuit. Cu cât mai ridicat este statutul profesorului în societate, cu atât mai respectat este acesta (inclusiv de propriii săi elevi), iar posibilitatea obținerii unor rezultate bune și foarte bune crește. Având în vedere această corelare,¹⁸ putem lua în considerare creșteri de buget în ceea ce privește sistemul educațional public. Am avut, pe acest subiect, multe discuții cu elevii mei mai avansați sau cu foști asistenți și fiecare dintre aceștia mi-a confirmat faptul că în Asia statutul profesorului în societate este egal cu acela al medicului, salariile fiind, la rândul lor, comparabile. Puterea însăși consideră munca profesorilor extrem de importantă. De exemplu, aceeași publicație ne spune că, în Germania, unde statutul și salariul profesorului este satisfăcător, unu din cinci părinți și-ar încuraja copiii să devină profesori. Dar în România? Unu din cincizeci? Din cinci sute? Dinamica poate fi observată astfel inclusiv în Vest, țările vestice care oferă profesorului un statut social și economic mai ridicat au avut rezultate mai bune decât restul. Tot din articolul *Deutsche Welle* aflăm și că majoritatea occidentalilor care au răspuns la sondajele lor de opinie au fost de părere că profesorii din Europa sunt mai degrabă desconsiderați de elevii lor.¹⁹ În ceea ce mă privește, dincolo de datele statistice, pot spune că am rămas absolut uimit văzând cât de respectuos se comportă imensa majoritate a elevilor. Și asta se observă, cum spuneam, inclusiv la elevii mei adulți, indiferent de statutul lor socio-economic. Desigur, excepțiile există dar sunt destul de rare.

Diferențele religioase sunt, de asemenea, de luat în considerare. Mulți au comentat asupra faptului că Budismul ar fi mai prietenos față de adevărurile științifice decât religiile avraamice. Desigur, Budismul are diferite ramuri sau denotații, iar gradul de dogmatism diferă, însă atât principalele ramuri Mahayana cât și Theravada oferă un loc foarte important textului *Kālama Sutta*, supranumit de multe ori *The Buddha's Charter of Free Inquiry*.²⁰ Acest text este extrem de important pentru că încurajează cercetarea liberă, condamnând

fanatismul și dogmatismul.²¹ După cum menționează corect Venerabilul Bhikkhu Bodhi, *Kālāma Sutta* aprobă din punct de vedere religios posibilitatea adaptării la noi descoperiri, sau noi cunoștințe.²² O astfel de viziune tradițională prietenoasă argumentului științific are de asemenea un impact pozitiv asupra alcătuirii sistemului educațional pentru că la bază sistemele educaționale din Asia au fost optimizate constant și în funcție de cerințele lumii în care trăim, programa evoluând continuu și adaptându-se la nevoile viitoare ale absolvenților.

De altfel, inclusiv figurile seculare, nu doar religioase, ce au pornit reforme economice importante care au dus la o creștere economică impresionantă în Asia în ultima perioadă, au insistat pe importanța argumentului științific. Deng Xiaoping, arhitectul reformelor ce au avut loc în China în anii '80, a venit cu maxime precum „Seek truth from facts”. Genul acesta de abordare deschisă argumentului științific în raport cu cel ideologic a salvat China de exemplu de la anumite excese ideologice specifice perioadei precedente și a declanșat procesul de reformă și deschidere coordonat de statul chinez al cărui rezultat a fost o creștere a prosperității neegalată nicăieri în istoria recentă, sute de milioane de oameni îmbunătățindu-și standardul de viață. Desigur, mai sunt încă multe de îmbunătățit și reformat în multe țări asiatice, dar este important să înțelegem că atunci când privilegiază argumentul științific în raport cu cel ideologic sau religios, lucrurile pur și simplu încep să funcționeze mai bine. Și atunci ai oportunitatea de a păstra ceea ce funcționează și de a da la o parte balastul. Și este cât se poate de firesc ca într-un asemenea climat educația să progreseze foarte mult, fiind susținută atât de bugetul în creștere, cât și de o viziune fundamentată în realitățile economice de zi cu zi.

Parenting-ul Occidental vs „Tiger Moms”

În cadrul acestui subcapitol voi încerca să evidențiez posibila legatură între stilurile diferite de *parenting* prevalente în Occidentul liberal și cele din Estul și SE Asiei și un posibil impact pe care acestea îl pot avea asupra rezultatelor obținute la testările internaționale. S-a vorbit foarte mult, inclusiv în România despre modul în care mediul familial poate influența rezultatele la testările internaționale. Sebastian Țoc în studiul său, *Școală și Succes Școlar în Învățământul Liceal Românesc* menționează mediul familial ca factor care influențează succesul academic la testările internaționale. Autorul menționează în acest context structura familiei, resursele pe care familia le poate pune la dispoziția propriilor copii, avantajele legate de formele de capital cultural și social existente în familie au fost utilizate frecvent pentru a defini operațional mediul familial de proveniență.²³ Acesta arată cum nivelul educațional este o altă variabilă importantă pentru că reprezintă o formă

instituționalizată de capital cultural, dar și pentru că practicile educaționale ale părinților cu un nivel ridicat al studiilor se apropie mai mult de practicile din sistemul de învățământ (de la practicile prin care părinții își educă copiii, până la mediul de învățare de acasă în care aceștia se socializează).²⁴ Autorul observă bine unii dintre factorii familiari ce influențează rezultatele academice însă, cel puțin în discuția noastră cu privire la rezultatele din Asia de Est și SE trebuie completate anumite aspecte. În primul rând, autorul identifică corect faptul că practicile educaționale ale părinților se pot apropia de practicile din învățământ, problema e că autorul corelează asta cu nivelul de educație al părinților și asta poate fi corectă ca observație în context European, dar nu știu dacă este neapărat adevărată în Asia de Est. Este interesant cum acolo aceste practici par a fi prezente în familie și societate indiferent de nivelul de educație al populației, ca trăsătură culturală comună, trecând peste criteriul de educație sau clasă socială. Standardele înalte, disciplina și presiunile făcute asupra copiilor nu sunt apanajul exclusiv unor părinți educați sau exclusiv cu posibilități financiare mai mari ci sunt comune unui grup mult mai mare de oameni. Desigur, părinții cu posibilități financiare mai mari o să poată face mai multe pentru educația copiilor lor, însă asta nu înseamnă automat că în Asia de Est cei cu posibilități mai scăzute nu au aceleași așteptări, standarde sau că nu exercită aceleași presiuni asupra copiilor pentru obținerea de rezultate academice pozitive, chiar și în ciuda lipsurilor materiale. De multe ori educația este prioritizată în defavoarea altor aspecte ale vieții unde nu sunt suficiente resurse. După cum menționează Su Yeong Kim și Vivian Y. Wong, în cultura asiatică rezultatele academice înalte reflectă cultural pozitiv asupra onoarei familiei²⁵ însă asta nu se petrece doar la nivelul părinților cu o educație înaltă ci și a oamenilor de rând. Face parte din bagajul cultural specific societăților confucianiste după cum menționează Charlene Tan.²⁶ Astfel, merită încercată o discuție a diferențelor dintre *parenting*-ul occidental și cel asiatic, având însă în vedere că nu discutăm despre un singur segment din societate. Scopul nu este de a generaliza, ci de a prezenta niște tendințe clare, documentate științific. De asemenea, scopul nu este de a alege care tip de *parenting* este superior în raport cu celalalt, *parenting*-ul până la urmă are un impact ce nu se limitează doar la rezultate academice, existând mai multe variabile ce trebuie luate în considerare, ceea ce e foarte important de reținut. Însă, în ceea ce privește strict rezultatele academice la PISA sau alte testări, există motive clare care ne arată cum tipul de *parenting* este printre factorii care influențează semnificativ performanța academică. Su Yeong Kim și Vivian Y. Wong în articolul „Assessing Asian and Asian American Parenting: A Review of the Literature” menționează mulți cercetători care diferențiază între modurile în care copiii sunt socializați de către părinți în cultura

asiatică în raport cu cea occidentală: „Culture is a critical force in the socialisation process. Cultural values shape socialisation goals to influence parenting style and practices, which in turn relate to child outcomes (Chao, 2000; Darling & Steinberg, 1993). Chao's (1995) study demonstrates these relationships by comparing the cultural values and parenting practices of mothers from European American and Asian American background. She found that socialisation goals of Asian American mothers emphasized interdependence by encouraging children toward high academic achievement to bring honor to the family. This contrasted with the European American socialisation goal of emphasizing and independent and individualistic orientation (Markus & Kitayama, 1991; Triandis, 1995). European American mothers emphasized a sense of self-esteem in their children, stressing the personal well-being of the individual”.²⁷

În contrast aflăm de asemenea că dacă *parenting*-ul occidental pare a fi orientat pe stima de sine și încurajarea individualismului, în cazul *parenting*-ului Asiatic părinții fac chiar eforturi deliberate să nu își laude copiii de față cu ei pentru a nu le da impresia că sunt suficient de bine pregătiți și să nu ajungă la concluzia că nu își mai pot îmbunătăți performanța în continuare.²⁸ De asemenea, părinții occidentali par a avea o viziune mai liberală, lăsându-și copiii să se joace mai mult cu amicii, lăsându-i să participe la mai multe evenimente sociale și, în general, dorind să fie prietenii copiilor lor.²⁹ În Asia această abordare nu este foarte populară, fie că vorbim despre Japonia, China, Hong Kong, Singapore sau Vietnam. Aici, o proporție importantă din părinți par să fie mai degrabă persoane care consideră că viitorul socio-economic al copilului este condiționat de performanța lui academică și face eforturi să plaseze copilul pe o traiectorie academică ascendentă, care îl va conduce la prosperitate materială și spirituală. Asta nu înseamnă că e interzis să oferi copilului o anumită doză de libertate individuală, însă ferestrele de timp liber sunt atent programate și inserate în programul copiilor, activitățile extracurriculare fiind alese tot de părinți.³⁰ De asemenea, accesul la media fie ca vorbim despre jocuri video, TV, computer – în afara aplicațiilor educaționale – este de cele mai multe ori restricționat de către aceștia.³¹ Mai mult, narațiunea care spune că maximizând nivelul de libertate individuală a copilului (cel puțin pe partea educațională) acesta va reuși să obțină rezultate mai bune este percepută cu neîncredere.

În aceasta ordine de idei conceptul de *Tiger Mom* sau *Tiger Parenting* a fost foarte pe larg discutat în ultimii ani, subliniindu-se atât avantajele, cât și dezavantajele sale. Dezbateră a început în anul 2011, cu volumul controversat a profesoarei universitare americane Amy Lynn Chua *Battle Hymn of the Tiger Mother*.³² Chua este absolventă Harvard College și Harvard Law School, momentan profesoară la Yale Law School. În *memoir*-

ul său, scriitoarea povestește cum a soluționat multe din provocările de *parenting* pe care le-a întâmpinat în decursul procesului de educare a celor două fiice ale sale și felul în care a procedat pentru a încuraja acele valori care izbutiseră să o propulseze, în același timp, pe ea însăși, de la statutul de fiică de imigrant care nu cunoștea inițial foarte bine limba engleză (părinții ei s-au mutat în SUA când aceasta avea 8 ani), la statutul de profesoară universitară la Yale Law School și care, în 2011, a fost enumerată de *Time Magazine* printre cele mai influente 100 persoane la nivel global.³³ Volumul a fost atât laudat cât și criticat, anumite abordări ale sale fiind considerate excesive. Ritmul intens de studiu vine la pachet într-adevăr cu doze mai mari de stres, o viață socială mai puțin bogată, risc mai înalt de anxietate. Însă merită citit, nu neapărat doar de către cei aflați în căutare de sugestii parentale, ci și de cei ce doresc pur și simplu să înțeleagă tipul de *parenting* popular în Asia de Est și SE. Amy Chua menționează mai multe lucruri ce nu au fost vreodată permise fiicelor sale, considerând că pentru un număr extrem de mare de părinți din Asia, *parenting*-ul de calitate este reflectat în rezultatele academice ale copiilor.

Un alt lucru important este că părintele din Asia pare a fi deschis și către opțiuni educaționale în afara sistemului public. El consideră sistemul educațional de stat obligatoriu ca fiind fără doar și poate necesar și util și apreciază creșterea investiției statului în educația publică, dar nu se așteaptă ca acesta să rezolve toate problemele. Acest lucru este valabil inclusiv pentru China zilelor noastre, unde 60% din elevii din școala primară fac meditații la discipline precum literatură, engleză, matematică și cheltuiesc în medie 17.400\$/an pe ore suplimentare la diverse materii, în centre care nu țin de sistemul public, această cifră putând urca până la 43.000\$/an.³⁴ Chiar și cei cu posibilități mai reduse sacrifică alte posibile cheltuieli în favoarea educației copiilor.³⁵ Este o viziune desigur mai realistă, educația gratuită de bază fiind foarte importantă, dar constituind, totuși, doar o parte a educației generale la care trebuie să accedă un tânăr. Părintele trebuie apoi să completeze sau să astupe găurile inevitabile din cunoștințele copiilor. Un profesor în China poate să aibă până la 40-50 elevi într-o singură clasă. Mi se pare inevitabil ca 10-15-20% din numărul acestora să necesite fie ajutor suplimentar, la una sau mai multe materii, fie, în cazul celor foarte bine pregătiți, trecerea la materia anului următor, astfel existând copii care se află cu un an-doi în fața programei din școlile publice. Dacă un copil știe perfect materia dintr-un an se trece cu studiul individual la materia anului următor, nu strică să fii cu un an doi în fața programei școlii publice, nu-i așa? De altfel, un studiu recent făcut de *University of London* arată foarte clar cum copiii proveniți din familiile emigranților din diverse țări din estul Asiei continuă să aibă rezultate excepționale și în cadrul sistemului educațional occidental și, chiar

mai mult decât atât, aceștia par a-și fi devansat colegii occidentali cu până la echivalentul a 2,5 ani conform standardelor OECD.³⁶ Ceea ce dovedește destul de limpede că nu doar arhitectura sistemului educațional public este responsabilă de rezultatele copiilor. Apoi, mai trebuie remarcat faptul că diaspora asiatică are centre educaționale și culturale în aproape toate marile orașe ale lumii. Astfel, cei care emigrează înspre alte zone ale lumii pot să învețe în paralel și suplimentar față de ceea ce se învață în școlile normale. De asemenea, părinții se ocupă îndeaproape cu organizarea timpului liber al copilului, îi verifică amănunțit parcursul educațional, ocupându-se, în aceeași măsură, de organizarea activităților sale educative sau de relaxare, a mediațiilor, ș.a.m.d. Așadar, când vorbim despre sistemele educaționale din Asia de Est și SE nu vorbim despre sisteme educaționale 100% etatizate (nici măcar în China sau Vietnam-ul zilelor noastre). *De facto* vorbim despre sisteme duale care au mai multe componente – fie public, fie înafara sistemului public fiind bineînțeles influențate de factori culturali – și aici e, de fapt, problema Occidentului. Occidentul e obișnuit să gândească foarte binar, să politizeze, „educația publică gratuită” SAU „investiția în educație privată”. În Asia de Est se mizează simultan pe ambele și aceste dimensiuni aparent opuse își aduc în mare măsură fiecare aportul la rezultatele PISA. Nu e o problema de „sau, sau”, e o problema de „și, și”.

Un alt factor cultural important ar fi conceptul de „pietate filială”, esențial în societățile confucianiste. Respectul față de părinți și de cei mai în vârstă nu este în egală măsură o cutumă la fel de negociabilă cum este în Europa zilelor noastre și vine cu obligații în plus pentru copil care are obligația morală să aibă grijă de părinți la bătrânețe, inclusiv să locuiască cu aceștia, eventual și cu bunicii. De ce ne interesează pe noi povestea asta? Păi pensiile de stat nefiind sume prea impresionante nici acolo, părinții au astfel și un mobil destul de puternic pentru a face tot ce le stă în putință pentru educația copiilor deoarece în viitor aceștia vor trebui să contribuie și să susțină colectivul familial. „Pietatea filială” este luată extrem de în serios acolo, având astfel, în esență, și rolul unei plase sociale de siguranță. Acest tip de comunitarism este extrem de important în general în toată Asia. În Occident, în absența copiilor ne bazăm din ce în ce mai mult pe importul de forță de muncă ieftină care să ne plătească pensiile, însă e discutabil dacă treaba asta va funcționa la infinit. De altfel, deja ideea de a aduce imigranți pentru a rezolva problemele de natalitate cam începe să se răsufle în Europa, ducând la resurgența formațiunilor de extrema dreaptă și a partidelor eurosceptice,³⁷ precum și la fenomene politice precum Brexit. În Asia de Est, în general, pe de altă parte, obligațiile față de familie sunt considerate mai importante decât preferințele individuale. Este important pentru discuția noastră câtă vreme, atunci când își alege drumul în viață, copilul, nefiind singur

și de capul lui, va trebui să aleagă ceva și de natură să contribuie ulterior la bunăstarea colectivă a familiei. Așa stând lucrurile, când spunem că părinții din Asia investesc enorm în educație, putem folosi fără grijă chiar sensul primar al cuvântului, fiindcă de cele mai multe ori, chiar asta este: o investiție în viitor. Ulterior, acesta are obligația de a locui împreună cu familia, contribuind la bunăstarea acesteia, idealul confucianist fiind patru generații sub același acoperiș.³⁸ Desigur, în vremurile moderne, datorită migrației forței de muncă din mediul rural în cel urban nu mai este mereu posibil ca familiile mari să rămână împreună, însă responsabilitatea filială continuă să existe și de la distanță, copiii trebuind să dea pe acasă măcar o dată sau de două ori pe an. De curând în China această obligație a fost legalizată oficial, ceea ce, practic, instituționalizează pietatea filială.³⁹

Nici nu cred că mai trebuie menționat că astfel de probleme și presiuni sociale nu perturbă nicio secundă viețile celor mai mulți copii occidentali, obișnuiți cu un standard de responsabilizare socială mult mai scăzut. Tânărul occidental își permite să facă o mulțime de alegeri pe care tânărul din Asia nu și le permite, fapt care, în ceea ce îl privește, nu se transformă însă obligatoriu într-un beneficiu pentru el însuși, pentru familia sa, sau pentru colectivul extins al societății, poate fi în unele cazuri chiar un privilegiu cu potențiale efecte negative. Procesul este lăsat să evolueze de la sine pentru că în cultura vestică individualismul cultural este mai important decât alte considerente. În Asia de Est pe de altă parte nimeni nu își imaginează că o grădiniță în care nu intervii ani de zile o să arate mai bine ca una în care ai udat florile zilnic.

Centre educaționale în afara sistemului de stat

În Asia de Est există și un mediu foarte competitiv de centre educaționale administrate privat. Ele trebuie desigur să asigure niște standarde de calitate cât și să respecte reglementările setate la nivel guvernamental. Aici putem include centre de limbi străine sau altele, mai mari sau mai mici, unde sunt predate alte materii. Cele mari au devenit aproape industrii, cu sute de reprezentanțe și săli deschise în mai toate orașele mari. Cele mici sunt deschise de profesori. Când am călătorit în Vietnam am văzut că profesorii de Engleză din Occident, în special din UK, USA, Canada, Australia se angajează fie ca profesori în astfel de centre de limbi, fie își deschid propriul centru, organizându-l ca pe o mică afacere – în China și Vietnam pot face asta doar în colaborare cu un partener local –, cooptând și alți profesori, într-o echipă alături de care lucrează și administrează centrul respectiv. Genul acesta de model e valabil inclusiv în Japonia, iar cererea pentru astfel de centre, cât și pentru profesori este în creștere rapidă datorită faptului că, așa cum spuneam,

numărul celor care și-au îmbunătățit standardul de viață, permițându-și acum astfel de forme de educație suplimentară este de ordinul sutelor de milioane ce a făcut să explodeze cererea de profesori în piață. Pe una din platformele cu care colaborez sunt angajați în jur de 5000 profesori.

Ceea ce însă trebuie neapărat menționat este că centrele private NU au autoritatea să organizeze examene sau să elibereze diplome. Ele sunt doar centre de pregătire și nicidecum școli sau facultăți îndrituite să evalueze. Evaluarea se face numai în cadrul sistemului public, scopul centrelor private fiind doar suplimentarea programei școlare, și nicidecum înlocuirea școlilor deja existente. Ceea ce este foarte important și demn de reținut în special de către participanții la dezbateră „educație publică” vs. „educație privată”. Este, în opinia mea, un „detaliu” deloc de neglijat, cu un impact fără doar și poate pozitiv. Fiindcă astfel este evitată apariția „fabricilor de diplome”. Deoarece, știind că scopul suprem al multor studenți este obținerea unei diplome, instituția privată nu va pregea să i-o ofere, contra cost, și, de cele mai multe ori, fără travaliul necesar al beneficiarului. De pe site-ul WENR (World Education News Review) aflăm că la nivel global avem de a face cu nu mai puțin de 2615 așa numite „fabrici de diplome”, din care 1008 se afla în Statele Unite, iar din acestea 400 acordă în medie 500 de diplome false de doctorat anual cumulând profituri în valoare de 200 milioane dolari anual.⁴⁰ Pe site-ul CHEA (Council for Higher Education Accreditation), sub titlul „Degree Mills: An Old Problem and a New Threat” vedem pericolele pe care le prezintă industria „fabricilor de diplome”:

„The primary reason to be concerned about degree mills is that they demean the value of learning and the importance of educational standards by treating degrees only as a commodity to be bought and sold. However, there are other reasons as well. In some cases, degree mills defraud individuals who are misled by the promises of the purported school that the degree they earn from school will have some value. Individuals with bogus degrees also present a danger to the public. This is particularly true of those who receive bogus credentials in fields where they could present a threat to health, safety or wellbeing. A quick look at the degree mills advertising on the Internet shows that degree mills offer degrees in fields such as nursing, nutrition, electrical and mechanical engineering, biochemistry and accounting, at significant risk to the public. Also, degree mills are unfair to the millions of individuals who have worked hard to earn legitimate degrees.”⁴¹

Dacă, însă, este lipsită de dreptul de a elibera diplome, o astfel de instituție privată va fi nevoită să se distingă față de celelalte asemenea ei, prin altceva, cum ar fi, de exemplu, prin rezultatele obținute de studenții care i-au frecventat cursurile la examenele din sistemul public. Altminteri, majoritatea acestor centre arată, în

esență, exact ca școlile normale, doar că aici se învață în grupuri mai mici decât ar fi fost posibil la școlile de stat. Și, desigur, nu se predau toate materiile. Există centre separate de matematică, altele de engleza, fizică ș.a.m.d., iar copiii își pot face abonamente ca la sala de sport, fiecare optând doar pentru ce are nevoie.

Tot la capitolul dedicat centrelor educaționale din afara sistemului de stat intră și platformele online, prin intermediul cărora elevii pot avea parte de o educație la domiciliu prin intermediul computerului sau al tabletei. Aceste platforme au explodat în popularitate în ultimii 6 ani. Când am interacționat pentru prima oară cu studenți pe o astfel de platformă, în 2013, existau trei sau patru în toată lumea. Astăzi, dacă urmărim indexările de pe site-ul: *Good Air Language: Teaching English Online*⁴² vom vedea că, la ultima numărătoare, făcută în Decembrie 2019 erau: 95 platforme chinezești, 57 americane, 18 coreene, 15 japoneze, 14 britanice, 12 spaniole, 12 filipineze și 10 rusești. Dacă e să facem și o analiză cantitativă, observăm că sunt, în total, aproximativ 221, 140 în Asia și 81 în Occident. Și asta doar la Limba Engleză, există altele pentru matematică și alte materii. Desigur, ele variază foarte mult în ceea ce privește calitatea materialelor. Există școli online care colaborează cu edituri ce țin de universități mari precum Oxford University Press⁴³ în ceea ce privește materialele și altele care în mod evident sunt la început de drum și nu își permit astfel de parteneriate. Până la urmă vorbim despre un concept inovativ care mai are mult de evoluat dar a dovedit enorm de mult potențial. În cazul celor prin intermediul cărora se predă limba engleză, unele angajează doar profesori nativi, altele sunt interesate și de cunoscători foarte buni ai limbii, a căror limbă maternă nu este neapărat limba engleză. În ceea ce privește numărul de profesori angajați de fiecare platformă, acesta variază. Este estimat că, la ora actuală, 100.000 de profesori străini, majoritatea din SUA/UK/Australia dar și din alte țări Europene, lucrează, de exemplu, doar pe platformele din China.⁴⁴ Pentru restul țărilor nu am găsit date exacte însă. Aceștia nu se află doar în țările de origine, ci sunt răspândiți în toate țările unde pot obține o conexiune decentă la internet.

Accesul nenativilor este limitat la piața platformelor online – vizele de lucru la fața locului în diverse țări asiatice fiind acordate doar nativilor SUA, UK, Canada, Australia. Lucrurile stau astfel pentru că în Asia un profesor de limbă străină a cărui limbă maternă coincide cu limba predată este preferat unuia care a studiat-o din cauza pronunției, ceea ce e discutabil firește, dar statul nu intervine în această alegere a studentului. Însă există și platforme prietenoase nenativilor. Doar Vietnamul mai face unele excepții pentru europenii care vor să predea fizic acolo (așa cum făcea și China în anii 2000-2015, doar că, odată cu boom-ul economic recent, chinezii și-au permis să se alinieze politicilor în domeniu practicate de Japonia, Coreea de Sud și

Singapore, unde același model e în funcție de mai mulți ani). E drept și că, pentru mulți studenți, pe lângă aspectul educațional, este atractivă, în aceeași măsură, și perspectiva contactului cu lumea occidentală, nu toți având posibilitatea financiară de a studia fizic în Occident, sau locuiesc în țări unde, în urmă cu doar 10-15 ani, interacțiunea cu străinii era mult mai restricționată decât este în prezent când asemenea interacțiuni devin din ce în ce mai comune. Însă, indiferent de politicile de angajare ale platformelor, profesorul, nativ sau nu, are, în mare, aceleași drepturi. Are posibilitatea de a alege la ce ore din zi și în ce zile e disponibil, câte ore vrea să predea, cât și libertatea de a-și anula orele după plac (desigur, dacă anulezi prea des orele unui elev, acesta va căuta un alt profesor mai serios). Un alt factor important este și nivelul tehnologic al platformei. Unele sunt mai simpliste, altele folosesc algoritmi complecși, care pot să ajute profesorul. O platformă de ultimă generație nu doar facilitează comunicarea audio și video cu elevul, ci poate, de exemplu, să analizeze stilul de predare al profesorului și să îi distribuie acei elevi care preferă stilul respectiv. Există măsurători care calculează, de exemplu, cât la sută din oră vorbește profesorul și cât la sută elevul. Platforma face calculele și dacă descoperă că ai reușit să-ți îndeplinești obiectivul de a face copilul să vorbească mai mult decât tine, de a provoca la dialog mai mult decât a ține discursuri teoretice poți primi, de exemplu, o primă salarială aplicată automat orei respective și atunci, normal, ești motivat să încerci asta ori de câte ori este posibil. De asemenea, contează extrem de mult și feedback-ul din partea elevilor/părinților. Un feedback bun constant poate să îți aducă mai mulți elevi repartizați în intervalul orar ales și, pe cale de consecință, îți va crește prestigiul în interiorul platformei. Și, desigur, elevii/părinții pot verifica reputația de care te bucuri înainte de a te alege. Aici stă, de fapt, puterea acestor centre online. Elevul își poate completa cunoștințele exact acolo unde are nevoie. De exemplu, unii dintre ei știu gramatică, dar nu prea pot conversa, alții conversează relativ bine, dar cu multe greșeli gramaticale. Alții poate au greșeli de pronunție pe care vor să le corecteze. Lecțiile, de asemenea, sunt primite de elevi în funcție de nevoile personale ale acestora. Elevul cu probleme de pronunție primește din sistem planuri de lecție orientate spre corectarea acestora, și la fel se întâmplă atunci când trebuie perfecționate gramatica, citirea sau vocabularul. Lucruri care nu stau în puterile educației publice – nu putem avea un manual special pentru fiecare elev, ei bine pe internet se poate. Iar pentru obținerea unor rezultate cu adevărat excelente este nevoie, în egală măsură, atât de un sistem educațional de stat, care oferă educația gratuită de bază, cât și de alternative care se adresează nevoilor individuale ale fiecăruia în parte. Din păcate, în Vest lumea pare mai interesată să politizeze dacă e mai bine la stat sau la privat, fără a realiza că modalitățile

mai sus pomenite nu îndeplinesc aceleași funcții și, prin urmare, nici nu se suprapun. Iar societățile cu rezultatele cele mai performante le folosesc pe amândouă. Centrele sau platformele administrate privat nu ar trebui să înlocuiască educația dată de școlile de stat, ci să o completeze. Educația publică este foarte bună la diseminarea cunoașterii în masă cu un cost relativ redus pentru marea masă a elevilor, ceea ce este evident foarte util societății. De asemenea, evaluările elevilor făcute în cadrul sistemului de stat par a fi un punct de reper clar în ceea ce privește evoluția elevilor mai de încredere ca evaluările făcute în privat având în vedere pericolul prezentat anterior al fabricilor de diplome. Pe de altă parte, sistemul de stat nu este perfect în primul rând pentru că ritmul predării nu este potrivit oricărui student. Un elev mai slab rămâne în urmă și la unele materii este dificil să recupereze. Pe de altă parte, un elev foarte bun se plictisește într-un astfel de ritm și pierde vremea în loc să o ia în față dacă poate cu învățatul în raport cu colegii lui. Platformele rezolvă problema foarte elegant, grupând elevii nu doar în funcție de vârstă, ci de nivelul real al cunoștințelor pe care le posedă. Astfel nu este ceva anormal ca la o oră cu, să spunem, trei elevi, unul să aibă nouă ani, altul doisprezece și celălalt șaisprezece, punctul comun fiind nu vârsta, ci nivelul pregătirii lor, care este aproximativ egal în ciuda diferenței de vârstă.

În ceea ce privește contextul în care elevii fac aceste cursuri, sunt mai multe motive pentru care elevul, sau mai bine zis părinții aleg pentru elevi o astfel de metodă de predare. În primul rând, avem motivele obișnuite pentru care părinții își înscriu elevii la meditații precum îmbunătățirea cunoștințelor, dobândirea unui avantaj educațional în raport cu colegii, dobândirea unui loc de muncă mai bun la terminarea liceului/facultății sau pregătirea pentru începerea unei facultăți în străinătate. La asta se adaugă motivele specifice. Este mai convenabil și eficient în ceea ce privește organizarea timpului. În orașele mari din Asia de Est și SE, traficul este extrem de aglomerat. Poate dura o oră sau mai mult pentru ca elevul să ajungă de la locuința până la centrul de meditații după școală. Acest timp este economisit în momentul în care elevul învață pe internet în ora pe care altfel o pierdea pe drum, lăsându-i-se mai mult timp pentru învățatul la alte materii. În ceea ce privește copiii care provin din orașele mai mici, acolo problema cea mare este absența profesorilor suficient de calificați, profesorii de limba engleză din occident care vin în Asia de Est și SE preferând să se stabilească în orașe ce le oferă un standard de viață mai înalt. Internetul îți oferă posibilitatea de a avea acces la profesori buni de oriunde de pe glob, indiferent de localitatea de unde provine elevul. La cele enumerate anterior putem adăuga faptul că învățământul pe internet se dovedește util în situații critice, cel mai recent exemplu (deși nu a avut impact asupra rezultatelor de la PISA discutate acum se poate

sa aibă unul mult mai mare la următorul test) fiind panica creată de pandemia recentă. Mulți părinți din zonele afectate au preferat să nu își mai trimită copiii în centrele de meditații private clasice unde se învață tot în grup ca în școlile tradiționale. De asemenea multe din țările occidentale și-au evacuat cetățenii aflați în anumite zone afectate, printre ei aflându-se și foarte mulți profesori de engleză, astfel lăsând foarte mulți elevi fără profesor. Soluția pentru mulți părinți a fost trecerea spre mediul online. Unele școli *online* au înregistrat o creștere a înscrierilor cu 215% în lunile Ianuarie și Februarie 2020.⁴⁵ Chiar și școlile de stat au început să adopte învățământul online în cadrul situației speciale create de epidemie.⁴⁶ Este relevant pentru această discuție pentru că situația nu face decât să accelereze și mai mult tranziția dinspre educația clasică spre cea online în China la ora actuală, tranziție ce deja a început acum câțiva ani și probabil Coreea de Sud sau Japonia vor proceda similar având și ei mai multe școli *online* și fiind confrunțați cu aceeași problemă a epidemiei. La ora actuală 37% din elevii chinezi optează pentru o formă sau alta de educație suplimentară (*online* sau *offline*), cifră proiectată să crească la 50% în următorii ani. În Japonia sau Coreea de Sud această cifră este deja la 70%.⁴⁷ În ceea ce privește întrebarea dacă învățământul online este reprezentativ pentru rezultatele de la PISA, aș zice ca da, în special pentru zonele din China unde s-a dat testul. Acolo elevii au posibilitatea cea mai mare de a accesa educație în toate formele ei, atât online cât și offline. Nu doar acolo se învață online firește ci și în orașe mai mici din vestul Chinei, însă pentru testul PISA coasta de est a Chinei este importantă. Nu putem spune că doar acesta e singurul factor relevant dar cu siguranță este printre factorii care au avut un impact asupra situației, impact ce va crește doar în anii ce urmează.

Un alt avantaj al acestor platforme constă în faptul că acestea pot aduce profesori de calitate, de oriunde și oriunde în țară. Majoritatea profesorilor de limbi străine, nativi, care doresc să predea fizic în țările asiatice preferă orașele mari, cu un stil de viață cât mai aproape de cel occidental. Ceea ce este pe deplin posibil în orașe ca Tokio, Beijing, Shanghai, Hong Kong, Seoul sau chiar Ho Chi Minh City, dar se găsesc mai puțini pentru orașele mai slab dezvoltate deși și acolo există oameni interesați de educația copiilor și cu posibilități financiare care le-ar permite ore suplimentare cu un profesor. Platformele online au putut aduce profesori în zonele mai puțin dezvoltate ale țării, unde există cetățeni doritori de educație suplimentară dezavantajați de faptul că nu locuiesc într-un mare oraș, dar care au acces la internet. Într-un fel e ca în România, nu te omoară taxa de plată la facultate, ci costurile presupuse de viața într-un oraș universitar. De altfel, România suferă de exact aceeași problemă, doar că noi nu prea găsim soluții. *Ziarul Financiar* a publicat recent un articol despre analiza rezultatelor obținute de români

la testul PISA și ceea ce s-a descoperit e ca Bucureștiul, este la același nivel cu restul capitalelor Europene, însă rezultatele din mediul rural sunt la nivelul celor din Indonezia sau Maroc, ceea ce a micșorat media obținută pe țară.⁴⁸ Este absolut evident că avem de a face cu un decalaj educațional uriaș între mediul rural și urban. Poate că ceva de genul acesta s-ar putea face și la noi. În Asia această problemă începe să fie rezolvată atât prin intermediul sistemului educațional de stat, cât și prin acela al programelor educaționale de la distanță. În România, profesorii de la stat dau oricum meditații în particular, adică oferă de facto educație privată. Este deci ceva ce se întâmplă, fie că agreăm conceptul sau nu. De ce nu ar face la fel la distanță? Părerea mea este că mulți dintre profesorii buni ai marilor orașe ar putea să ofere aceste servicii nu doar în cadrul programului de stat sau prin intermediul meditațiilor, ci și de pe platforme orientate spre locuitorii din orașele mai mici sau din mediul rural, ceea ce ar mări nu doar numărul de elevi cu acces la educație, ci ar completa și veniturile profesorilor.

Sisteme Educaționale Publice:

Toate țările menționate au desigur și sisteme educaționale publice. Foarte multe trăsături sunt similare sistemelor educaționale publice din Europa, ceea ce diferă radical este procentul din PIB alocat educației, statutul și venitul profesorilor despre care am discutat și anterior cât și seriozitatea dovedită de personalul implicat. Charlene Tan, în volumul *Learning From Shanghai: Lessons on Achieving Educational Success* menționează (referindu-se desigur la China, țara care a ieșit pe primul loc la testările PISA) mai mulți factori pe care îi considera responsabili în obținerea rezultatelor. Tan își construiește volumul pe trei paliere care influențează rezultatele sistemului public. În prima parte, *The People*, autoarea discută atitudinile grupurilor de oameni implicați în procesul educațional fie că vorbim despre directori, profesori, părinți sau elevi și rolurile pe care aceștia le ocupă. Mai apoi vorbește despre punctul de întâlnire a formelor globale cu cele locale, a unei sinteze dintre Est și Vest, a unei interesante combinații între tradiție și modernitate care caracterizează conducerea școlilor în regiune.⁴⁹ Similar, despre școlile din Shanghai menționează că rezultatele lor academice sunt produsul intersecției pe de-o parte a anumitor valori și practici culturale locale și pe de alta a unei deschideri către curricula occidentală. Autoarea arată cum această întrepătrundere și sinteză de valori stă la baza rezultatelor excepționale. Ea menționează de asemenea statutul social înalt de care se bucură profesorii în sistemul educațional public chinez,⁵⁰ lucru de altfel menționat și anterior ca fiind comun întregii zone studiate. În a doua parte a cărții, *The Policy*, autoarea pune în evidență diferitele reforme

educaționale ce au avut loc în cadrul sistemului public educațional chinez, management-ul, sau curricula. Menționează de asemenea faptul că succesul sistemului public la testările internaționale din orașe precum Shanghai a fost în parte și rezultatul a ceea ce autoarea numește “centralism decentralizat”⁵¹: „A common thread that runs across the chapters is the phenomenon of ‘decentralised centralism’ where school leaders are given the autonomy to launch school-based curriculum but they remain accountable to the control and discipline of the municipal and district authorities.”⁵²

Al treilea capitol, *The Practice*, arată cum factorii identificați anteriori funcționează la nivelul școlilor. Aici sunt discutate predatul, învățatul, colaborarea dintre

profesori, pregătirea profesorilor și recompensarea lor în cadrul școlilor analizate.⁵³ Cititorii află despre abordările pedagogice inovative care au ajutat la reformarea curriculei precum și cu modurile atât culturale cât și structurale prin care se asigură sprijinirea și mentoratul profesorilor sau cercetarea. Cartea ei e una dintre cele mai interesante pe subiect și o recomand celor interesați de organizarea școlilor publice din China.⁵⁴

În continuare am să menționez însă câteva aspecte relevante referitoare la strategiile naționale în privința educației adoptate de țările discutate cât și proporția din bugetul public pe care fiecare din aceste țări o oferă educației.

Țara	Procent din PIB aferent educației/cifra exactă	Procent din PIB aferent educației primare, secundare și terțiare
China	4.11% din PIB/520 billion USD ⁵⁵ Datorită succesului economic pe care l-a avut țara în ultimii ani, nivelul de trai a crescut considerabil. Problema este desigur că, odată cu creșterea salariilor, companiile nu se mai grăbesc toate în China, ci se mută în alte țări, spre SE Asiei ⁵⁶ . Astfel, scopul Chinei devine tranziția dinspre o economie „middle income” spre una „high income”, cum a reușit Japonia în anii ‘70-80. Însă pentru o economie „high income” ai nevoie de o populație mai educată, capabila sa ocupe noile locuri de muncă mai bine plătite. Investiția în educație publică este proiectată să crească cu 8% anual.	Educație primară 1.5% din PIB Educație secundară 2% din PIB Educație terțiara 1.5% din PIB
Japonia	4% ⁵⁷ din PIB/aprox. 194 billion USD Japonia este deja o economie “high income”, a treia ca mărime la nivel global după SUA și China. Japonia se confruntă cu problema îmbătrânirii și scăderii fertilității. Îmbătrânirea populației este mult peste ce vedem în statele din vestul Europei. După cum putem observa, unul din obiective pare a fi scăderea bugetului pentru educație primară și creșterea celui pentru educație secundară sau terțiară. ⁵⁸	Educație primară 1.1% din PIB Educație secundară 1.5% din PIB Educație terțiara 1,4 % din PIB
Coreea de Sud	5.4% ⁵⁹ din PIB/78 million USD Coreea de Sud cheltuiește pe educație peste media statelor OECD. După 15 ani de experiență, un profesor cu calificări de nivel mediu are printre cele mai mari salarii dintre statele OECD (echivalentul la 55.618 USD/an) ⁶⁰ Progresia salarială a profesorilor aflați în sistemul educațional public este printre cele mai satisfăcătoare din cadrul țărilor OECD. De remarcat că cei mai bine plătiți par a fi profesorii din ciclul primar, care pot ajunge să câștige până la 90.911 USD/an. ⁶¹	Educație primară 1.6% din PIB Educație secundară 2.1% din PIB Educație terțiara 1.7% din PIB
Vietnam	5.8% ⁶² din PIB/13 billion USD Vietnamul este o țară care, în ceea ce privește educația, se ridică mult deasupra celorlalte țări din categoria sa. Ministrul Învățământului a menționat la World Education Forum, desfășurat anul acesta la Londra că, dacă ar fi să adăugăm contribuția privată a părinților s-ar ajunge la 8% din PIB investit în educație (public + privat), arătând astfel uriașul interes pentru educație al familiilor vietnameze. ⁶³ De asemenea, Vietnamul începe să absoarbă din locurile de muncă ce pleacă dinspre China înspre zona sudică a continentului asiatic. ⁶⁴ În următorii 20-30 de ani este foarte posibil să vedem încă un „miracol economic” asiatic.	na na na
Singapore	8% din PIB urmând să se mărească la 10% ⁶⁵ /26 billion USD În Singapore, educația este prima prioritate după apărare, în ceea ce privește bugetul public. Este prioritizată educația chiar și în raport cu sistemul de sănătate. Pe site-ul Ministerului Educației aflăm finalitatea spre care tinde educația publică în Singapore.	na na na

Concluzii

În final am putea spune că avem trei factori majori care influențează rezultatele. În cazul factorului cultural și familial putem spune că există diferențe evidente, documentate între diferite moduri de a prioritiza educația în diferite regiuni ale globului. În cazul Asiei de Est și SE această prioritizare este parte integrală a tradiției confucianiste care a influențat timp de mai bine de 2500 ani arealul geografic discutat. Este important de amintit că în zona această prioritizare a educației cât și presiunile exercitate de familie asupra copiilor nu par a fi limitate la o clasă de părinți educați și cu posibilități materiale peste medie. Aceștia din urmă poate pot oferi mai mult din punct de vedere material copiilor însă aceeași prioritizare este vizibilă și în mediile cu venituri mai modeste deoarece în

zonă, din punct de vedere cultural, rezultatele bune ale copiilor sunt văzute ca aducând onoare întregului colectiv familial, ele nu reflectă pozitiv sau negativ doar individual asupra elevului. În egală măsură rezultatele proaste sunt văzute de comunitate ca fiind și vina părinților care nu s-au ocupat suficient de educația copiilor lor. În al doilea rând, în Asia de Est putem vorbi despre o bună coabitare a unui sistem educațional de stat puternic în care se investește un procent consistent din produsul intern brut al țării (între 4-8%) cu diverse alternative educaționale în afara sistemului de stat fie că vorbim despre *cram schools*, școli online, centre de limbi străine. Am putea spune că și acest buget generos oferit educației precum și continuarea studiilor în afara sistemului de stat sunt tot o manifestare a importanței educației pentru culturile din Asia de Est și SE.

Note:

1. „About OECD”, Organisation for Economic Co-operation and Development, consultat la 19 Martie 2020.
<https://www.oecd.org/about/>
2. „Internet Penetration in South East Asian Countries”, consultat la 18 Martie 2020.
<https://www.statista.com/statistics/487965/internet-penetration-in-southeast-asian-countries/>
3. Jamie Carter, „Why a Growing Number of ‘Digital Nomads’ are choosing Asia as their Base”, *South China Morning Post*, Iunie 29, 2016.
<https://www.scmp.com/lifestyle/travel-leisure/article/1983144/why-growing-army-digital-nomads-are-choosing-asia-their>
4. „World University Rankings 2020”, *Times Higher Education*, accesat la 19 Martie 2020.
https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2020/world-ranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats
5. „Number of Students from China Studying Abroad between 2008 and 2018”, *Statista*, publicat pe 16 Ianuarie, 2020.
<https://www.statista.com/statistics/227240/number-of-chinese-students-that-study-abroad/>
6. „PISA 2018 Worldwide Ranking”, *Factsmap*, accesat la 9 Martie 2020.
<http://factsmaps.com/pisa-2018-worldwide-ranking-average-score-of-mathematics-science-reading/>
7. Josh Cole, „Putting PISA in its Place”, *Canadian Center for Policy Alternatives*, accesat la 9 Martie 2020: „Further, it is supposed to be „unique” in that it is designed to assess „to what extent students at the end of compulsory education, can apply their knowledge to real life situations and be equipped for full participation in society.” To date, the website asserts that „more than 70 economies have participated in the assessment”. Note the careful use of language here and in the assessment’s design and the way it is sold to the public through the website. PISA purports to measure „the key subjects,” which are limited to just three. It claims to measure „real life” skills – as opposed to those irrelevant subjects taught in traditional, outmoded school-systems (there is no room here for history or citizenship education, for instance). [...] While it measures national school systems in exclusively economic/utilitarian terms, ranks them first to last, and seeks to shame their host „economies” into changing their educational policies in order to bring them into line with globalized standards”.
<https://www.policyalternatives.ca/search/site/PISA%20TEST>
8. Lane Crothers și Charles Lockhart, „Singapore and the Asian Values Debate”, *Culture and Politics, A Reader* (New York: St. Martin’s Press, 2003), 125.
9. „First Results from PISA 2003 - Executive Summary,” OECD, consultat la 16 Martie 2020.
<http://www.oecd.org/education/school/programme-for-international-student-assessment-pisa/34002454.pdf>
10. Abbie Jackson și Andy Kiersz, „Latest Ranking of Top Countries in Math, Reading and Science is Out”, *Business Insider*, consultat la 16 Martie 2020.
<https://www.businessinsider.com/pisa-worldwide-ranking-of-math-science-reading-skills-2016-12?r=UK>
11. „PISA 2018 Worldwide Rankings”.
12. Charlene Tan, „Confucianism and Education, Curriculum and Pedagogy, Educational Theories and Philosophy”, Oxford Research Encyclopedias, publicat în noiembrie 2017, 16.
<https://oxfordre.com/education/view/10.1093/acrefore/9780190264093.001.0001/acrefore-9780190264093-e-226>

13. Ibid., 10.
14. Ibid., 1.
15. Ibid., 4.
16. Li Chenyang, „The Tao encounters the West: Explorations in comparative philosophy” (Albany: State University of New York Press: 1999).
17. Ian P. Johnson, „PISA scores linked to teacher status in society: study”, *Deutsche Welle* (11 noiembrie 2018).
<https://www.dw.com/en/pisa-scores-linked-to-teacher-status-in-society-study/a-46202091>.
18. „Global Teacher Status Index 2018,” (Varkey Foundation, 2018), consultat la 19 Martie 2020.
<https://www.varkeyfoundation.org/media/4790/gts-index-9-11-2018.pdf>.
19. Johnson, „PISA scores linked to teacher status”.
20. „Kālāma Sutta, The Buddha’s Charter of Free Enquiry,” Buddha Dharma Education Association, accesat la 19 Decembrie 2019.
http://www.buddhanet.net/e-learning/kalamai_p.htm?fbclid=IwAR2zy3sWDdwh_oiiTcC_piLcKjhrwyJU45pDY1RjsiCVNQ4_WToPg1Ncc.
21. Ibid.
22. Bhikku, Bodhi, „A look at the Kālāma Sutta”, accesat la 19 Decembrie 2019.
http://www.buddhanet.net/e-learning/kalamai_l.htm.
23. Sebastian Țoc, „Familie, Școală și Succes Școlar în Învățământul Liceal Românesc”, *Revista Calitatea Vieții* (Martie 2016): 191, consultat la 18 Martie 2020.
<https://www.revistacalitateavietii.ro/2016/CV-3-2016/01.pdf>.
24. Ibid., 191.
25. Su Yeong Kim și Vivian Y. Wong, „Assessing Asian and Asian American Parenting: A Review of the Literature”, Researchgate, consultat la 16 Martie 2020: 185.
https://www.researchgate.net/publication/232598496_Assessing_Asian_and_Asian_American_Parenting_A_Review_of_the_Literature
26. Tan, „Confucianism and Education”.
27. Kim și Wong, „Assessing Asian”, 185.
28. Ibid., 191.
29. Sushant Kalra, „Eastern vs. Western Parenting”, Educationworld, consultat la 16 Martie 2020.
<https://www.educationworld.in/eastern-vs-western-parenting/>.
30. Amy Chua, „Why Chinese Mothers are Superior”, *The Wall Street Journal* (8 ianuarie 2011).
<https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704111504576059713528698754>.
31. Ibid.
32. Amy Chua, *Battle Hymn of the Tiger Mother* (New York: Penguin, 2011)
33. „Time Magazine 100 Most Influential People of the Year 2011”, *Time Magazine*, consultat la 17 Decembrie 2019.
<http://content.time.com/time/specials/packages/completelist/0,29569,2058044,00.html>.
34. Laurie Chan, „Chinese Parents spend up to 43,500\$ a year on after school classes for their children”, *South China Morning Post* (4 decembrie 2018).
<https://www.scmp.com/news/china/society/article/2176377/chinese-parents-spend-us43500-year-after-school-classes-their>
35. Jane Cai, „China’s Middle Class spend less as they scrimp and save for their children’s education”, *South China Morning Post* (16 octombrie 2018).
<https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/2168189/chinas-middle-class-spend-less-they-scrimp-and-save-their>.
36. Sally Weale, „Culture not just Curriculum determines East Asian School Success”, *The Guardian*, 9 Octombrie 2014.
<https://www.theguardian.com/world/2014/oct/09/east-asian-school-success-culture-curriculum-teaching>.
37. „Euro-sceptic and Populist Forces in the European Union”, France24, consultat la 16 Martie 2020.
<https://www.france24.com/en/20190525-euro-sceptic-populist-forces-european-union>.
38. Aris Teon, „Filial Piety in Chinese Culture”, *The Greater China Journal* (14 Martie 2016).
<https://china-journal.org/2016/03/14/filial-piety-in-chinese-culture/>.
39. Jonathan DeHart, „Confucian Crackdown: New Chinese Law Enforces Filial Piety”, *The Diplomat* (4 iulie 2013).
<https://thediplomat.com/2013/07/confucian-crackdown-new-chinese-law-enforces-filial-piety/>
40. „Diploma Mills: 9 Strategies for Tackling one of Higher Educations Most Wicked Problems”, *World Education News and Reviews*, consultat la 16 Martie 2020.
<https://wenr.wes.org/2017/12/diploma-mills-9-strategies-for-tackling-one-of-higher-educations-most-wicked-problems>.
41. „Diploma Mills: 9 Strategies.”
42. Mike Veenstra, „Good Air Language: Teaching English Online”, ultimul update 9 decembrie 2019.
<https://www.goodairlanguage.com/teaching-english-online-2/>.

43. „VipJr Awarded Awarded Oxford University Press Education Resources and Services Partner of the Year 2017/2018”, iTutorGroup, consultat la 19 Martie 2020.
http://itutorgroup.com/news_39.html
44. Cheng Yu, „Online Jobs Enrich Teachers Living Overseas”, *China Daily* (4 octombrie, 2018).
http://www.chinadaily.com.cn/a/201810/04/WS5bb54c16a310eff303280a46_1.html
45. Noel Celis, „Work and Online Courses: Faced With the Virus, the Chinese Migrate to the Web”, *Engnews24h* (12 februarie 2020).
<https://engnews24h.com/work-and-online-courses-faced-with-the-virus-the-chinese-migrate-to-the-web/>
46. Huaxia, „China Focus: Schools Start Online Course as Epidemic Control Postpones New Semester”, *Xinhuanet* (2 Februarie 2020).
http://www.xinhuanet.com/english/2020-02/17/c_138792006.htm?fbclid=IwARu1ZfmL4sxXkJRqdsrb5Fz-JOLJy2fGiNxO7Zzac6KDooeo_QOMWxlGqQ
47. „The Internet Boom in Foreigners Teaching China’s Children Online”, *South China Morning Post* (7 septembrie 2017).
<https://www.scmp.com/news/article/211015/boom-foreigners-teaching-chinas-children-online>
48. Ramona Cornea, „Ce se află în spatele testelor PISA: Bucureștiul egalează marile capitale europene, însă mediul rural este la nivel cu Indonezia, Filipine și Maroc”, *Ziarul Financiar* (9 decembrie 2019).
<https://www.zf.ro/profesii/ce-se-afla-in-spatele-testelor-pisa-bucurestiul-egaleaza-marile-capitale-europene-insa-mediul-rural-este-la-nivel-cu-indonezia-filipine-si-maroc-18659018>
49. Charlene Tan, *Learning From Shanghai: Lessons on Achieving Educational Success* (New York: Springer, 2013), ix.
50. Ibid., 14.
51. Ibid., 15
52. Ibid.
53. Ibid.
54. Ibid.
55. Mei, Ming, „China’s gov’t spending on education above 4 pct of GDP for 7 consecutive years”, *Xinhua* (17 octombrie 2019)
http://www.xinhuanet.com/english/2019-10/17/c_138479441.htm
56. Alberto Vettoretti, „Why so Many Businesses are Moving to Vietnam”, *LinkedIn* (1 iunie 2017).
<https://www.linkedin.com/pulse/why-so-many-foreign-businesses-moving-vietnam-alberto-vettoretti/>
57. „Education at a Glance 2019: Japan, OECD Indicators”, OECD, accesat la 19 decembrie 2019.
https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/EAG2019_CN_JPN.pdf
58. Ibid.
59. „Education at a Glance 2019: Korea, OECD Indicators”, OECD, accesat la 19 decembrie 2019.
https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/EAG2019_CN_KOR.pdf
60. „Overview of the Education System: Korea, (EAG 2019)”, OECD, accesat la 19 decembrie 2019.
<https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?primaryCountry=KOR&treshold=10&topic=EO>
61. “Overview of the Education System: Korea”
62. Phùng Xuân Nhã, „Vietnam Spends 5,8% of GDP on Education”, *Vietnam Net* (23 ianuarie 2019).
<https://english.vietnamnet.vn/fms/education/216664/vietnam-spends-5-8--of-gdp-on-education.html>
63. Ibid.
64. Vettoretti, „Why so Many Businesses”.
65. „Singapore Government Spending on Education and Healthcare”, Website Guvernamental, accesat la 19 Decembrie 2019.
https://www.singaporebudget.gov.sg/budget_2020/about-budget/budget-features/govt-spending-on-education-and-healthcare

Bibliography:

- Buddha Dharma Education Association. “Kālāma Sutta, The Buddha’s Charter of Free Enquiry.”, accesat la 19 Decembrie 2019.
http://www.buddhanet.net/e-learning/kalama1_p.htm?fbclid=IwAR2zy3sWDDwh_ooiiTcC_piLcKjhrwyJU451pDY1RjsiCVNQ4_WToPg1Ncc
- Bhikku, Bodhi. “A look at the Kālāma Sutta.”
http://www.buddhanet.net/e-learning/kalama1_1.htm
- Carter, Jamie, “Why a Growing Number of ‘Digital Nomads’ are choosing Asia as their Base.” *South China Morning Post* (June 29, 2016).
<https://www.scmp.com/lifestyle/travel-leisure/article/1983144/why-growing-army-digital-nomads-are-choosing-asia-their>
- Cai, Jane. “China’s Middle Class spend less as they scrimp and save for their children’s education.” *South China Morning Post*, (October 16, 2018).
<https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/2168189/chinas-middle-class-spend-less-they-scrimp-and-save>

- their
- Celis, Noel. "Work and Online Courses: Faced With the Virus, the Chinese Migrate to the Web." *Engnews24h* (February 12, 2020).
<https://engnews24h.com/work-and-online-courses-faced-with-the-virus-the-chinese-migrate-to-the-web/>
- Chan, Laurie. "Chinese Parents spend up to 43,500\$ a year on after school classes for their children." *South China Morning Post* (December 4, 2018).
<https://www.scmp.com/news/china/society/article/2176377/chinese-parents-spend-us43500-year-after-school-classes-their>
- Chua, Amy. "Why Chinese Mothers are Superior." *The Wall Street Journal* (January 8, 2011).
<https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704111504576059713528698754>
- Chua, Amy. *Battle Hymn of the Tiger Mother*. New York: Penguin, 2011.
- Chenyang, Li. *The Tao encounters the West: Explorations in comparative philosophy*. Albany: State University of New York Press, 1999.
- Cole, Josh. "Putting PISA in its Place." *Canadian Center for Policy Alternatives*.
<https://www.policyalternatives.ca/search/site/PISA%20TEST>
- Cornea, Ramona. "Ce se află în spatele testelor PISA: Bucureștiul egalează marile capitale europene, însă mediul rural este la nivel cu Indonezia, Filipine și Maroc." *Ziarul Financiar* (December 9, 2019).
<https://www.zf.ro/profesii/ce-se-afla-in-spatele-testelor-pisa-bucurestiul-egaleaza-marile-capitale-europene-insa-mediul-rural-este-la-nivel-cu-indonezia-filipine-si-maroc-18659018>
- Crothers, Lane și Lockhart. "Singapore and the Asian Values Debate." In *Culture and Politics, A Reader*. New York: St. Martin's Press, 2003).
- DeHart, Jonathan. "Confucian Crackdown: New Chinese Law Enforces Filial Piety." *The Diplomat* (July 4, 2013).
<https://thediplomat.com/2013/07/confucian-crackdown-new-chinese-law-enforces-filial-piety/>
- Factsmap. "PISA 2018 Worldwide Ranking."
- <http://factsmaps.com/pisa-2018-worldwide-ranking-average-score-of-mathematics-science-reading/>
- France 24. "Euro-sceptic and Populist Forces in the European Union."
<https://www.france24.com/en/20190525-euro-sceptic-populist-forces-european-union>
- Huaxia. "China Focus: Schools Start Online Course as Epidemic Control Postpones New Semester." *Xinhuanet* (February 2, 2020).
http://www.xinhuanet.com/english/2020-02/17/c_138792006.htm?fbclid=IwAR1u1ZfmL4sxXkJRqdsrb5Fz-J0Jly2fGiNxO7Zac6KDooeo_QOMWxlGqQ
- Kim, Su Yeong, and Vivian Wong. "Assessing Asian and Asian American Parenting: A Review of the Literature." *Researchgate*.
https://www.researchgate.net/publication/232598496_Assessing_Asian_and_Asian_American_Parenting_A_Review_of_the_Literature
- Kalra, Sushant. "Eastern vs. Western Parenting." *Educationworld*.
<https://www.educationworld.in/eastern-vs-western-parenting/>
- OECD. "About OECD."
<https://www.oecd.org/about/>
- OECD. "Overview of the Education System: Korea, (EAG 2019)."
<https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?primaryCountry=KOR&treshold=10&topic=EO>
- OECD. "Education at a Glance 2019: Japan, OECD Indicators."
https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/EAG2019_CN_JPN.pdf
- OECD. "Education at a Glance 2019: Korea, OECD Indicators."
https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/EAG2019_CN_KOR.pdf
- OECD. "First Results from PISA 2003 - Executive Summary."
<http://www.oecd.org/education/school/programme-for-international-student-assessment-pisa/34002454.pdf>
- Phùng Xuân Nhã. "Vietnam Spends 5.8% of GDP on Education." *Vietnam Net* (January 23, 2019).
<https://english.vietnamnet.vn/fms/education/216664/vietnam-spends-5-8--of-gdp-on-education.html>
- Jackson, Abbie și Kiersz, Andy. "Latest Ranking of Top Countries in Math, Reading and Science is Out." *Business Insider*.
<https://www.businessinsider.com/pisa-worldwide-ranking-of-math-science-reading-skills-2016-12?r=UK>
- Johnson, Ian P. "PISA scores linked to teacher status in society: study." *Deutsche Welle* (November 11, 2018).
<https://www.dw.com/en/pisa-scores-linked-to-teacher-status-in-society-study/a-46202091>
- Mei, Ming. "China's gov't spending on education above 4 pct of GDP for 7 consecutive years." *Xinhua* (October 17, 2019).
http://www.xinhuanet.com/english/2019-10/17/c_138479441.htm
- Țoc, Sebastian. "Familie, Școală și Succes Școlar în Învățământul Lical Românesc." *Revista Calitatea Vieții* (Martie 2016).
<https://www.revistacalitateavietii.ro/2016/CV-3-2016/01.pdf>
- Singapore Budget. "Singapore Government Spending on Education and Healthcare."
https://www.singaporebudget.gov.sg/budget_2020/about-budget/budget-features/govt-spending-on-education-and-

healthcare

Singapore Ministry of Education. "Desired Outcomes of Education."

<https://www.moe.gov.sg/education/education-system/desired-outcomes-of-education>

Statista. "Internet Penetration in South East Asian Countries."

<https://www.statista.com/statistics/487965/internet-penetration-in-southeast-asian-countries/>

Statista. "Number of Students from China Studying Abroad between 2008 and 2018."

<https://www.statista.com/statistics/227240/number-of-chinese-students-that-study-abroad/>

Tan, Charlene. "Confucianism and Education, Curriculum and Pedagogy, Educational Theories and Philosophy." *Oxford Research Encyclopedias*, published in November 2017.

<https://oxfordre.com/education/view/10.1093/acrefore/9780190264093.001.0001/acrefore-9780190264093-e-226>

Tan, Charlene. *Learning from Shanghai: Lessons on Achieving Educational Success*. New York: Springer, 2013.

Teon, Aris. "Filial Piety in Chinese Culture." *The Greater China Journal* (March 14, 2016).

<https://china-journal.org/2016/03/14/filial-piety-in-chinese-culture/>

Times Higher Education. "World University Rankings 2020."

https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2020/world-ranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats

"Time Magazine 100 Most Influential People of the Year 2011," *Time Magazine*.

<http://content.time.com/time/specials/packages/completelist/0,29569,2058044,00.html>

"The Internet Boom in Foreigners Teaching China's Children Online." *South China Morning Post* (September 7, 2017).

<https://www.scmp.com/news/article/2110115/boom-foreigners-teaching-chinas-children-online>

Varkey Foundation. "Global Teacher Status Index 2018."

<https://www.varkeyfoundation.org/media/4790/gts-index-9-11-2018.pdf>

Veenstra, Mike. "Good Air Language: Teaching English Online."

<https://www.goodairlanguage.com/teaching-english-online-2/>

Vettoretti, Alberto. "Why so Many Businesses are Moving to Vietnam." *LinkedIn* (June 1, 2017).

<https://www.linkedin.com/pulse/why-so-many-foreign-businesses-moving-vietnam-alberto-vettoretti/>

"VipJr Awarded Awarded Oxford University Press Education Resources and Services Partner of the Year 2017/2018."

iTutorGroup.

http://itutorgroup.com/news_39.html

Weale, Sally. "Culture not just Curriculum determines East Asian School Success." *The Guardian* (October 9, 2014).

<https://www.theguardian.com/world/2014/oct/09/east-asian-school-success-culture-curriculum-teaching>

World Education News and Reviews. "Diploma Mills: 9 Strategies for Tackling one of Higher Educations Most Wicked Problems."

<https://wenr.wes.org/2017/12/diploma-mills-9-strategies-for-tackling-one-of-higher-educations-most-wicked-problems>

Yu, Cheng. "Online Jobs Enrich Teachers Living Overseas." *China Daily* (October 4, 2018).

http://www.chinadaily.com.cn/a/201810/04/WS5bb54c16a310eff303280a46_1.html

SPERANȚE ȘI NEÎMPLINIRI ALE SECOLULUI AL XVII-LEA: BACON, CAMPANELLA, GALILEI, NEWTON

Dragoș DRAGOMAN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences
Personal e-mail: dragos.dragoman@ulbsibiu.ro

EXPECTATIONS AND FAILURES OF THE 17TH CENTURY: BACON, CAMPANELLA, GALILEI, NEWTON

The beginning of the 17th century is marked by the expression of high expectations regarding the renovation of knowledge. That was the moment when, at terms with the Enlightenment and the rise of modern times, an intellectual effort was made to preserve the heritage of the past, yet to give voice to new concerns. The renovation was designed as to engulf Renaissance and modern knowledge in a broad synthesis, as expressed by Bacon's project, having in mind that all the aspects of life have to be addressed, including the political authority. However, the advancement in physics and the matematization of natural sciences turned the research into new settings. Beginning with the second half of the century, metaphysics and all the subsequent areas of knowledge have been abandoned for the quest of the mechanical functioning of an empty, cold and impersonal universe.

Keywords: Modern age, modern science, religion, esoterism, European history.

O atmosferă apăsătoare, de așteptare a unor transformări decisive în planul cunoașterii omului și a universului, marchează începutul secolului al XVII-lea. Aceasta este o așteptare de reînnoire, dar și de integrare a cunoștințelor într-o sinteză capabilă să ducă mai departe unele dintre perspectivele Renașterii. Mai mult, începutul acestui secol este și punctul de echilibru între feluri de cunoaștere, între valori umane și spirituale ce merită cultivate, consolidate. Anume, un interes păstrat pentru ezoterismul renașcentist, dublat de o curiozitate pentru găsirea unor metode pe care noi le numim azi „științifice” în înțelegerea universului. Așa cum vom vedea, echilibrul acesta, promițător pentru intelectualii

secolului al XVII-lea, se va risipi prin acțiunea conjugată, deși nu neapărat coordonată, a Reformei și Contra-Reformei religioase și a științelor moderne fizice, ce caută explicații pur mecanice funcționării universului. Ambele luptă, în felul lor specific, cu prejudecățile, imaginarul, ocultismului, într-un cuvânt, împotriva vrăjitoriei, sau mai bine, împotriva superstițiilor. Fără a fi neapărat conștiente de rezultatul acțiunilor conjugate, bisericile creștine (catolică și protestantă deopotrivă) și cercurile științifice vor distinge unitatea cunoașterii la care aspirau cei care deschideau secolul al XVII-lea. După Contrareformă, după Descartes, Galilei și Newton, omul va fi scindat între cunoașterea dogmatică

ce provine de la un Dumnezeu autoritar și de neîndurat, pe de o parte, și cunoașterea unui univers mecanic, impersonal, indiferent și rece, în care explicațiile fizice sunt exprimate prin formule matematice universale. Cum a avut loc tranziția dintre așteptările de sinteză ale începutului de secol și separarea sferelor de cunoaștere ale sfârșitului de secol, dar care persistă și azi, alimentând disputele teologice-științifice, acesta este scopul acestei scurte călătorii intelectuale.

Din punct de vedere religios, tabloul ce apare este marcat de o epurare a dogmei, dar și de o acțiune socială și politică a Bisericii. Așa cum descrie Muchembled acțiunea Bisericii catolice de după Conciliul de la Trento, o transformare a dogmei mergea mână în mână cu transformări sociale și politice de profunzime.¹ Creștinarea în profunzime a vastelor spații rurale nu însemnau doar un control sporit al culturii populare, ce îmbina cu nonșalanță elemente păgâne și creștine într-un sincretism autentic, dar deranjant pentru Biserică. Efortul de luare în stăpânire a lumii rurale însemna deturnarea sărbătorilor pre-creștine pe făgașul interpretării lor creștine,² dar mai ales condamnarea plăcerilor ocazionate de sărbătorile cu tente păgâne, în care consumul de alcool se îmbina adesea, fără cenzură, cu violență și libertinaj sexual. Imaginea unui Dumnezeu încruntat, răzbușător și autoritar mergea foarte bine alături de consolidarea rolului tatălui în familie, garant al integrității patrimoniale în fața tendințelor de fărâmițare a proprietății funciare prin căsătorii și moșteniri întâmplătoare, fără calcul și fără perspectivă. În paralel, imaginea unui Dumnezeu autoritar o consolida, prin alianța dintre Biserică și stat, pe cea a monarhului absolut, care reușise să-și supună nu doar provinciile de pe marginea regatului, dar și orașele care se bucuraseră de largă autonomie în tot Evul Mediu.³ Unificarea culturală a regatului Franței, sub comanda și supravegherea Bisericii, dăduse astfel naștere unui spațiu politic unificat, în care monarhul întruchipa aceeași demnitate și autoritate ale lui Dumnezeu și ale tatălui, așezați fiecare în capul Franței sau al mesei oricărei gospodării țărănești.

Luarea sub control a teritoriilor din marginea regatului, precum Flandra și Brabantul, foste teritorii ale Spaniei în Țările de Jos, însemna nu doar respingerea ereziei calviniste spre nord, în viitoarele Provinciile Unite ale Țărilor de Jos.⁴ Acest lucru însemna și afirmarea pretențiilor absolutiste ale conducerii regale, cele care determinaseră de altfel revolta acestor provincii spre sfârșitul domniei lui Filip al II-lea, dar și introducerea Contrareforme. Supravegherea și înrolarea maselor țărănești și urbane s-au accentuat, scrie Muchembled, odată cu apariția școlilor religioase ale ordinelor mănăstirești, dominican și apoi iezuite, fondarea de seminare teologice și creștinarea în profunzime a satelor, supravegherea obiceiurilor laicilor și preoților deopotrivă, lupta împotriva distracțiilor publice,

cu sanctificarea duminicii și a zilelor de sărbătoare creștină. Într-o frază, se institua o atmosferă îmbibată de religie, profund ostilă superstițiilor și vrăjitoriei, care propovăduia adevărurile religioase și supunerea necondiționată față de Dumnezeu și rege.⁵ Nu este întâmplător, amintește Muchembled, că acest efort de aculturare a mediului rural, realizat prin implantare de școli și seminare, alfabetizare accentuată, control al teritoriului de către ordinele religioase și agenții regelui, este însoțit și de valuri de persecuție împotriva vrăjitorilor și vrăjitoarelor.⁶ Începute în jurul anului 1580, aceste valuri de persecuție vor mătura Franța, cu intensități variabile, până la începutul secolului al XVIII-lea, din dorința generală a elitelor de a impune o supunere totală față de regele absolut și față de Dumnezeu, de a constrânge trupurile și de a supune sufletele, de a eradica noianul de superstiții și practici considerate drept abominabile.⁷

Între Renaștere și Clasicism, între revalorizarea cunoașterii specifice Antichității greco-romane și noua știință fizică a secolului al XVII-lea se află autorii de margine. Considerați superstițioși și pasești de către noii oameni de știință, ei le apar caeretici și magicieni clericilor și brațului lor înarmat, care este puterea politică. În atmosfera austeră și pietistă promovată deopotrivă de bisericile protestante și de cea catolică, ei sunt ultimii exponenți ai principiilor cunoașterii totalizante, o cunoaștere a armoniei generale a universului și nu doar a fragmentelor ce-și caută propria autonomie internă. Francis Bacon într-o anumită măsură, dar mai ales Giordano Bruno și Tommaso Campanella ilustrează speranța iluzorie că înlăturarea dogmei bisericesti rigide poate încă face loc unui spațiu amplu de cunoaștere, care să înglobeze toate aspectele universului într-o armonie cuprinzătoare. Aceasta este speranța că Dumnezeu, Omul și Natura mai pot fi înțeleși împreună, că ei nu sunt separați, că manifestarea vizibilă a lumii emană din Principiul Unic, că Dumnezeu este prezent în tot și în toate. Cunoașterea parțială și deformată de limitările înțelegerii omenești a unui univers divin este mai autentică decât cunoașterea completă a unui sistem mecanic idealizat, cunoaștere ce-și recunoaște propria failibilitate și iminentă limitare. Cum scrie Campanella în sonetul „Suflet nemuritor”,⁸ aspirația spre cunoaștere este dovada dorinței sufletului de a-și descoperi liniștea în Cel ce Este, în Cel ce Cunoaște, în Cel ce Iubește.

„Am doar un boț de creier și totuși eu devor / tot ce e carte scrisă, în care mă cufund / fără-ncetare și cu nesaț profund: / și-oricât aş mai mânca, eu tot de foame mor! / O lume dezvelit-a Aristarh, iar Metrodor / m-a adăpat cu multe, dar setea-mi fără fund / nu se alină, mai mult vreau să pătrund; / cu cât mai mult eu aflu, cu-atât mai mult ignor. / Prin asta-s deci icoană a Celui necuprins, / ce tot ce e ființă în sine el cuprinde, / cum marea peștii într-însa, al dorului nestins / țel unic, înspre care rațiunea se întinde / ca o săgeată sau

prin altă mână: de aceea, sunt convins, / e sigur și fericit doar cel ce-n El se-aprinde”.

O astfel de cunoaștere completă, integrată, nu putea avea loc fără un cadru propice, un cadru politic, social și religios renovat. Nu este de mirare, deci, că toată perioada de sfârșit de secol XVI și început de secol XVII este traversată meteoric de propuneri de reformă, o *renovatio* cuprinzătoare, care să păstreze și chiar să restaureze ce s-a pierdut din armonia lumii. *Harmonia mundi* este o credință atât de adânc înrădăcinată, încât toate reformele sociale și politice o urmăresc. Așteptarea era atât de mare, de exemplu, la moartea împăratului Rudolf al II-lea de Habsburg în 1612, încât speranțele de reînnoire a cunoașterii, în sensul extinderii și completitudinii ei, erau asociate cu reînnoirea politică așteptată prin domnia dreaptă a unui principe luminat, iubitor al Adevărului, al Artelor și Științelor. Speranța că această domnie avea să fie cea a lui Frederic al V-lea, Principe Elector, conducător al Uniunii Principilor Protestanți și posibil Rege al Boemiei și, ulterior, Împărat Roman de Neam German, a înflăcărat spiritele oamenilor educați din Imperiul German, creștini reformați de strictă confesiune evanghelică. Îngemănarea acestor speranțe de renovare a cunoașterii, a religiei și a vieții pe pământ este bine exemplificată de Manifestele Rozicruciene, publicate în Palatinat în 1615 sau 1616.⁹ Sub forma unei povestiri alegorice despre un Ordin sau o Fraternitate, rivalizând cu ordinele mănăstirești anterioare, Manifestele anunțau descoperirea sau redescoperirea unor Adevăruri uitate, o filozofie alchimică legată de vindecare și de medicină, de astrologie, numerologie și geometrie,¹⁰ văzute drept științe capabile să reveleze planul Naturii, științe revelate printr-o iluminare de natură spirituală. Înfrângerea dezastruoasă a Principelui Elector în lupta de la Muntele Alb nu a distrus doar echilibrul geopolitic între catolici și protestanți, dar a deschis și calea Contrareformei spre anihilarea oricăror elemente hermetice, alchimice și astrologice ce fuseseră moștenite din Renaștere. Eșecul politic al unei *renovatio* nu a făcut decât să sporească tendințele de idealizare imaginară a unor utopii, speranțe de necurmat ce se refugiau în sfera potențialităților ce așteptau să fie, cândva, materializate.

Una dintre cele mai cunoscute și influente utopii avea să se nască direct pe teren catolic. Opera unui credincios desăvârșit, Tommaso Campanella, *Cetatea Soarelui* va ilustra, în oglindă, așteptări asemănătoare în cuprinsul unui Imperiu Habsburgic catolic, care conducea cu mână de fier Italia de la sud de Roma. Deși realitatea politică, socială și intelectuală este încă potrivnică în cuprinsul Imperiului catolic, semne astrologice prevestesc o reînnoire cuprinzătoare a cunoașterii, cu influențe asupra societății ca întreg. Conjuncțiile majore din anumite semne zodiacale, dar și observarea altor fenomene, precum o „stea nouă” în Cassiopea

(o super-nova observabilă deja din 1572), sunt semnele prevestitoare.¹¹ Unificarea lumii nu va veni însă decât după mari suferințe, pentru că „mai întâi se smulge și se dărâmă și abia apoi se însămânțează și se zidește”.¹² Această unificare a lumii este necesară unificării cunoașterii pe care mințile luminate și sufletele curate o așteaptă. Ea deja a început, remarcă Campanella, prin folosirea pe scară largă a unor mijloace tehnice, precum busola, tiparul și armele de foc, care fac accesibile fizic și simbolic cele mai îndepărtate colțuri ale lumii. Este remarcabilă înțelegerea de către Campanella a faptului că progresul tehnic în navigație și în circulația ideilor poate face foarte repede ca lumea să devină „mai mică”, mai compactă, mai interdependentă. Acest lucru nu mai este pentru noi o noutate, noi ce trăim într-o lume globală, cei care suntem martorii definitivării aceluia îndelungat proces care a început în zorii modernității. Pe de o parte, constituirea unui sistem economic sub forma unui capitalism mondial a creat relații de schimb și dependente între centru și periferie, răspândind la scară globală invențiile tehnicii de orice fel.¹³ Pe de altă parte, răspândirea tiparului a unificat teritorii din ce în ce mai vaste din punct de vedere cultural, erodând vechile construcții politice imperiale și dând naștere națiunilor moderne.¹⁴ Dar sunt posibile și invenții care pot părea fantastice, așa cum era atunci, la momentul redactării *Cetății Soarelui*, dar care sunt utilizate de „solarieni” pe scară largă, precum aparatele de zbor (ce pun în practică „arta de a zbura”) sau telescoape foarte puternice („un ochean cu care să vadă stelele nevăzute”).¹⁵

Invențiile tehnice ale solarienilor sunt însă secundare, pentru că ele sunt produse ale unei cunoașteri unificate mult mai vaste și mai importante. Astfel, principele sacerdot ce guvernează Cetatea, numit Soare, conducătorul tuturor în cele spirituale și temporale, este un metafizician.¹⁶ El lucrează împreună cu trei principii, colaboratori și sfătuitori, fiecare guvernând un Principiu, un Atribut divin, anume Puterea, Cunoașterea și Iubirea. Iar principele Cunoaștere are o singură carte, pe care o dă spre citire întregului popor, precum Pitagoricenii, o carte în care se află toate cunoștințele.¹⁷ Cartea aceasta, unică, este expresia credinței ferme că o *Summa* a cunoașterii poate fi cuprinsă într-o carte, oricât de voluminoasă ar fi, că domeniile cunoașterii sunt indestructibil legate și interdependente. De altfel, această corespondență dintre domeniile cunoașterii este predată în școala solarienilor prin metoda expunerii grafice, bidimensionale și fizice, tridimensionale. Pe pereții templului ce domină Cetatea sunt pictate stelele, iar pe zidurile cetății, în spirală, sub formă de brâuri care urcă de la baza până la vârf,¹⁸ diferite elemente ale cunoașterii: figurile matematice cu explicații, așa cum vin ele din vremea lui Euclid și Arhimede; harta pământului și a fiecărei regiuni în parte; pietrele prețioase și neprețioase, mineralele și metalele; lacurile, mările și râurile și toate lichidele cu proprietățile lor,

păstrate în carafe; speciile de pești și păsări, reptile și insecte, apoi toate animalele de uscat; plantele și arborii de pe pământ, alături de mostre din aceste plante, în ghiveche. Iar plantele sunt puse în corespondență cu stelele, metalele și părțile corpului omenesc, alături de utilizarea lor medicinală.¹⁹ Toate științele pictate pe ziduri înfățișează secreta corespondență a lucrurilor, ce derivă din divina armonie a universului. Nu este de mirare, astfel, că întreaga Cetate este construită pe baza acestei armonii, de către locuitorii ei, care la origine au fost cu toții brahmani înțelepți, fugiți din India din calea invaziilor mongole și a tiranilor, hotărâți să trăiască în noua Cetate în chip filozofic.²⁰

Cunoașterea aceasta, pe care solarienii o cultivă și o folosesc, nu este o cunoaștere strict scolastică, derivată din memorarea unor texte, fie ele și cele ale lui Aristotel. Aceasta este o cunoaștere directă, realizată prin contemplarea lucrurilor așa cum sunt ele ordonate.²¹ În ciuda formulării, suntem departe de principiile științelor moderne, care fundamentează totul pe cunoașterea empirică exclusivă, excluzând astfel tot ce este superior simțurilor. Cunoașterea directă este necesară pentru a stabili Cetatea în armonie cu funcționarea universului, dar și pentru a putea atribui fiecăruia sarcina pe care o poate duce la sfârșit cu succes. Fiecare muncește astfel cu bucurie și cu dăruire, făcând ceea ce știe mai bine, fără să uite însă cu cine cunoaște mai multe este considerat mai nobil.²²

Căutarea armoniei universale se reflectă în importanța dată astrologiei. În epoca de trecere de la Renaștere la Contrareformă, astrologia încă avea importanța derivată din cunoașterea principiilor autentice. Armonia universală încă includea pentru savanții vremii căutarea rezonanței dintre macro-cosmos și micro-cosmos, dintre principiile univernale reprezentate de zodii și astre, pe de-o parte, și acțiunea individuală, predispozițiile naturii și autonomia voinței omenești. Cum vom vedea, aici se și află momentul de ruptură dintre științele tradiționale, păstrate încă de Renaștere, și cele profane, numite de acum moderne. Cum remarcă Guénon, noile științe nu sunt decât limitări, marginalități cu caracter practic ale științelor veritabile tradiționale, care și-au dobândit autonomia nu prin capacitatea lor de a întregi sau îmbogăți principiile autentice, ci prin chiar uitarea acestor principii.²³ Doar așa a putut ajunge astronomia, o serie limitată de aplicații practice legate de identificarea și numirea corpurilor cerești, să devină o știință de sine-stătătoare. Succesul ei s-a datorat capacității ei practice, nu principiului autentic, fundamental, pe care deja nu-l mai recunoștea și nu-l mai exprima. Abia când armonia dintre macro și micro-cosmos a fost negată și apoi uitată, abia atunci un adevăr tradițional autentic a putut fi înlocuit de o serie neîntreruptă de ipoteze ce așteaptă să fie înlocuite de alte ipoteze, cu o capacitate de explicație la fel de fragmentară și de temporară.²⁴

Pentru Campanella însă, astrologia este știința

suverană care le permite solarienilor să întemeieze o cetate în armonie cu universul, așa cum a fost el creat, respectând principiul că „mai întâi trebuie să avem grijă de viața întregului și abia apoi a părților”.²⁵ Nu este de mirare că cetatea a fost contruită în momentele favorabile, fiind guvernată de Soarele în Leu, de Mercur și Venus în Rac, de Marte în Berbec și de Lună în Taur și evitând orice cuadratură între Soare și Lună, între Saturn, Marte și Soare.²⁶ Deloc surprinzător, sărbătorile lor mari au loc la intrarea Soarelui în semnele fixe, iar cele obișnuite odată cu conjuncțiile și opozițiile Lunii.²⁷ De aceea Marele preot, preotul-sacerdot ce conduce cetatea este numit „Soare”, având sarcina „să curețe conștiințele”²⁸ prin rugăciunile pe care le înalță și sacrificiile pe care le aduce Divinității în fața altarului. Iar preoții ce slujesc la nivelul superior al templului, sub cupolă, nu sunt doar mijlocitori între Dumnezeu și oameni, ci și buni observatori ai stelelor și ai tuturor mișcărilor și efectelor pe care le pricinuesc în sfera omenească. Astfel ei pot determina „ce schimbare s-a petrecut sau se va petrece” și care sunt „zilele bune de semănat și cules”.²⁹ Împreună cu Soarele discută „despre ce au mai cercetat înspre binele cetății și al tuturor popoarelor lumii”.³⁰ Deși sunt interesați de felul în care au fost făcute stelele, din ce substanță și „ce se află în interiorul lor”, scopul cunoașterii este „cum este făcută lumea, dacă și când va pieri”.³¹

Cunoașterea tehnică, specifică astronomiei, este de un interes cu totul secundar celei aduse de astrologie. Prima este o descriere a creației, Natura fiind o carte scrisă de Dumnezeu, mai puțin importantă decât înțelegerea semnelor din stele, soare și lună, care sunt în acord cu profețiile biblice ce prevestesc soarta lumii. Cunoașterea tehnică este de prea puțină importanță pentru creștinul care se pregătește de sfârșitul acestei lumi, pentru cel care scrutează cerul în așteptarea semnelor prevestitoare. Fiind atent la alcătuirea lumii, la „rostul fiecărui mădular și al oricărei fărâme”, omul conștient recunoaște providența divină și îl cinstește pe autorul ei.³² Iar semnele astrale, conjuncția multor planete în Săgetător la începutul secolului al XVII-lea, prevestesc o mare schimbare și înnoire în întreaga lume. Așa ar trebui înțeles și sprijinul pe care Campanella i-l transmite lui Galilei. Deși încarcerat în condiții inumane, Campanella redactează prin complici în 1616 *Apologia pro Galileo* nu pentru a susține teoria științifică galileeană, deloc în armonie cu viziunea proprie asupra lumii, ci din solidaritate cu savantul ale cărui opere fuseseră trecute la *Index*. Acesta este un gest complet dezinteresat și riscant, care vine din partea unui autor deținut 27 de ani în temnițele imperiale, dintre care opt ani în condiții înfiorătoare, în carcera de la Castel Sant'Elmo din Neapole.³³

Pe teren protestant, Bacon este mult mai precaut, deși caută și el, cu ardoare, să înțeleagă armonia lumii. Conștient de nevoia unui sprijin politic ferm în vederea

reformei și „restaurării” cunoașterii, îi dedică „Cele două cărți” regelui Iacob I, ce-i urma pe tronul Angliei reginei Elisabeta, în 1603.³⁴ Comparat îndelung cu Solomon, regele-învățat al iudeilor, Iacob I este speranța acestei reforme a cunoașterii, dar și o garanție pentru legitimitatea unui astfel de demers, un proces organizat și administrat politic. Înființarea Societății Regale în 1660, sub patronajul lui Carol al II-lea,³⁵ avea să ducă la bun sfârșit această dorință de promovare a științei, dar într-o direcție pe care Bacon nu și-o imaginase pe de-a-ntregul. Decuplată de misterele cauzelor secunde, prin care cel Divin acționează în lume, noua știință matematică a naturii fizice promovată de Newton, cel mai ilustru membru al Societății Regale, va îndrepta cunoașterea spre alte orizonturi decât spera Bacon. Deși lauda progresul cunoașterii, Bacon nu putea concepe că o cunoaștere rațională a lucrurilor sensibile ar putea duce la cunoașterea lucrării divine în lume sau la cunoașterea directă a lui Dumnezeu. „Dacă omul ajunge să creadă că pornind de la vederea și cercetarea lucrurilor sensibile și materiale va obține vreodată acea lumină prin care ar putea să dezvăluie pentru sine natura sau voința divină, cu adevărat putem spune despre el că este stricat de filozofia deșartă”.³⁶ Această filozofie deșartă nu este altceva decât cunoașterea fără caritate, fără dragoste, fără conștiință, de care dădea seama și Apostolul.³⁷ Paralela pe care Bacon o face cu pilda biblică este necesară pentru a nu ne lăsa seduși de filozofia deșartă, care i-a dus pe mulți oameni de seamă la erezie, „căutând să zboare către secretele divinității purtați de aripile de ceară ale simțurilor”.³⁸ În definitiv, nu cantitatea, ci calitatea științei este cea care contează. Nu împiedicarea oamenilor curioși să cerceteze și să citească poate duce la păstrarea adevărului etern, ci chiar cercetare onestă a lumii, așa cum ne este ea dată tuturor. „Este un adevăr recunoscut și o concluzie a experienței că puțină cunoaștere a filozofiei, sau una doar de suprafață, poate înclina mintea omului către ateism, dar o perseverare pe drumul cunoașterii aduce cu certitudine mintea înapoi la religie”.³⁹ Acest lucru, instaurarea atesimului, se întâmplă doar pentru că „la intrarea pe cărămida filozofiei, cauzele secunde, aflate mereu foarte aproape de simțuri, se oferă minții umane, iar dacă aceasta rămâne acolo, poate uita cu totul cauza mai înaltă”.⁴⁰

Această idee, că mentalul pur omenesc este cel care umbrește cunoașterea adevărului transcendent, exista încă la Bacon. Succesele realizate în descrierea

funcționării mecanice a universului revelat prin simțuri au lăsat însă în urmă această îndoială cu privire la capacitatea mentalului omenesc de a cuprinde totul. Matematizarea științelor fizice și modelarea mecanicistă a lumii înconjurătoare au dus la ceea ce modernitatea numește științe, anume științele fizice. Descoperirile astronomice făcute de Galilei, cu precădere sateliții lui Jupiter, au deschis orizontul astronomiei și au consolidat noul model heliocentric al cosmosului apropiat.⁴¹ Transpunerea matematică a legii mișcării corpurilor (cu viteză relativ mică), realizată de Newton, deschidea calea unei lungi serii de succese în matematizarea științelor mecanice ale naturii. Începând de aici, lumea omenească și cea cerească au fost unificate de același demers de cercetare a naturii, care își consolida treptat metodele empirice. Dincolo de empirism, de capacitatea de măsurare a fenomenelor direct observabile, nu mai rămânea nimic. Nimic care să fie demn de atenția cercetării pretins obiective, raționale.⁴² Nu mai rămâneau decât domeniile metafizicii, de neatins în mod empiric, deci simple speculații pentru oamenii de știință serioși.

Dacă Bacon își propunea la începutul secolului să ajute la reînnoirea cunoașterii divine și umane, într-o sinteză care să țină laolaltă empirismul și metafizica, alchimia, astrologia și cercetarea pe care o numim azi științifică, Newton deja se preocupa în mod foarte serios de alchimie doar în privat,⁴³ la adăpost de judecățile cercetătorilor naturii în sens tare, empiric-rațional, membrii ai Societății Regale britanice, care se delimitau de speculațiile specifice începutului de secol. Asta nu pentru că alchimia nu ar fi cerut și ea o abordare practică, ci pentru că alchimia făcea încă apel la o serie întreagă de corespondențe cu alte aspecte ale universului și ale cunoașterii,⁴⁴ într-o înțelegere unificată a armoniei universale, atotcuprinzătoare. Deși Newton era „viu interesat de căutarea Unului, a Dumnezeului Unic, de unitatea divină așa cum se revelează ea în natură”,⁴⁵ moștenirea lui va da naștere unui univers impersonal, rece și gol, un mecanism ce poate fi explorat pas cu pas, indefinit, și exprimat matematic. Ceea ce era înainte o unitate în cunoaștere nu mai există. Iar credința religioasă nu va mai avea loc decât în viața privată, apoi mai adânc, în forul interior. În cele din urmă, cu Rousseau și Kant, ea se va transforma în secolul al XVIII-lea într-o metafizică a moravurilor.

Note:

1. Robert Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe – XVIIIe siècle)* (Paris: Flammarion, 1978).
2. Ibid., 374.
3. Ibid., 144.
4. Ibid., 319.
5. Ibid., 319.

6. Ibid., 329.
7. Ibid., 329.
8. Tommaso Campanella, *La Città del Sole / Cetatea soarelui; Poesie filosofice / Poezii filozofice*, trad. Smaranda Bratu Elian (București: Humanitas, 2006).
9. Frances A. Yates, *Iluminismul rozicrucian*, trad. Petru Creția (București: Humanitas, 1998).
10. Yates, *Iluminismul rozicrucian*, 59.
11. Campanella, *Cetatea soarelui*, 139.
12. Ibid., 139.
13. Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern. Mercantilism și consolidarea economiei mondiale europene, 1600-1750*, trad. Dorel Abraham, Ilie Bădescu și Marcel Ghibernea (București: Meridiane, 1993).
14. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 2006), 40. Alianța dintre capitalism și industria tiparului a consolidat nu doar centrul sistemului mondial modern care era pe atunci Olanda protestantă, dar a răspândit și consolidat chiar protestantismul. Edițiile scrierilor protestante, ieftine, inteligibile în limbile vernaculare și produse la scară industrială, nu mai puteau fi oprite din circulație de către puterile catolice, cum era posibil înainte, în cazul manuscriselor latine. Nu este de mirare că regele Franței, Francisc I, a interzis în 1535 circulația oricărei cărți în regatul său, de teama contrabandei cu scrieri protestante tipărite la granițele Franței, la Geneva, Heidelberg sau Amsterdam.
15. Campanella, *Cetatea soarelui*, 139.
16. Ibid., 63.
17. Ibid., 65.
18. Un model vizual apropiat cetății descrise de Campanella ar fi *Turnul Babel*, așa cum a fost el pictat de către Pieter Bruegel. Una dintre cele două picturi originale este expusă la Kunsthistorisches Museum din Viena.
19. Campanella, *Cetatea soarelui*, 65-67.
20. Ibid., 69.
21. Ibid., 77.
22. Ibid., 105.
23. René Guénon, *Lumea modernă (culegere de articole)*, trad. Daniel Hoblea (București : Herald, 2018).
24. Specificul cunoașterii științifice moderne este dat de caracterul temporar și limitat al teoriilor sale dominante. Așa cum definește Kuhn logica științei normale, o ipoteză ce explică cel mai bine, deși incomplet, realitatea observabilă este desemnată drept paradigmă în momentul în care la ea aderă majoritatea cercetătorilor din domeniul pe care ipoteza îl explică, îl definește. Altfel spus, o ipoteză oarecare devine paradigmă atunci când ipoteze rivale cu puteri de explicație aproape egale sunt abandonate. Domnia unei astfel de ipoteze „câștigătoare” este însă determinată doar de capacitatea unei ipoteze rivale de a se impune în câmpul cercetării, iar nu de capacitatea sa de a explica complet, fără cusur, realitatea. Privind retrospectiv, știința modernă are aspectul unui șir interminabil de enunțări și renunțări, de convingeri ulterior abandonate, de cunoaștere incertă, pentru că permanent provizorie. Deși le poată apărea unor drept un „progres”, o „evoluție”, ritmul și direcțiile abandonului de ipoteze dominante induce mai curând incertitudine și improvizație decât sentimentul unei cunoașteri autentice. Pentru rolul ipotezelor rivale în structura științei normale și apariția revoluțiilor științifice, vezi Thomas S. Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, trad. Radu J. Bogdan (București: Humanitas, 2008).
25. Campanella, *Cetatea soarelui*, 111.
26. Ibid., 111.
27. Ibid., 125.
28. Ibid., 121.
29. Ibid., 123.
30. Ibid., 125.
31. Ibid., 129.
32. Ibid., 137.
33. „Cronologie” la Campanella, *Cetatea soarelui*, 47.
34. Francis Bacon, *Cele două cărți despre excelența și progresul cunoașterii divine și umane*, trad. Dana Jalobeanu și Grigore Vida (București: Humanitas, 2012).
35. Yates, *Iluminismul rozicrucian*, 207.
36. Bacon, *Cele două cărți*, 70.
37. Corinteni 13: 1: „De aş grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor, iar dragoste nu am, făcutu-m-am aramă sunătoare și chimval răsunător”.
38. Bacon, *Cele două cărți*, 70.
39. Ibid., 71.
40. Ibid., 72.

41. Galileo Galilei, *Sidereus Nuncius sau anunțul stelar*, trad. Gheorghe Stratan (București: Humanitas, 2018).
42. Arthur Koestler, *Les somnambules. Essai sur l'histoire des conceptions sur l'Univers*, trad. Georges Fradier (Paris : Calmann-Lévy, 1960).
43. Yates, *Iluminismul rozicrucian*, 220.
44. Pentru o abordare sintetică a corespondențelor alchimiei cu alte ramuri ale cunoașterii, vezi Mircea Eliade, *Făurari și alchimiști*, trad. Maria și Cezar Ivănescu (București: Humanitas, 2008).
45. Yates, *Iluminismul rozicrucian*, 222.

Bibliography:

- Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 2006.
- Bacon, Francis. *Cele două cărți despre excelența și progresul cunoașterii divine și umane* [The Two Books of Francis Bacon]. Translated by Dana Jalobeanu and Grigore Vida. Bucharest: Humanitas, 2012.
- Campanella, Tommaso. *La Città del Sole / Cetatea soarelui; Poesie filosofiche / Poezii filozofice* [City of the Sun / Philosophical Poems]. Translated by Smaranda Bratu Elian. Bucharest: Humanitas, 2006.
- Eliade, Mircea. *Făurari și alchimiști* [The Forge and the Crucible]. Translated by Maria Ivănescu and Cezar Ivănescu. Bucharest: Humanitas, 2008.
- Galilei, Galileo. *Sidereus Nuncius sau anunțul stelar* [Sidereus Nuncius, Or The Sidereal Messenger]. Translated by Gheorghe Stratan. Bucharest: Humanitas, 2018.
- Guénon, René. *Lumea modernă (culegere de articole)* [The Modern World]. Translated by Daniel Hoblea. Bucharest: Herald, 2018.
- Koestler, Arthur. *Les somnambules. Essai sur l'histoire des conceptions sur l'Univers* [The Sleepwalkers]. Translated by Georges Fradier. Paris: Calmann-Lévy, 1960.
- Kuhn, Thomas S. *Structura revoluțiilor științifice* [The Structure of Scientific Revolutions]. Translated by Radu J. Bogdan. Bucharest: Humanitas, 2008.
- Muchembled, Robert. *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe – XVIIIe siècle)* [Popular Culture and Elite Culture in France, 1400-1750]. Paris: Flammarion, 1978.
- Wallerstein, Immanuel. *Sistemul mondial modern. Mercantilism și consolidarea economiei mondiale europene, 1600-1750* [The Modern World-System II]. Translated by Dorel Abraham, Ilie Bădescu and Marcel Ghibernea. Bucharest: Meridiane, 1993.
- Yates, Frances A. *Iluminismul rozicrucian* [The Rosicrucian Enlightenment]. Translated by Petru Creția. Bucharest: Humanitas, 1998.